

UNIVERSITATEA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE ȘI POLITICE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

VICTOR JUC

**ISTORIA GÎNDIRII POLITICE
DIN MOLDOVA**

Manual

CHIȘINĂU • 2017

CZU 32(478)(091)(075.8)

J 83

Manualul este recomandat spre publicare de către Senatul Universității Academiei de Științe a Moldovei și de către Consiliul Științific al Institutului Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei.

Manualul este consacrat analizei ideilor și conceptelor politice exprimate de către unii gânditori din Moldova, începînd cu monumentele de cultură medievală și finalizînd cu lucrări elaborate la începutul secolului XX.

Lucrarea este destinată cercetătorilor științifici, cadrelor didactice, doctoranzilor, masteranzilor și studenților, tuturor celor interesați de istoria gândirii politice din Moldova.

Redactor: Tamara Osmochescu

Design copertă: Vitalie Leca

Procesare computerizată: Elena Curmei

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Juc, Victor.

Istoria gândirii politice din Moldova : Manual / Victor Juc; Univ. Acad. de Științe a Moldovei, Inst. de Cercet. Juridice și Politice al Acad. de Științe a Moldovei. – Chișinău: S. n., 2017 (F.E.-P. "Tipografia Centrală"). – 120 p.

Referințe bibliogr. la sfârșitul cap.

ISBN 978-9975-53-894-7.

32(478)(091)(075.8)

J 83

ISBN 978-9975-53-894-7.

© Victor JUC, 2017

CUPRINS

CAPITOLUL I. ABORDĂRI CONCEPTUAL - TEORETICE ȘI REPERE CRONOLOGICE ALE ISTORIEI GÎNDIRII POLITICE DIN MOLDOVA	5
I.1. Obiectul de studiu al Istoriei gîndirii politice din Moldova	5
I.2. Periodizarea Istoriei gîndirii politice românești	7
CAPITOLUL II. GÎNDIREA POLITICĂ ÎN SECOLELE XV-XVII	8
II.1. Idei politice în cadrul mișcărilor eretice ale bogomililor și husiților	8
II.2. Idei politice în cronografia moldovenească	10
II.2.1. Idei politice în cronografia din secolele XV-XVI	10
II.2.2. Idei politice în cronografia din secolul al XVII-lea - prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Privire de ansamblu	14
II.2.3. Idei politice în cronografia lui Grigore Ureche	16
II.2.4. Idei politice în creația lui Miron Costin	20
II.3. Idei politice în opera lui Nicolae Milescu-Spătaru	24
CAPITOLUL III. GÎNDIREA POLITICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA	28
III.1. Idei politice în opera lui Dimitrie Cantemir	28
III.2. Idei politice în cronografia moldovenească	32
III.2.1. Idei politice în cronografia lui Ion Neculce	32
III.2.2. Idei politice în creația lui Nicolae Costin	36
III.3. Idei politice în lucrările lui Antioh Cantemir	39
CAPITOLUL IV. GÎNDIREA POLITICĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA	43
IV.1. Ideologia Iluminismului. Privire de ansamblu	43
IV.2. Idei politice în creația lui Gheorghe Asachi	48
IV.3. Idei politice în lucrările lui Ionică Tăutul	51
IV.4. Idei politico-juridice în lucrările lui Andronache Donici	56
IV.5. Idei politice în opera lui Alexandru Hâjdeu	58
IV.6. Idei politice în lucrările lui Costache Negruzzi	61
IV.7. Idei politice în creația lui Alecu Russo	65
IV.8. Idei politice în opera lui Alexandru Sturza	69
IV.9. Idei politice în creația lui Mihail Kogălniceanu	72

CAPITOLUL V. GÎNDIREA POLITICĂ ÎN JUMĂTATEA A DOUA A SECOLULUI AL XIX-LEA - ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX	77
V.1. Idei politice în cadrul ideologiei socialiste	77
V.1.1. Ideologia socialismului. Privire de ansamblu	77
V.1.2. Idei politice în lucrările lui Nicolae Zubcu-Codreanu	80
V.1.3. Idei politice în opera lui Zamfir Ralli-Arbure	84
V.1.4. Idei politice în studiile lui Mihail Negrescul	88
V.2. Idei politice în cadrul ideologiei liberale	91
V.2.1. Ideologia liberalismului. Privire de ansamblu	91
V.2.2. Idei politice în creația lui Constantin Stamati-Ciurea	94
V.2.3. Idei politice în studiile lui Vasile Lașcu	97
V.2.4. Idei politice în studiile lui Paul Leonard	100
V.2.5. Idei politice în lucrările lui Nicolae Grădescul	103
V.3. Idei politice în opera lui Mihai Eminescu	106
V.4. Idei politice în creația lui Bogdan Petriceicu Hașdeu	109
V.5. Idei politice în lucrările lui Alexei Mateevici	113
V.6. Idei politice în opera lui Constantin Stere	115

CAPITOLUL I

ABORDĂRI CONCEPTUAL-TEORETICE ȘI REPERE CRONOLOGICE ALE ISTORIEI GÎNDIRII POLITICE DIN MOLDOVA

1.1. Obiectul de studiu al Istoriei gîndirii politice din Moldova

1.2. Periodizarea Istoriei gîndirii politice românești

1.1. Obiectul de studiu al Istoriei gîndirii politice din Moldova. Declaraarea suveranității (23 iunie 1990) și a independenței (27 august 1991) a Republicii Moldova reclamă indispensabilitatea studierii aprofundate a gîndirii politice din Moldova din perioadele medievală și modernă ca parte integrată a gîndirii politice naționale, românești. Familiarizarea cu ideile politice contribuie direct la cunoașterea și conceperea mai profundă a istoriei propriu-zise, în general, și a mișcării de idei, în particular. Fiecare popor are propria istorie a gîndirii politice, gînditorii și oamenii politici care au creat, promovat și propagat idei, actul de valorificare critică a moștenirii trecutului constituind nu doar o sursă de continuă înprospătare și îmbogățire, servind în calitate de fond de referință, ci și o cerință fundamentală, reieșind din structura de sinteză pe care o comportă a tot ce este autentic în creația generațiilor trecute.

Istoria gîndirii politice românești în Moldova include atît elaborările originale, cît și istoria răspîndirii, asimilării și implementării unor idei preluate, la care cugetătorii, oamenii politici și de cultură subscriau istoria însușirii creatoare și a dezvoltării în funcție de particularitățile contextelor și condițiilor istorice. Aplicarea și racordarea unor idei la împrejurările social-politice și istorice noi constituie, de asemenea, o activitate creatoare, care presupune studierea atentă a realităților și sesizarea tendințelor de evoluție a vieții sociale. Este necesar, în ordinea reliefată de precizări, de acordat atenție cuvenită atît concepțiilor originale, cît și incorporării ideilor politice de proveniență străină, de ținut cont de faptul că ideile politice pot devansa structura economică, iar în unele cazuri poate exista autonomie relativă sau chiar absolută a ideilor de acest gen în raport cu baza societății.

Istoria gîndirii politice are ca obiect de studiu trăsăturile caracteristice ale unei concepții sau ale unei idei politice: cercetarea genezei, detașarea problematicii abordate și soluționate, formularea judecăților de valoare privind soluțiile propuse, evidențierea căror necesități corespunde, urmărirea

consecințelor, a rolului istoric. Formularea unor idei politice este rezultatul activității unei personalități înzestrate cu virtuți creatoare, care a însușit cultura epocii și în același timp a făcut unele opțiuni pentru anumite idealuri. Istoria gândirii politice se înfățișează prin prisma unor principii teoretico-metodologice ca proces al continuității și al discontinuității, proces care se îmbogățește mereu cu soluții și rezolvări, însumând atât idei ale predecesorilor, cât și idei generate de contemporani. Este indispensabil și oportun ca prezentarea și interpretarea ideilor politice, a ideologiilor trecutului să se caracterizeze prin obiectivitate, pentru ca procesul valorificării patrimoniului să conducă expres la aprecierea și la amplasarea lor corectă în cadrul dezvoltării istorice a poporului. Activitatea de reevaluare critică a moștenirii, a tradițiilor de gândire politică trebuie să conducă spre formularea unor judecăți de valoare despre operele analizate și despre concepțiile unor personalități de marcă prin prisma generalului și particularului.

Tematica gândirii politice românești este determinată, în mod absolut firesc, atât de realitățile interne, cât și de cele din exterior, un rol deosebit revenind tradiției ca fond de referință și argument istoric, ordine care a limitat într-o anumită măsură accesul în problematică a teoriilor și influențelor externe, acestea negăsindu-și aplicabilitate la condițiile specifice. Influențele străine n-au provocat apariția unor subiecte care să fi contribuit substanțial la fundamentarea lor teoretică, deoarece ideea de independență, ideea de unitate, conștiința națională în diferitele sale manifestări, conceptul de patriotism au fost ecouri interne la probleme interne, care nu aveau nevoie de stimulenți exteriori pentru a se contura. Metodele străine s-au dovedit a fi mai puțin integrabile la realitățile românești și deci, pînă în anii 30 ai secolului al XIX-lea curentele ideologice apusene practic nu făceau decît să ofere argumente și sprijin teoretic. Către anii 40 ai secolului al XIX-lea situația descrisă suferă unele schimbări: tradiția își pierde rolul determinant, iar cărturarii, cu unele excepții, nu sunt atât de puternic înregimentați în activitate politică în aparatul de vîrf al puterii de stat, ei pot propune mai liber construcții de viitor, căutînd argumente și modele noi importate și adaptate din exterior, din cauza că deja se cerea cu necesitate edificarea unei societăți reînnoite.

Dacă problematica gândirii politice se referă, de regulă, la fondul intern de idei, exprimarea a fost stimulată de evenimente externe. Preeminența subiectelor de politică externă asupra celor de politică internă (specificul gândirii politice naționale) a generat preferințe pentru problemele concrete și neglijarea celor abstracte, diferite subiecte avînd numeroase variante de implementare, dar puține justificări teoretice. Ordinea de idei relevată a provocat în anumite perioade istorice o dihotomie între politica externă și politica internă, prima fiind, de obicei, dinamică, în concordanță cu interesele aproape a întregului

popor, iar a doua fiind statică, mai conservatoare, favorabilă doar unor clase. Foarte puține au fost subiectele ale căror tratare s-a dovedit a fi posibilă independent de conjunctura internațională; tema privind structurile politice, spre exemplu, pare a fi de esență strict internă, majoritatea aspectelor fiind determinate de problema executivului, iar în cadrul lor - de cea a originii, alegerii, duratei și atribuțiilor domniei, de un subiect la a cărei soluționare luau parte și factorii externi. Plasarea problemelor de politică externă în fruntea ierarhiei de idei practic decurgea din conștientizarea că rezolvarea multor aspecte de ordin intern depinde de soluționarea subiectelor de nuanță externă. Acest fenomen a răsturnat ordinea firească a lucrurilor și ierarhia naturală a subiectelor, care a trebuit să plaseze pe prim-plan problemele interne și să le rezolve pe cele externe în funcție de problemele interne, dar nu invers. Prin urmare, gândirea politica națională se caracterizează prin specificitate determinată de particularitățile dezvoltării istorice.

I.2. Periodizarea Istoriei gândirii politice românești. Istoria gândirii politice românești, cu precădere în Moldova, se divizează în următoarele etape:

1. Gândirea politică în secolele XV-XVII. Idei politice sunt reflectate în cadrul mișcărilor eretice ale bogomililor și husiților; în cronograful din secolele XV-XVI; în operele cronicarilor din secolul al XVII-lea: Grigore Ureche și Miron Costin; în opera lui Nicolae Milescu-Spătaru.

2. Gândirea politică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Idei politice sunt elucidate în opera lui Dimitrie Cantemir; în creația lui Antioh Cantemir; în operele cronicarilor din secolul al XVIII-lea: Ion Neculce și Nicolae Costin.

3. Gândirea politică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea. Idei politice sunt reliefate în lucrările exponenților ideologiei Iluminismului: Gheorghe Asachi, Ionică Tăutul, Andronache Donici, Alexandru Hâjdeu, Costache Negruzzi, Alecu Russo, Alexandru Sturza, Mihail Kogălniceanu.

4. Gândirea politică în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea - începutul secolului XX. Idei politice sunt reflectate în lucrările exponenților socialismului: Zamfir Ralli-Arbure, Nicolae Zubcu-Codreanu și Mihail Negrescul; în creația exponenților liberalismului: Constantin Stamati-Ciurea, Vasile Lașcu, Paul Leonard și Nicolae Grădescul; în opera lui Mihai Eminescu; în opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu; în opera lui Alexei Mateevici; în opera lui Constantin Stere.

CAPITOLUL II

GÎNDIREA POLITICĂ ÎN SECOLELE XV-XVII

II.1. Idei politice în cadrul mișcărilor eretice ale bogomililor și husiților

II.2. Idei politice în cronografia moldovenească

II.2.1. Idei politice în cronografia din secolele XV-XVI

II.2.2. Idei politice în cronografia din secolul al XVII-lea -

prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Privire de ansamblu

II.2.3. Idei politice în cronografia lui Grigore Ureche

II.2.4. Idei politice în creația lui Miron Costin

II.3. Idei politice în opera lui Nicolae Milescu-Spătaru

II.1. Idei politice în cadrul mișcărilor eretice ale bogomililor și husiților.

Unele monumente ale literaturii apocrife sud-slave care au fost răspândite în Țările Românești din epoca medievală țin de mișcarea eretică bogomilică. Izvoarele principale în baza cărora putem reconstitui sistemul de concepții ale reprezentanților acestei mișcări antif feudale apărute în secolul al X-lea în Bulgaria sunt puținele cărți ajunse pînă la noi, cel mai detaliat concepțiile lor sociale și etice fiind expuse în „Trebnicul Catar”. Unele informații despre bogomilism se găsesc în literatura consacrată polemicii și criticii acestei doctrine, printre cele mai însemnate scrieri fiind „Predica presbiterului Cosma” și „Panoplia dogmatică a bizantinului Eftimie Ligabenos”.

Conform doctrinei bogomililor, caracterizată printr-o concepție dualistă, lumea constă din două părți componente: invizibilă, creată de Dumnezeu, și cea supusă vederii, creația răului, a lui Satan. Pe acest dualism se bazează critica dogmei creștin ortodoxe întreprinse de către bogomilism și a orînduirii sociale sancționate de aceasta, considerînd-se ca principii, feudalii și înaltul cler sunt servitori ai lui Satan. O astfel de concepție, fiind manifestare împotriva forțelor răului, reprezenta, în același timp, apologetica binelui și adevărului, această orientare socială a doctrinei bogomililor determinîndu-i în secolele X-XIV o largă răspîndire într-o serie de țări din Europa. Nu dispunem de date precise cu privire la existența în Țările Românești a bogomilismului sub formă de mișcare eretica bine organizată, dar cele mai vechi urme de idei eretice din acest areal sunt cele bogomilice. Concepția despre viață a maselor referindu-se nemijlocit la situația lor socială își găsește expresie în simbolul luptei dintre principiul binelui și principiul răului, dintre Dumnezeu și Satan, această luptă, de altfel,

alcătuieste ideea centrală a ereziilor dualiste din Evul Mediu. Bogomilii afirmă că statul și biserica sunt instrumente ale stăpînirii diavolului, ereticii respingeau ierarhia bisericească și chemau la nesupunere față de stat. Satan stăpînește omenirea prin aparatul de stat și prin biserică, sediul lui fiind templul de la Ierusalim și biserica Sf. Solia din Constantinopol. Orînduirea existentă nu este voia lui Dumnezeu, după cum propovăduia biserica, poruncind țăranilor să se supună și să muncească pentru stăpîni. Dumnezeu, principiul binelui, nu putea să ofere oamenilor o orînduire atît de nedreaptă și plină de suferințe, pe cînd Satan, principiul răului, putea să facă acest lucru. În asemenea mod bogomilii își justificau insurecția, militînd pentru întronarea voinței lui Dumnezeu, pentru o lume echitabilă, predicau asceza, disprețuiau bunurile pămîntești și duceau o viață sobră.

În Moldova au circulat scrierile apocrife „Vedeniile prorocului Isaia” și „Cartea tainică a lui Enoh”, în aceasta din urmă era descrisă lupta necurmată dintre Dumnezeu și Satan. În scrierea apocrifă „Adam și Eva” este menționat „zapisul” încheiat de Satan cu primul om, pentru ca acesta să poată prelucra pămîntul: esența acestei scrieri este căutarea de către țăran a explicației situației sale precare și, totodată, justificarea acceptabilă a nesupunerii. Însă aceste idei nu s-au transformat într-un catalizator al mișcării largi de protest social-economic care să cuprindă mai multe categorii de populație, unele dintre cauze fiind mentalitățile predominante, ocupația cotidiană și necesitatea apărării pămîntului natal de invazii străine.

În secolele XV-XVI, în Țările Românești și-au găsit o oarecare răspîndire ideile husiților: doctrina lui Ian Hus, legată de mișcarea națională, a contribuit într-o anumită măsură la creșterea conștiinței naționale în perioada de intensificare a atacurilor asupra Țărilor Românești din partea osmanilor, maghiarilor și polonilor. Unele date referitor la difuzarea în Moldova a ideilor husiste se întîlnesc în prima jumătate a secolului al XV-lea: o sursă polonă comunică despre aflarea unui predicator husit la curtea lui Alexandru cel Bun. În bulele papei Evghenie al IV-lea din 1444 și, în special, din 1446, se menționa despre răspîndirea acestei erezii în Moldova de către husiții fugari pe la 1435. În afară de curentul moderat, în Moldova au avut o oarecare răspîndire și concepțiile antif feudale ale husiților radicali, despre aceasta mărturisesc tezele datate cu anul 1461. Manuscrisul constă din 38 de puncte și poartă denumirea „Condamnarea celor 38 de puncte susținute de ereticii husiți din Moldova”. Concepțiile de sorginte husită au pătruns în Moldova din Cehia prin Ungaria și Transilvania, iar difuzarea acestei erezii nu poate fi tratată numai ca urmare a refugiului husiților. O cauză importantă a răspîndirii husitismului constă în susținerea acestor idei de către țărănimea locală, orașeni și unele pături de jos ale clerului. Însă, dat

fiind faptul că terenul politico-ideologic din Moldova nu favoriza lupta religioasă promovată de husiți împotriva bisericii catolice, ideile de acest gen nu și-au găsit mulți partizani, autoritățile tolerau husitismul din cauza că acest curent nu constituia un pericol real pentru interesele țării; Ștefan cel Mare se afla în relații bune cu Vaticanul, dar îi lăsa pe catolici singuri să se clarifice în lupta cu mișcarea și ideile husiților. Masele populare din Moldova nu simpatizau catolicismul, lor le erau străine discuțiile privind reforma bisericească. Declarând că toți oamenii sunt fiii Părintelui ceresc unic, husiții se pronunțau împotriva inegalității (dintre oameni), exprimată în haină teologică și cereau restabilirea raporturilor de egalitate în viața laică și în cea religioasă. Prin urmare, această mișcare a înglobat două coordonate, una teologică și alta laică, reprezentând un adevărat protest social, învelit, în spiritul timpului, în haine religioase.

Așadar, bogomilismul și husitismul rămân și se manifestă ca gândire religioasă nedepășind cadrul teologic general, dar conțin și elemente de protest social, exprimă nemijlocit stările de spirit ale unor segmente ale societății. Toată polemica ereticilor are drept scop de a demonstra că biserica oficială nu este instrumentul binelui și al lui Dumnezeu, ci mecanism al răului și al lui Satan, astfel își justifică manifestările pentru instaurarea unor condiții suportabile de viață. Deși nu dispunem de documente istorice suficiente spre a ne familiariza plenar cu intensitatea sau aria și extensiunea bogomilismului și a husitismului în Moldova, circulația ideilor de acest conținut atestă mișcări de protest social, mișcări pentru îmbunătățirea condițiilor de viață.

II.2. Idei politice în cronografia moldovenească

II.2.1. Idei politice în cronografia din secolele XV-XVI. În istoria culturii românești secolul al XV-lea este valoros prin apariția istoriografiei autohtone în limba slavonă (medio-bulgară). Autorii cunoscuți sau anonimi ai cronicilor moldovenești de limbă slavonă din secolele XV-XVI urmează cu fidelitate tradițiile istoriografiei bizantine medievale, scrierile lor se înscriu în mediul de cultură promovat de universalismul bizantin (în cadrul culturii bizantine particularul a pătruns în conștiință ca un fenomen obișnuit, coexistând cu generalul, spre deosebire de universalismul vest-european, unde s-a încetățenit numai generalul). În Evul Mediu românesc ideile social-politice și-au găsit, în fond, reliefare în literatura istorică, mai precis, în scrierile istoriografiei oficiale moldo-slave, dar și de altă limbă, din secolele XV-XVI, cele mai cunoscute narațiuni fiind următoarele:

▪ „Letopisețul anonim al Moldovei” cuprinde o descriere precisă, pe alocuri detaliată, a celor mai importante evenimente din istoria țării de la 1359

(întemeierea statului moldovenesc) pînă la 1507 (conflictul armat moldo-muntean), cronica fiind o narațiune consacrată lui Ștefan cel Mare.

- „Letopisețul de la Putna” s-a păstrat în două variante: prima redacție înglobează o relatare cronicărească a istoriei Moldovei de la 1359 pînă la 1526 (moartea lui Petru, fiul lui Bogdan-Vodă cel Orb), a doua încadrează perioada de la 1359 pînă la 1518 (victoria lui Ștefăniță-Voievod asupra tătarilor), cronica fiind consacrată aproape în întregime lui Ștefan cel Mare.

- „Cronica moldo-germană”, scrisă în limba germană, cuprinde descrierea faptelor de arme ale lui Ștefan cel Mare de la înscăunarea lui (11 aprilie 1457) pînă la zdrobirea de către moldoveni a oștirii turcești a lui Malcoci-ogîlî (iarna anului 1499).

- „Cronica moldo-rusă” este alcătuită din două părți: în prima parte este elucidată problema originii romane a moldovenilor și muntenilor, iar cea de a doua reflectă procesul de formare a statului moldovenesc, precum și faptele de arme ale lui Ștefan cel Mare.

- „Cronica moldo-polonă” cuprinde o descriere în limba polonă a evenimentelor marcante din istoria Moldovei de la descălicarea lui Dragoș, plasată la 1352 pînă la 1564 inclusiv (sîngerosul ospăț oferit de Alexandru Lăpușneanu marilor boieri).

- „Letopisețul lui Macarie” ne-a parvenit în două variante: prima descrie perioada din istoria Moldovei din anul 1504 (moartea lui Ștefan cel Mare) pînă la 1541 (a doua înscăunare a lui Petru Rareș), iar a doua reproducînd cu unele corectări redacționale textul celei dintîi, redă evenimente din istoria țării de pînă la 1551 (începutul domniei lui Ștefăniță Rareș): descrierea cronicărească este consacrată, în linii mari, domniilor lui Petru Rareș.

- „Letopisețul lui Eftimie” cuprinde perioada dintre 1541 și 1553 și este scris la comanda lui Alexandru Lăpușneanu; cronica are ca scop proslăvirea noului deținător al scaunului din Moldova, care a fost, de fapt, primul domnitor provenit din boieri, monarhia ereditară fiind înlocuită cu cea electivă.

- „Letopisețul lui Azarie” este scris la comanda socială a lui Petru Șchiopul și cuprinde anii 1552-1574 (încăunarea lui Petru Șchiopul); întronarea acestui domnitor fiind ultimul subiect care a fost descris în narațiune.

În aceste descrieri evoluția evenimentelor istorice se produce sub înveliș providențialist. În același timp este util de precizat că mențiunea „prin voia lui Dumnezeu” nu reprezintă întotdeauna o mărturisire a providențialismului, ar putea fi și un tribut adus tradiției slavo-bizantine. Totodată, în cronici se găsesc anumite relatări despre cauze pămîntești ale unor sau altor evenimente istorice: oglindirea în cronica anonimă a războiului fratricid din Moldova din a doua treime a secolului al XV-lea; expunerea de către Macarie a evenimentelor

din anul 1538; povestirea lui Eftimie despre campania transilvăneană a lui Petru Rareș în 1541; descrierea lui Azarie a pustiirii țării în 1574 de către tătari. În cronici se subliniază că întemeierea statului moldovenesc se dovedește a fi rezultatul vrierii lui Dumnezeu, domnitorii sunt „aleșii lui Dumnezeu” și se bucură de ocrotirea și susținerea Creatorului.

Fiind o expresie a interpretării providențialiste a cauzalității evenimentelor istorice, ideea despre originea divină a puterii domnitorului primește, cu precădere, o nuanță politică și contribuie la întărirea pozițiilor cîrmuitorului. Fiind dublată de ideea domniei autoritare, această construcție și-a găsit întruchipare în concepția unică despre puterea autocrată a domnitorului, realizată de către Ștefan cel Mare. Această concepție pune în lumină necesitatea atît a întăririi puterii boierilor, cît și a susținerii domnitorului de către biserică. Domnitorii sunt numiți în cronici „țari”, în așa mod atributele domniei primeau un caracter imperial, exprimînd, în același timp, pretențiile voievozilor moldoveni de a se considera continuatori ai bazileilor bizantini. Tradiția se va manifesta permanent în cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie, plasînd figurile domnitorilor despre care au scris într-o atmosferă clasică de antichitate. Cronicarii susțin ideea originii divine a domnitorului, acesta „prin voia lui Dumnezeu” este monarh suveran și toate evenimentele legate de activitățile lui provin de la Dumnezeu.

Cronografia din secolele XV-XVI comportă o pronunțată orientare politică, exprimată și prin ideea interconexiunii dintre măreția țării și independența ei politică, dintre stabilitatea statală și centralizarea puterii de stat în mâinile domnitorului. În cronicile slavo-române din secolele XV-XVI apar primele manifestări ale conștiinței istorice, cronicarii urmărind să aprecieze locul și rolul Moldovei în cadrul timpului și spațiului istoric, să expună într-o formă logică și într-o ordine strict cronologică evenimentele care s-au soldat cu formarea Țării Moldovei, să accentueze semnificația Principatului în politica statelor vecine. Asemenea atitudine nu putea să apară momentan, ci numai după afirmarea destul de îndelungată și de anevoioasă a Moldovei ca stat independent, cînd faptele eroice ale generațiilor precedente primesc caracter mobilizator și devin exemplu demn de urmat de contemporani. Războaiele purtate de Moldova cu țările vecine își găsesc justificare politică și etică-morală, fiind considerate drepte și inevitabile: din cauza că asupra țării năvăleau, aceasta era nevoită să se apere.

Un loc aparte îl ocupă în concepțiile politice ale cronicarilor problemele ce țin de pericolul osman și necesitatea apărării țării, invazia osmană reprezentînd și o lume străină creștinismului. În cronici este promovată ideea rolului deosebit al Moldovei în organizarea apărării lumii creștine de intervenția osmană,

a funcției de „poartă a creștinătății”. În această bază este fundamentată ideea cruciadei antiosmane, în cadrul căreia Moldova să dețină unul dintre locurile principale. Apelurile privind ajutorul militar sau pecuniar lansate de către Ștefan cel Mare comportă în cronică mai mult sensul de chemare la colaborare între părți relativ egale în vederea soluționării unui scop de interes comun.

În cronicile din această perioadă se regăsesc unele din primele manifestări ale conștiinței etnice, ale conștiinței unității de origine, ale originii romane a poporului indiferent de formațiunea statală în care locuia. Această primă fază a conștiinței naționale și-a găsit manifestare mai întâi indirect, în terminologie, apoi prin identificarea originii și argumentarea unității etnice și, în sfîrșit, prin interes constant pentru conaționali din afara principatului. Eftimie introduce termenul „Moldovlahia”, iar la Macarie descrierea faptelor istorice moldovene este însoțită de numeroase referiri la principatul vecin. Cronicarii moldoveni din secolele XV-XVI urmăresc să includă istoria Moldovei în cadrul istoriei universale; generalul, universalul este tratat în sensul sud-est european, mai precis, ortodox, adică evenimentele istorice încep de la Adam și Eva. Unele date despre istoria țărilor vecine conțin culegerile de manuscrise în care sunt incluse Cronica de la Putna, Cronica lui Macarie și Cronica lui Eftimie.

Așadar, gîndirea politică românească din secolele XV-XVI s-a cristalizat și s-a dezvoltat în contextul culturii țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est, comunitatea religioasă și culturală, iar într-o măsură oarecare și lingvistică a contribuit esențial la intensificarea schimbului de idei și, ca urmare, în gîndirea social-politică a popoarelor din această subregiune se întîlnesc tangențe de opinii. Totodată, condițiile politice și social-economice din Moldova și-au lăsat amprenta asupra dezvoltării mentalităților și a conștiinței sociale, au contribuit la apariția unor idei care au reflectat realitățile sociale, problemele existente și căile de soluționarea lor. Cronicile din secolele XV-XVI prezintă diferite informații privind viața politică a țării: șirul domnitorilor care au deținut scaunul Moldovei, activitatea militaro-politică a feudalilor în frunte cu monarhul, activitate concretizată în numeroase războaie, relațiile Moldovei cu formațiunile statale vecine - regii poloni, craii unguri, sultanii turci, haniii tătari, domnitorii munteni. Narațiunile cronicarilor conțin diverse detalii despre relațiile dintre domnitori și boieri, despre războaiele interne și mișcările sociale, ei fiind predispuși să găsească în persoana domnitorului despre care scriau un prototip real al vieții creștinești. Fiind alcătuite într-o limbă străină, practic neaccesibilă maselor largi ale poporului, cronicile din secolele XV-XVI pot fi estimate numai într-o mică măsură ca instrument al deșteptării conștiinței naționale. Însă semnificația lor este mare, deoarece au păstrat istoria Moldovei de la 1359 pînă la 1574.

II.2.2. Idei politice în cronografia din secolul al XVII-lea - prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Privire de ansamblu. Cronografia moldovenească din secolul al XVII-lea, bazându-se pe monumentele de cultură din secolele anterioare, s-a deosebit de acestea prin câteva aspecte esențiale:

1. limba - cronicile nu se scriau în limba slavonă, ci în limba română, maternă pentru autori;
2. funcția socială a autorilor cronicilor - fețele bisericești cedează locul marilor boieri.

Fără a ataca temeiurile regimului monarhic, cronicarii se pronunțau pentru instaurarea unei conduceri nobiliare, bazată pe ordine strictă, stabilitate și înțelegere reciprocă între toate clasele din societate. Letopisețul era scris din propria inițiativă a boierului cărturar, independent de voința domnitorului, autorii cronicilor dovedindu-se a fi înțelegători față de grijile patriei, compătimitori față de nenorocirile și suferințele care se abătuse asupra țării și poporului. Cronicarii erau conștienți de necesitatea luptei împotriva jugului osman și, totodată, subiectiviști în anumite direcții.

Obiectivele politice și publiciste ale cronicii, menirea ei constă în înregistrarea sistematică a faptelor și evenimentelor care urmau să fie transmise posteriorității. Subliniem că în afară de idei social-politice de patriotism și conștiință civică, în letopisețe se regăsește și o anumită interpretare a evenimentelor, care ar putea fi definită drept o „filosofie a istoriei”. Cronicile sunt scrise în albia providențialismului și rareori depășesc cadrul religios cu privire la desfășurarea procesului istoric. Fiind adepți ai statului nobiliar, cronicarii nu contestă esența divină a domniei, dar sunt preocupați mai mult de modul de aplicare a puterii în stat decât de izvoarele ei. Domnitorii, fiind reprezentanții lui Dumnezeu pe pământ, trebuie să guverneze conform modelului și exemplului împărăției divine.

Cronicarii au remarcat expres interdependența dintre istoria Moldovei și istoria statelor din vecinătatea imediată, pentru Evul Mediu fiind caracteristică închipuirea despre imuabilitatea lumii. Timpul ca noțiune independentă exista numai pentru teologi și filosofi, iar masele largi de oameni recepționau timpul spontan, sub forma sa ciclică (succedarea anotimpurilor) sau gentilică (ideea strămoșilor). Chiar și în cazul învățaturii creștine înțelegerea deosebirii dintre epoci se reducea la una singură, dar esențială: epoca de pînă la venirea lui Hristos și epoca de după Hristos. Conștiința despre distincțiile dintre trecut și prezent începe să se cristalizeze la cărturarii moldoveni în secolul al XVII-lea. Gr. Ureche este conștient de starea de decădere a Moldovei, de înjositoarea aservire a țării, prezentului deplorabil cronicarul îi opune trecutul glorios de pe timpul lui Ștefan cel Mare. Gr. Ureche se dovedește a

fi optimist și combativ, crede în posibilitatea îndepărtării jugului turcesc cu forțe proprii. M. Costin este sceptic și reținut, el nu spera în eliberarea țării cu forțele proprii, ci mizează pe ajutor străin. I. Neculce consideră tentativa de a înlătura dominația osmană printr-o acțiune militară directă dacă nu o aventură, oricum o modalitate deosebit de riscantă și are speranță numai în slăbirea jugului fiscal. N. Costin nu mai crede în posibilitatea eliberării țării prin acțiuni directe, el este adept al unei politici precaute față de Imperiul Osman și nu dorește transformarea Moldovei în pașalîc.

Modificările survenite în cronografia din secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea au drept suport unele schimbări de ordin social-economic, politic și cultural, asupra concepțiilor politice ale cărturarilor și-au lăsat amprenta un set de factori obiectivi și subiectivi. Insistăm numai asupra unor modificări: intensificarea jugului osman prin sistemul de confirmare, iar apoi de numire a domnitorilor și prin sistemul de plăți tributare Sublimei Porți; domnitorii sunt nevoiți să se sprijine pe mica nobilime - primind dregătorii de stat, nobilimea și-a sporit bunăstarea materială, a cumpărat pămîntul proprietarilor ruinați, dar și din domeniul domnilor, slăbind în mod esențial pozițiile lor în interiorul țării în raport cu situația marilor boieri - dregători, fiind provocată criza monarhiei; în special la începutul secolului al XVIII-lea, cînd Poarta invadează țara cu greci fanarioți, marii boieri din Moldova, nevoiți să împartă renta centralizată cu grecii și fiind înlăturați de la marile dregătorii, s-au inclus mult mai activ în lupta de eliberare națională, cu atît mai mult cît birul în folosul Imperiului Osman devenea obligatoriu și pentru ei; boierii - cronicari biciuiesc acțiunile arbitrare ale domnitorului în numele întregului popor și se pronunță în favoarea regimului oligarhic - feudal, exprimînd opinia publică a întregii țări și imprimînd cronicilor un vădit caracter umanist. Obiectiv, creația lor reflectă interesele mai multor segmente sociale, inclusiv ale celor de jos, ideile și tendințele umaniste care se conțin comportă o vădită orientare antifeudală. Caracterul popular al cronicilor se intensifică esențial prin orientarea antiturcească a concepțiilor politice ale cărturarilor - obținerea independenței de stat devine problema vitală, din această cauză patriotismul cronicarilor, pledoariile pentru eliberare națională și toate acțiunile ce țin de această luptă trebuie să fie calificate ca reflectarea aspirațiilor naționale; primesc răspîndire ideile umaniste, fiind atestat umanismul moderat, care păstrează doar unele dintre trăsăturile renascentiste: în gîndirea filosofică și politică a Moldovei umanismul se caracterizează prin spirit înalt de patriotism, interes față de problemele stringente ale țării și, în special, privind lupta împotriva jugului osman. Reprezentanții umanismului erau implicați în activitatea politică de vîrf (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Milescu-Spătaru, Ion Neculce,

Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir), creația lor fiind subordonată și sarcinilor luptei pentru independență. Apelînd la limba moldovenească/română pentru scrierea lucrărilor, relatează conaționalilor despre proveniența română a neamului, originea latină a limbii, gloria și independența patriei, valorile vieții bazate pe morală.

Cărturarii moldoveni propagau cultul istoriei, în accepția lor, cunoașterea trecutului istoric este de mare valoare culturală și deosebește popoarele civilizate de cele barbare. Ideile umaniste se întretaiau cu tradițiile teologice, însă clasicismul cărturarilor moldoveni din secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu este plenar de tip iezuit (cultivarea limbilor clasice antice, ornamentarea operelor cu citate ale autorilor antici sau cu legende mitologice), apelarea la Antichitate este determinată într-o anumită măsură de tendințele culturii către secularizare, tendința ce și-a găsit reflectare elocventă în creația enciclopedică a lui D. Cantemir. Umanismul în Moldova a primit răspîndire cu preponderență în formă de idei și dispoziții. Gînditori originali, cronicarii își exprimă în mod răspicat convingerile social-politice, iau atitudine fermă față de cele mai stringente probleme înaintate de realitățile interne și externe. Secolul al XVII-lea este important prin apariția în cultura românească a ideii de unitate națională, idee care și-a găsit manifestare prin biserică în limba slavă și prin cronici. Există deosebire între unitatea națională și unitatea politică, prima fiind valoric superioară în raport cu cea de-a doua, mai ales în contextul că delimitarea frontierelor dintre state în Evul Mediu este foarte relativă, iar oamenii se asociau mai întîi comunității, apoi cu statul.

II.2.3. Idei politice în cronografia lui Grigore Ureche. Gr. Ureche (1590 sau 1595 - 1647), este descendent dintr-o familie de mari boieri, a fost în multe direcții deschizător de drumuri în cultura națională, el fiind primul cronicar care a scris istoria poporului în limba maternă, vorbită de popor, avînd ca subiect principal Moldova. Gr. Ureche avea o cultură generală clasică, contactul cu limba latină și valorile culturii clasice l-au determinat să-și dedice viața nu doar ocupațiilor politice, ci și promovării unei culturi noi. Cronicarul a deținut mai multe dregătorii de vîrf în aparatul de stat al Moldovei - al treilea logofăt (1628 - 1630), mare spătar (1634 - 1642), mare vornic al Țării de Jos (1643 - 1647). Narațiunea lui Gr. Ureche, fiind intitulată „Letopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor, care scrie de la Dragoș Vodă pînă la Aron Vodă”, cuprinde o narațiune detaliată a evenimentelor desfășurate în Moldova în anii 1359 - 1595.

Gr. Ureche pledează pentru afirmarea legitimității regimului oligarhic în Moldova, indicînd asupra misiunii lui progresiste și proslăvea efectele benefice

pentru țară, iar comparația metaforică a statului cu știubeiul este împrumutată din aparatul ideatic al nobilimii polone. Ca și M. Costin, el afirmă că Polonia era țara cu cea mai desăvîrșită orînduire social-politică, benefică pentru ca să fie transplantată în Moldova, instaurarea căreia ar putea contribui în mod esențial la redobîndirea neatîrnării. Fiind adversar al absolutismului domnesc, cronicarul opta pentru un regim similar celui din Polonia, unde puterea regelui era îngădită de Seim, compus din nobilime. În același timp, Gr. Ureche aduce elogii domniei lui Ștefan cel Mare, care desfășurase acțiuni de centralizare a statului, desăvîrșind acest proces. Idealul politic al cărturarului este monarhia eligibilă; Moldova trebuie să fie o monarhie electivă și atît timp cît acest principiu s-a respectat în istoria țării, lucrurile au mers bine. Pînă la Ștefan cel Mare, inclusiv, domnitorii Moldovei au fost aleși de țară, astfel s-a procedat și cu Dragoș, acesta fiind „mai de cinste și mai de folos decît toți” [1, p. 72], iar boierii sunt vasalii domnitorului, datorîndu-i credință. Statul ideal presupune o boierime credincioasă domnitorului - străjer al țării, armonie de credință dintre vasal și suveran. Gr. Ureche se pronunță expres pentru un stat cîrmuit în baza legii scrise - în Polonia „nici pe un nobil nu-l va putea lega cineva, nici însuși craiul, pînă cînd nu-l va birui cu legea” [1, p. 122]. Însă cu mult mai semnificative sunt pentru cronicar legile din Țara Ungurească și Ardeal, unde există dreptul de judecată chiar și cu craiul. În Moldova nu pot exista astfel de obiceiuri, fiindcă nu sunt legi scrise și „cunoaștem că unde nu sunt legi, din voia domnilor multe nedreptăți se fac” [1, p. 143]. Clasele despre care a scris cronicarul sunt feudalii, clerul și „țara”, prin aceasta din urmă se înțeleg, de obicei, răzeșii și mica nobilime, însă amintește lapidat și despre „vecini”: sunt descrise faptele lor de arme, condițiile grele de viață și împînzirea țării cu impozite de către unii domnitori, supunînd deopotrivă la umilințe atît țaranii, cît și boierii. Absolutismul domnesc este combătut de Gr. Ureche de pe pozițiile unei înalte etici umaniste, preconizînd conducerea țării de către boieri și domnitor în baza legilor scrise. Cronicarul se pronunță, în ordinea reliefată de idei, pe marginea drepturilor nelimitate ale domnitorilor de a dispune de viața supușilor: „în Moldova au pierit mulți fără judecată și fără vină, aici sunt mulți doritori de a vărsa sînge nevinovat” [1, p.191]. Modelul bunei organizări a țării este Polonia, unde nobilimea „nu așa de crai ascultă, cum de lege”, nobilii poloni n-au voie să facă nedreptăți cui ei doresc și să poată provoca după bunul lor plac răutăți țării” [1, p. 122 - 123].

Totodată, cronicarul admite regicidul în cazul cînd „n-au mai putut suferi fărădelegile și răutățile lui” (ale lui Ștefan Rareș -n.n) [1, p.169]. În același timp, cu multă amărăciune scrie despre uciderea de către Alexandru Lăpușeanu a 47 de boieri, susținînd că „de acest noroc Moldova nu scapă, că sunt mulți

cărora le este drag de a vărsa sânge nevinovat. Mai bine ar fi pentru blîndețe să-l asculte și să-l iubească și cu dragoste să-l slujească, decît de frică și de groază să i se plece, fiindcă persoana care dorește să se teamă atît popor de un singur om, trebuie și ea să aibă teamă de toți deoarece orice vărsător de sânge, de frică provoacă spaima, ca să se teamă toți de el, însă ar putea face cu blîndețe [1, p. 191]. Domnitorul ideal trebuie să fie om de cinste, să aibă la toți nume bun și dragoste, să judece cu blîndețe și fără părtinire, să onoreze boierii și să țină sfat cu aceștia, să fie apărător al țării, milostiv cu săracii, să fortifice mănăstirile, să aibă relații bune cu vecinii. Prin urmare, Gr. Ureche preferă domnitorii care cîrmuiesc „cu voia tuturor locuitorilor țării” și cu respectul legii, domnitorii care încalcă aceste principii sunt blamați, iar în anumite situații extreme cărturarul admite regicidul. Apartenența de clasă nu l-a împiedicat pe cronicar să judece oamenii și evenimentele politice de pe pozițiile general-umane. Poporul sau „țara” include țărani liberi, păstorii de munte, ostașii, răzeșii și mica boierime, iar domnitorul, unsul lui Dumnezeu», ales de boieri și de „țară”, este reprezentantul poporului. Prin chipul lui Ștefan cel Mare este pus în lumină un domnitor înțelept, ales de popor, care exprimă interesele țării și este pregătit de orice sacrificiu pentru libertatea și independența ei. Cronicarul elogiază forța de creație individuală și eroismul, vitejia, priceperea și prevederea, considerînd că istoria este opera marilor personalități, însă nu uită de rolul maselor, care în momente grele salvează situațiile disperate. Oamenii sunt apreciați prin prisma eticii creștine și a intereselor sociale: este condamnată violența, lăcomia și abuzul de putere, cotropirea altor țări, încălcarea jurămîntului, birurile care sărăcesc poporul. Toți oamenii au dreptul la viață, dragostea pentru viață fiind comună tuturor, dreptul la o viață „fără spaime și groază” fiind dreptul tuturor. Prin urmare, legea are menire de a asigura ordine și dreptate, iar idealul vieții sociale și de stat este cooperarea în pace a tuturor, de la domnitor la ultimul lucrător, ca la albine.

Gr. Ureche milita pentru redobîndirea independenței țării, speranțele sale se bazau nu numai pe ajutorul care l-ar fi putut acorda țările creștine, în special Polonia, dar mai ales pe factorul intern, exprimînd opinia că Moldova poate să se elibereze cu forțele proprii. Pentru a deștepta sentimentul patriotic al conaționaliilor, cronicarul a făcut apel la faptele glorioase din trecut, gloria strămoșilor, victoriile lui Ștefan cel Mare asupra turcilor reprezintă în cronică un contrast al stării de decădere a țării în secolul al XVII-lea și un îndemn la luptă împotriva stăpînirii osmane. Trecutul istoric al țării se subîmparte distinct în două etape - răstimpul glorios de pînă la instaurarea regimului osman și timpurile ce s-au abătut asupra țării după aservirea ei de către turci. Profund conștient de rolul moralizator al istoriei, cronicarul prezintă faptele de arme

ale strămoșilor drept exemplu demn de urmat de către generația contemporană. Totodată, cunoașterea istoriei reprezintă o trăsătură ce deosebește popoarele civilizate de cele barbare. Cronicarul manifestă o deosebită simpatie față de domnitorii care au contribuit la înălțarea Moldovei, care mai presus de orice puneau lupta pentru independența țării, aceștia fiind, în primul rînd, urmașii lui Ștefan cel Mare. Cărturarul promovează convingerea că osmanii pot să fie învinși, după cum a fost în trecut, iar Moldova poate să devină din nou independentă, stăpînită pe propriul destin

Cronicarul tinde să convingă țara și poporul ei că în lupta pentru independență se poate bizui pe însăși Divinitatea, care este gata să-i susțină, la fel cum i-a susținut în trecutul istoric. Dumnezeu ajută pe cei buni și drepecți, pe cei care au nevoie de dreptate, puterea divină intervine în soluționarea divergențelor dintre oameni și dintre popoare. Moldova este pavăza creștinismului, scut împotriva invaziei păgîne pentru țările creștine și, în acest sens, semnificativă este tendința cărturarului de a include istoria Moldovei în cadrul istoriei universale, depășind într-o anumită măsură cadrul îngust al concepției medievale.

Prin urmare, Gr. Ureche se dovedește a fi unul din promotorii teoriei „creșterii și descreșterii popoarelor/statelor” și al teoriei „ciclurilor și vîrstelor”, ordine de idei care vedește existența unei psihologii colective care își judecă critic propria istorie. El se limitează numai la constatarea despre „adăugare” și „scădere” în istoria Moldovei, fără a intra în raționamente de ordin filosofic. Pentru cronicar fenomenul istoric este ciclic și reprezintă un model asupra căruia contemporanii trebuiau să mediteze în scopul continuării exemplelor bune și distanțării de cele rele.

Gr. Ureche a pus începutul reliefării teoriei „capitulațiilor”: principatul s-a închinat benevol prin încheierea capitulațiilor, acestea fiind acte prin care sultanul acceptă a-l menține într-o stare de independență relativă, dar respectînd condiția plății tributului și a îndeplinirii unor îndatoriri de ajutor militar. Cronicarul susține că Ștefan cel Mare la sfîrșitul vieții sale a dat învățătură ca să se închine turcilor, considerîndu-i mai puternici și mai înțelepecți: este în acest caz alegerea liberă a unui suzeran, supunere de bunăvoie în spiritul legilor cavalerești ale epocii.

Printre ideile politice de factură umanistă împărtășite de către Gr. Ureche se află și concepția de glorie. Conform acestei concepții, omul trebuie să-și consacre activitatea servirii țării, patriei. Prototipul gloriei umane este pentru cronicar figura lui Ștefan cel Mare: punînd în lumină poziția excepțională a acestui domnitor în istoria Moldovei, el se alinia la ideile scriitorilor renașcentiști, care priveau istoria prin prisma gloriei „oamenilor iluștri”, fai-

ma eroică fiind obiectivul urmărit de regi. Conceptul împărtășit de cronicar aparține Renașterii, gloria este scopul urmărit de domnitori, însă nu ezită să dezaprobe unele războaie purtate de Ștefan cel Mare. Potrivit opiniei sale, mobilul războaielor domnitorului a fost, mai întâi de toate, gloria militară, vitejia, dorința de a face război cu orice preț, de a supune vecinii: urcându-se pe tron, Ștefan cel Mare „nu încerca să așeze țara, ci de război se pregătea” [1, p. 91]. Dezaprobând războaiele de cotropire, gânditorul afirmă că nedrept este acel război „care n-are cauze drepte”.

În creația lui Gr. Ureche sunt prezente unele elemente de filosofie a istoriei, el este adept al concepției moraliste a istoriei, considerînd că istoria este o școală de educație patriotică și morală, un bun cultural de valoare al unui popor. Istoria țării reprezintă produs al activității domnitorilor. Prin urmare, cronicarul concepe istoria în sens de *magistra vitae*, de îndreptar în comportamentul social și etic.

Cărturarul susține că limba moldovenească/română este de proveniență latină, însă conține cuvinte și de altă origine. El subliniază unitatea ca popor și ca limbă a moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor: „românii, cîți locuitori se află în Țara Ungurească și în Ardeal și la Maramureș, sunt Ia un Ioc cu moldovenii și cu toți de la Rîm se trag” [1, p. 134].

Așadar, Gr. Ureche observa cu mare durere în suflet decăderea politică și economică a țării, el tindea prin forța exemplelor de luptă din trecut să deștepte conștiința națională a compatrioților, îndemnîndu-i la renaștere națională și la lupta pentru independență.

II.2.4. Idei politice în creația lui Miron Costin. M. Costin (1633-1691), fiind descendent dintr-o familie boierească, a învățat la Colegiul iezuit din Bar, unde a primit o cultură de profil umanistic. Tînărul a fost educat în Polonia într-un spirit nou, care l-a cultivat și l-a promovat în Moldova în activitatea practică și în creație. În 1638, împreună cu tatăl său și cu doi frați, primește indigenatul și noblețea polonă, iar întors în Moldova, se include în activitatea de vîrf, deținînd unele dregătorii de prin rang: mare vornic al Țării de Sus (1667), mare vornic al Țării de Jos (1669), mare logofăt (1675 - 1683). Concepțiile social-politice ale cronicarului se găsesc în „Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace”, care cuprinde descrierea istoriei Moldovei din perioada 1595 - 1661 și conține în mare parte pagini memorialistice, precum și în lucrările „De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor”, „Cronica Țărilor Moldovei și a Munteniei”, „Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească”, dar și în poemul de meditație filosofică „Viața lumii (primul de acest gen în literatura română).

În creația gînditorului sunt prezente unele idei ce țin de filosofia istoriei, încadrate într-un înveliș politic: pornind de la înțelegerea sensului educativ al istoriei, menționează despre misiunea patriotică a istoricului, îndatorirea sacră de a-și apăra neamul. Istoria nu trebuie concepută numai într-un sens general-moralizator, deoarece se dovedește a fi un prețios îndrumar pentru cei aflați la cîrma statului. Cronicarul tratează istoria ca pe o știință politică - consilierii domnitorilor trebuie să fie familiarizați cu activitatea internă și cea externă (a țărilor vecine) din trecut în vederea evitării pericolelor și îndreptării țării spre ascensiune. În scrierile sale istoria este un fel de historia militans, avînd un rol activ în conștiința socială a perioadelor care vor urma. Elucidînd raportul dintre timp și om, cărturarul afirmă că omul nu se împacă cu „vremile”, nu se resemnează, ci tinde să conceapă viitorul, „cu cele trecute vremi să înțelegem viitorul” [2, p. 13]. Sensul și menirea istoriei este de a fi magistra vitae, îndreptat spre dirijarea vieții și activității, iar dezastrele sociale și personale se datorează nu „vremilor” în sine, ci lipsei de știință de prevedere, de sfat bun: în sine „vremile” au conexiunea lor proprie, fatală, direcția lor independentă de voința omului, însă există două tipuri de supunere: fatalistă, de resemnare, și de cunoaștere. Prin cunoaștere supunerea se transformă în posibilitate de a interveni în evoluția evenimentelor, știința are menirea să contribuie la prevederea urmărilor. Omul trebuie să se gîndească la consecințele acțiunilor și la măsurile importante pentru prevenirea efectelor nefaste. Astfel, Vasile Lupu a pierdut în fața lui Gheorghe Ștefan nu din cauza că omul se află sub cîrma „vremilor”, dar pe motivul că nu s-a gîndit la măsurile pentru întărirea cetății Hotinului. Vremile nu pot fi recuperate, sunt ireversibile și „cu nevoie se agonisește ce s-a pierdut odată”. Scoasă din context, reflecția „nu sunt vremurile sub cîrma omului, ci bietul om sub vremi” este fatalistă; privită în context, sugerează ideea că omul ar putea interveni într-o anumită măsură și evita consecințele nefaste. Bătălia din 1653 dintre Matei Basarab și Timuș Hmelnițki s-a produs atît „prin voia și orînduiala lui Dumnezeu”, cît și „pe socoteala oamenilor” [2, p. 148].

Prin urinare, cunoașterea istoriei este necesară în scopul formării intelectuale a domnilor, dregătorilor și consilierilor. Idealul politic al cărturarului este monarhia limitată: ca și Gr. Ureche, M. Costin considera că domnitorul trebuie să fie „o matcă fără ac”, care să țină cont de dezideratele boierilor din cauza că Dumnezeu a oferit cîrmuitorilor consilieri pe lingă sine și „ce fac domnitorii din gîndurile sale rar iese cu folos” [2, p. 108]. Cronicarul se pronunță pentru o monarhie cîrmuită de consiliul feudalilor, ca în Polonia, el militează pentru îngădirea puterii domnești și consolidarea pozițiilor marilor boieri la cîrma țării. Domnitorul este alesul lui Dumnezeu pe pămînt, „domnul, ori bun, ori răii, de ia Dumnezeu este” [2, p. 143-144]. Boierii dispun de dreptul de a

nu se supune domnitorului tiran din cauza că „a tuturor tiranilor urită este stăpînirea” [2, p. 189]. Domnitorul ideal trebuie să fie cult și deștept, om politic înțelept și diplomat iscusit, el este obligat să fie bun patriot, care să asigure integritatea țării, deoarece una din cauzele nevoilor îndurate de Moldova sunt domnitorii răi care nimeresc la cîrma țării. Unii din domnitori sunt răi, fiindcă Poarta trimitea la cîrmă venetici, care nu erau familiarizați cu situația din țară, uneori nici chiar limba nu cunoșteau (cum a fost Gaspar Vodă Graziani): aceștia tindeau repede să se îmbogățească, dat fiind caracterul efemer al aflării în scaunul domnesc. Dezaprobarea politicii fiscale practică de către domnitori, atitudinea ostilă a gânditorului față de această politică nocivă pentru țară nu putea să nu corespundă în mod obiectiv intereselor maselor largi, pe umerii cărora se lăsa povara plății birului împărătesc. El este conștient de faptul că forța maselor populare nu trebuie de neglijat plenar în stat, atitudinea sa față de mase este umană, susținînd că se cuvine să fie ținute în supunere, dar să nu fie exploatate în chipul cel mai nemilos. Lăcomia domnitorilor este blamată și pe coordonata externă, avîndu-se în vedere războaiele moldo-muntene de la mijlocul secolului al XVII-lea pornite de Vasile Lupu: „poftele domnitorilor și ale împăraților n-au hotar, avînd mult, le pare de parcă n-ar avea nimic..., avînd domnie, cinste și mai mari țări poftesc... și în așa mod, lăcomind la al altuia, pierd și al său” [2, p. 97]. Totodată, el condamnă cu vehemență regicidul, omorîrea lui Gaspar Vodă fiind calificată drept „o groaznică faptă” și aprobă plenar pedepsirea regicizilor. Cronicarul nu este un adversar al instituției domniei, dar blamează domnitorii răi, lacomi, agresivi, nefamiliarizați cu rînduiele țării aflate sub conducerea lor. El susține necesitatea fortificării puterii de stat: țările sunt integre grație persoanei monarhului sub chinuirea căruia împărățiile își măresc puterea și își lărgesc hotarele.

Cugetătorul este adept și promotor al concepției providențialiste cu privire la proveniența statului, însă explică existența diferitor forme de conducere și prin implicarea altor factori, precum moravurile, condițiile climaterice, situația geografică. În accepția sa, statul este un instrument care se dezvoltă în timp, fiecare avînd începutul și sfîrșitul său.

M. Costin milita pentru redobîndirea neatîrnării țării. Spre deosebire de Gr. Ureche, nu mai spera în posibilitatea eliberării Moldovei cu forțele proprii, încrederea în salvarea țării o punea pe ajutorul străin mai ales din partea Poloniei, în special în persoana regelui Jan Sobieski: „Dumnezeu a încredințat mîntuirea noastră dreptei tale, mărite rege Ioane”, [2, p.247]. El considera ca existența Țării Moldovei cu autonomia lăsată de turci, se datorează sprijinului țărilor creștine și după victoria oștirilor polone asupra armatei osmanilor la Viena în anul 1684 încrederea cărturarului în misiunea eliberatoare a Poloniei

este deplină. Totuși, în condițiile nesiguranței ajutorului străin și a trăinicieii turcilor, cronicarul era adeptul unei politici prudente față de Poartă, ideile sale privitor la eliberarea țării prevedeau mai multe direcții: ajutorul permanent venit din partea țărilor creștine; declanșarea acțiunilor antiturcești la momentul oportun, în caz contrar efectele vor fi nocive pentru țară. Rolul decisiv aparține marilor boieri, care prin reprezentanții săi vor reuși să aplaneze conflictele iscate cu Sublima Poartă și să evite expedițiile de pedeapsă. El era mîndru de trecutul glorios al patriei și, totodată, profund îngrijorat de soarta hărăzită ei de turci. Cronicarul opunea prezentul trecutului, accentuînd întunecimea primului și splendoarea celui de-al doilea, apelînd la asemenea calificative cum ar fi: „cumplite vremi”, „vremi nefericite”, acestea fiind mărturii elocvente ale sentimentelor sale patriotice.

M. Costin este conștient de faptul că, învecinîndu-se, popoarele se influențează reciproc, își determină evoluția, istoria Moldovei aflîndu-se, în această ordine de idei, în interconexiune cu istoria țărilor vecine. Cărturarul aduce laude la adresa unor perioade rare de pace și prosperitate, cum a fost în timpul domniilor lui Ieremia Movilă și Vasile Lupu. M. Costin condamnă războaiele de cotropire, în calitate de argumente făcînd uz de reflecțiile lui Plutarh, care afirma că înțelepciunea monarhilor reiese din cuvintele lor, din sfaturile bune și nicidecum din războaiele purtate. Dacă războiul totuși este inevitabil, susține M. Costin, acesta trebuie încadrat în limite legitime; în acord cu teoreticienii dreptului internațional din acel timp (H. Grotius), declarîndu-l.

Prin urmare, M. Costin de asemenea este unul dintre promotorii teoriei „creșterii și descreșterii popoarelor/statelor” și al teoriei „ciclurilor și vîrștelor”. Cugetătorul insistă mai mult pe „scădere” și exprimă părerea că din cauza „acestor cumplite vremi” posibilitatea reluării cursului ascendent este incertă în viitorul apropiat (evaluare absolut corectă-n. n.). Cărturarul crede în „roata istoriei”, în existența ciclurilor care își urmează un curs imuabil cu neputință de deslușit de către oameni.

Așadar, principiile politice împărtășite de cronicar sunt următoarele: conducerea liberală a unei monarhii, cu suveran eligibil, supus autorității nobililor, care să aibă cuvîntul determinant în orientarea politică a țării; hotărîrea de luptă activă în spirit creștin, de cruciadă împotriva turcilor (această stare de spirit era caracteristică cărturarului în special în perioadele de activizare a politicii antiturcești a Poloniei și într-o măsură mică a Austriei). Fiind umanist, este interesat de problema provenienței moldovenilor, aceștia sub toate raporturile sunt poporul roman care a „descălecat” și a rămas în Dacia. Romanii din Dacia s-au aflat mult timp departe de civilizația de la Roma, dar nu s-au sălbătăcit cu totul din cauza bunei lor seminții. Raționamentele istorice promovate de către

M. Costin, în sensul reliefat de idei, serveau în calitate de argumente politice, mărturiile trecutului erau reînviat pentru a justifica faptele prezentului. Elementele conștiinței etnice ale gânditorului sunt următoarele: originea romană a românilor și unitatea lor etnică, continuitatea lor pe teritoriul Daciei.

Este de notat că efortul lui M. Costin de a interpreta evenimentele prin providențialism și „pe socoteala omenească”, obiectivitatea aprecierii oamenilor și faptelor, obiectivitate pe care și-o revendică cu responsabilitate, au limitele lor de explicare. Astfel, în scrierile sale se întâlnesc și interese personale sau ale apropiaților săi, la care se adaugă și interese de grup. Însă în ansamblu fiind luate, cronicarul opta pentru dreptate față de toți, fără părtinire, indiferent de alte considerente și nu punea niciodată interesele de grup mai presus decât interesele țării.

II.3. Idei politice în opera lui Nicolae Milescu-Spătaru. N. Milescu-Spătaru (1636-1707/1708) este produsul școlii umaniste din secolul al XVII-ea și aparține nu numai culturii românești, dar se manifestă, în special, și în mediul rusesc. Se crede că primele studii le face la școala Trei Ierarhi din Iași, iar ceva mai târziu le continuă la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol. A deținut numeroase dregătorii în Moldova și Muntenia, a fost agent diplomatic la Constantinopol, iar după ce se refugiază în Rusia (1671), a efectuat o misiune în China (înregistrând mai puține rezultate politico-diplomatice, însă valențele etno-culturale prin prisma materialului recoltat se dovedesc a fi deosebite). În timpul domniei lui Petru I, cărturarul continuă să aibă un rol destul de important în viața culturală a Imperiului Rus. Lucrările de bază ale lui N. Milescu-Spătaru sunt următoarele: „Hrismologhion”, „Aritmologhion” și „Vasiliologhion”.

Ideile umaniste împărtășite de N. Milescu-Spătaru și-au găsit reflectare în concepția despre om, menirea și esența lui socială, condițiile sociale optime în care trăiește și muncește. Examinând formele de stat și de guvernământ, teoriile lui Platon, Aristotel și J Bodin, cărturarul a conchis că cel mai dificil lucru este conducerea cu oamenii. Statul este un organism foarte complicat, nu poate fi dirijat de un singur om, alături de monarh o pondere mare îi revine consiliului sau înțeleptului învățat. Monarhul trebuie să conducă minuțios cu țara și să apere poporul, iar alegerea unui dintre oameni în calitate de monarh este o întâmplare și nu acordă dreptul de a fi monarh. Numai acel monarh este adevărat și legitim, care nu pretinde la cinste mare și onoruri, nu tinde spre îmbogățire personală, păstrează măsura în dărnicie și are grijă de bunăstarea poporului. Este inadmisibil ca monarhul să țină poporul în frică din cauza că frica este numai una - frica de Dumnezeu, iar tirania și batjocura conduc spre ruina

statului. Frica încuviințată de monarh provoacă ura supușilor și este periculoasă pentru viața lui. Prin urmare, punînd problema statutului monarhului din punct de vedere al funcțiilor sale sociale, al capabilității sau incapacității exercitării prerogativelor sale și posibilității înlocuirii lui cu un alt individ, mai demn, N. Milescu-Spătaru înaintează pe prim-plan în teoria sa necesitățile obiective ale statului.

El susține că supușii alcătuiesc populația statului: unii se află mai aproape de monarh, alții se găsesc mai departe, însă toți au îndatoriri privind gestiunea puterii de stat, liniștea și bunăstarea oamenilor. Bogăția unor indivizi, primită prin muncă cinstită și prin propriul talent, nu trebuie să provoace invidie, iar privilegiile datorate funcțiilor de stat nu pot să fie folosite pentru înjosirea oamenilor. Diminuarea voinței libere a oamenilor este rezultatul gestiunii nesatisfăcătoare a puterii de stat și poate provoca consecințe nefaste, orice litigiu dintre cetățeni trebuie să fie judecat în baza codurilor acrise, stabilite prin lege. Cărturarul acordă mare atenție și problemelor de morală, aflate în conexiune cu sarcinile practice ale întăririi statului centralizat. N. Milescu-Spătaru consideră că rațiunea și știința dețin rolul determinant în procesul de dezvoltare socială, știința și învățămîntul sunt principalele mijloace de îmbunătățire a moravurilor și obiceiurilor oamenilor, contribuind la progresul social. În același timp, voința divină influențează în mod decisiv asupra vieții sociale.

În opinia gînditorului, statului îi revine o importanță deosebită în viața societății: el apare în baza contradicțiilor dintre grupuri opuse de oameni, care prin natura lor luptă între ele, fapt care putea să conducă societatea spre pieire. În scopul evitării acestui deznodămînt fatal, este nevoie de stat, de o puternică stăpînire, de un cîrmuitor capabil să asigure ordinea și să nu admită tulburarea mulțimii. Abordînd statul ca pe un sistem de conducere centralizată, cărturarul se pronunță contra abuzurilor feudale și a războaielor interne, el promova ideea „absolutismului luminat”, considerînd că autocrația trebuie limitată prin legi, dar, totodată, o plasează deasupra tuturor grupurilor sociale. În statul ideal, condus de monarh luminat, este necesar de a lichida orice abuz de putere și instaura ordinea deplină și legalitatea, scopul guvernării monarhului rezidă în asigurarea bunăstării întregii societăți. Analizînd cauzele decăderii unor state, cugetătorul este de părere că acestea ar fi viclenia, lăcomia de bani și nedreptatea domnitorilor, răutatea omenească, care crește și se răspîndește prin păcate și alte fapte rele ale împăraților și dregătorilor. Chezășia puterii și a înfloririi statului constă în unitatea oamenilor, respectarea legilor drepte de chinuitori și alți reprezentanți ai puterii de stat, lipsa violenței „celor mari” față de mase.

N. Milescu-Spătaru enunță o serie de postulate teoretice care ar trebui să alcătuiască baza „învățăturii istorice”. Cărturarul a acordat atenție ca istoria

Rusiei să nu se contrapună istoriei celor patru monarhii mondiale, urmărind să identifice continuatorul demn al avangardei ortodoxismului. Învățătura despre patru monarhii își trage rădăcinile din lumea antică: prorocul Daniil, aflându-se în prizonieratul babilonian și fiind condus de providență, a presupus evoluția istoriei universale în formă de patru monarhii mondiale care se schimbă consecutiv. Conform cosmologiei lui Aristotel, sfera cerească se mișcă de la Est spre Vest și deoarece această mișcare conține în sine tot existentul, monarhiilor de asemenea le este predestinat să se miște în cerc pe pământ în aceeași direcție. Toată istoria omenirii, afirmă N. Milescu-Spătaru, nu este altceva decât materializarea acestei prorociri.

Monarhia, susține cărturarul, semnifică putere unică sau conducere unică, deosebind două tălmăciri ale cuvântului: cea liberă sau generală și cea comparativă sau deosebită. Prima se referă la determinarea a însuși modului de conducere și prezintă caracterul absolut al puterii monarhului; a doua se referă la stat, care însăși întruchiează monarhia, în cazul dat monarhia este un stat mare și puternic care impune celelalte monarhii (învinse) să i se supună, fiindcă ele alcătuiesc părți din întreg. Există monarhie „civică” și monarhie „ecleziastică”: monarhia „civică” reprezintă un mod de stăpânire când toți se află în stăpânirea unuia (cărturarul s-a inspirat de la Aristotel și J. Bodin), monarhia „ecleziastică” este stăpânirea supremă în lume, predestinată de însuși Dumnezeu. Notăm că la baza ideilor lui N. Milescu-Spătaru despre patru monarhii se află nu determinarea aristotelică, ci teologică, predeterminată de Sfântul Duh. Cele patru monarhii mondiale, în opinia gânditorului, sunt următoarele: asiriană, midopersană, greacă și romană. Abordând fiecare monarhie mondială în parte, afirmă că niciuna n-a stăpânit nicicând toate popoarele lumii, ci s-a limitat numai asupra unei părți. Acest fapt s-ar explica prin următoarele cauze: natura rea a oamenilor, care nu doresc să se supună celui de la Dumnezeu ales în lume; pe pământ poate exista numai o singură împărăție universală atotputernică - cea a lui Dumnezeu. Numai Isus Hristos este deținător absolut al puterii și nici un monarh pe pământ nu poate fi autocrat absolut. La baza schimbării monarhiilor mondiale se află procesul natural al îmbătrânirii și descompunerii, proces care se produce datorită păcatelor oamenilor, însă cauza tuturor schimbărilor este Dumnezeu. Prin urmare, tratarea providențialistă a cauzelor „schimbării” monarhiilor mondiale se află în conexiune cu concepțiile lui Aristotel și J. Bodin despre „voința liberă” a omului, însă absolut predominantă este cea teologică.

Concepția asupra istoriei universale expusă de N. Milescu-Spătaru corespunde din punct de vedere politic intereselor statului rus. El a declarat moștenitoare a celor patru monarhii mondiale autocrația rusă și intervine cu

unele modificări privind periodizarea tradițională a învățaturii despre cele patru monarhii: unește ultimele două monarhii mondiale în una singură, cea greco-romană, iar a patra este declarată Rusia. În calitate de argumente folosește factorul geografic (dimensiunile teritoriului statului rus) și teoria călugărului Filofei exprimată prin „Moscova este a treia Romă” (după ce au dispărut Imperiul Roman de Apus și Imperiul Bizantin, a treia Romă a devenit Statul Rus cu capitala la Moscova, care este de caracter etern). Concepția gânditorului cu privire la cele patru monarhii mondiale a urmărit și alt obiectiv politic bine determinat: a demonstra legitimitatea ascensiunii Imperiului Rus, precum și a fundamenta necesitatea zdrobirii fenomenului care venea în contradicție cu natura lucrurilor - Imperiul Osman, care a privat Moldova de independență.

N. Milescu-Spătaru promovează ideea patriotică a luptei pentru lichidarea regimului osman și susține deschis teza că Rusia este principala forță capabilă să zdrobească Imperiul Otoman. Ideea despre misiunea eliberatoare a Rusiei este fundamentată prin argumente istorice (țării au dreptul legitim la moștenirea bizantină, centrul lumii s-a transferat în Rusia) și religioase (statul Rus, de religie ortodoxă, este privit de popoarele balcanice de aceeași confesiune ca fiind eliberator). Cugetătorul a manifestat libertate în gîndire și considera libertatea cel mai prețios bun al oamenilor, însă ideile lui mult timp au rămas un ideal social-politic. N. Milescu-Spătaru este apologet al puterii de stat centralizate, în formă de monarhie absolută, monarhul luminat urmînd să fie consiliat de asistenți înțelepți, numai în asemenea manieră poate fi asigurată dezvoltarea statului.

Referințe bibliografice

1. Ureche Grigore. Letopisețul Țării Moldovei. București: Editura de Stat pentru literatură și artă, 1958. 264 p.
2. Costin Miron. Opere. V. I. București: Editura pentru Literatură, 1965. 535 p.

CAPITOLUL III

GÎNDIOREA POLITICĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

III.1. Idei politice în opera lui Dimitrie Cantemir

III.2. Idei politice în cronografia moldovenească

III. 2.1. Idei politice în cronografia lui Ion Neculce

III. 2.2. Idei politice în creația lui Nicolae Costin

III.3. Idei politice în lucrările lui Antioh Cantemir

III.1. Idei politice în opera lui Dimitrie Cantemir. D. Cantemir (1673-1723), fiu al domnitorului Constantin Cantemir, a străbătut distanța lungă de la scolastică și medievalism întârziat la umanism și știință europeană modernă, opera sa istorică i-a adus faima de savant european. Aflîndu-se mult timp la Constantinopol, din 1685 pînă în 1710 (cu mici întreruperi), a reușit să stabilească contacte cu ambasadori străini și s-a consacrat unui studiu aprofundat al diferitor ramuri ale științei, fiind influențat de cultura Antichității eline și de un curent de cercetări geografice. D. Cantemir a fost domnitor al Moldovei de două ori: în 1693 (n-a fost confirmat de Poartă, deși fusese ales de boieri și oșteni) și în 1710 -1711. Lucrările științifice ale gînditorului se disting prin profunzime, noutate și originalitate, pentru care în 1714 este ales membru al Academiei din Berlin, acestea fiind: „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea”, „Imaginea tainică a științei sacre”, „Istoria ieroglică”, „Istoria Imperiului Otoman”, „Descrierea Moldovei”, „Interpretarea naturală a monarhiilor”, „Sistemul religiei muhamedane”, „Hronica vechimii româno-moldo-vlahilor”.

Trăsăturile caracteristice ale concepțiilor social-politice ale lui D. Cantemir sunt următoarele: necesitatea eliberării Moldovei de sub jugul turcesc, critica marilor feudali și a statului nobiliar, preconizarea instaurării în Moldova a unui stat domnesc autoritar, de tipul monarhiei absolute; apariția statului este rezultat al înțelegerii benevole dintre oameni, inclusiv statul geto-dacilor: cînd nu mai puteau apăra Dacia de invaziile barbarilor, locuitorii, după exemplul popoarelor vecine, au încredințat puterea unui concetățean. Gînditorul poate fi declarat adept al teoriei contactului social, punctul său de vedere fiind aproximativ identic cu cel exprimat de către Th. Hobbes; evenimentele istorice le găsește ca rezultat al activității oamenilor, iar primii domnitori ai Moldovei au fost aleși de popor; istoriografia păstrează numele eroilor, asigură nemurirea

lor terestră, rolul hotărîtor în istorie aparține personalităților marcante și un asemenea rol poate fi pozitiv (Ștefan cel Mare, Petru 1) sau negativ (Anastasia, Muhamed); mediul geografic exercită o mare influență asupra activității vitale a statelor și caracterului obiceiurilor oamenilor: astfel, factorul geografic a condiționat unele aspecte ale orînduirii politice din Moldova, cu preponderență organizarea politică a unor regiuni (Cîmpulung, Vrancea și Tigheci), condițiile geografice determinînd un mare grad de independență și libertate a acestor „republici”, printre care se evidențiază nesupunerea față de boieri și domnitori, profilul economiei, temperamentul, caracterul și obiceiurile oamenilor. Clima și relieful determină, în ordinea reliefată de aserțiuni, particularitățile unui popor, condiționîndu-i specificul: dezvoltarea economică, obiceiurile, evoluția orînduirii de stat.

D. Cantemir acordă atenție deosebită problemei puterii de stat centralizate. În fruntea statului găsește un domnitor ideal, care conduce în virtutea legilor rațiunii și „naturii lucrurilor”. Monarhia ereditară este cea mai bună formă de conducere de stat: un domnitor luminat, înzestrat cu spiritul responsabilității față de țară, ține cont de necesitățile supușilor, iar armonia intereselor în stat poate să se bazeze numai pe dreptate. Statul înflorește atunci „cînd stăpîinii miluiesc și ceartă cu dreptate, supușii ascultă și slujesc din dragoste” [1, p. 231]. Monarhul destoinic trebuie să înainteze la mari dregătorii oameni cinștiți, viteji, devotați patriei, nu să se călăuzească de vechimea neamului.

Abordînd unele forme de guvernămînt, gînditorul a examinat, în special, monarhia și tirania, iar republica și oligarhia sunt doar menționate, fără a fi supuse studiului, chiar și lapidar. Monarhia este edificată și se bazează pe dreptul ereditar, un conducător luminat trebuie să aibă grijă de binele societății, de dezvoltarea economiei, științei și culturii și deci, o monarhie înțeleaptă poate fi numai absolută. Prin urmare, cugetătorul apare ca predecesor al teoriei „absolutismului iluminist”, teorie care a primit răspîndire largă în ajunul Revoluției din 1789. El consideră că instaurarea în Moldova a absolutismului luminat poate fi înfăptuită cu sprijinul nemijlocit al micilor feudali și negustorilor; sfîrșitul monarhiei ereditare odată cu moartea lui Ștefan cel Mare a fost cauza principală a tuturor dezastrelor care s-au abătut asupra Moldovei: țara a devenit neomogenă și s-a ruinat. Atunci cînd o cer interesele statului, domnitorul poate și trebuie să facă uz de forță - gînditorul deosebește două tipuri de violență: în formă de uzurpare a puterii de stat, pe care o condamnă cu hotărîre, numind-o tiranie și violență din partea domnitorului ales în mod legal, îndreptată împotriva tentativelor de a-i știrbi din putere, fiindcă asemenea uneltiri pot provoca dezbinări interne și slăbi statul. Tirania se bazează pe uzurparea puterii de stat, fiind un

fenomen fără drepturi legale: obținerea puterii prin forță de către o persoană sau impunerea unui cîrmuitor de către un stat străin conduce inevitabil spre tulburări interne. Tirania este sinonimul răului social, unde aceasta „stăpînește acolo dreptatea se izgonește” [2, p. 155].

Teoria „monarhiei luminate” promovată de D. Cantemir includea și problema relațiilor cu biserica creștină. Aceasta trebuie să se bucure de susținere din partea domniei, iar domnitorul este dator să controleze și să supravegheze ca predicile fețelor bisericești să corespundă principiilor de bază ale credinței ortodoxe. Domnitorul deține dreptul de numire a mitropolitului, a episcopilor și egumenilor mănăstirilor, precum și de a judeca fețele bisericești în baza legii și dreptății, în spiritul credinței și adevărului. La rîndul său, domnitorul este judecat de conștiința sa și de Dumnezeu. Ordinea de idei relevată își găsește explicație în tendința de a supune total biserica față de monarh și de a contracara elementele de protestantism care se resimțeau tot mai vădit în rîndurile clerului ortodox. D. Cantemir pledează pentru autoritatea absolută a domnitorului asupra boierilor, tuturor supușilor, dreptul suveran de judecată și pedepsire, adică după obiceiul moldovenesc, toată puterea să fie în mîna suveranului. Cugetătorul sublinia că domnia absolută este firească în Moldova, iar slăbirea ei ulterioară se datorează unor cauze externe. Domnitorii aveau drept de a declara război și încheia pace, de a emite legi, de a judeca și cîrmui, viața și averea supușilor depindeau de vrerea lor. Datorită acestor atribute, domnia a putut apăra țara de invaziile externe, închinarea lui Bogdan în fața turcilor micșorînd puterea nelimitată a domnitorului, deși sultanul i-a lăsat mari prerogative. În acest sens, D. Cantemir a oferit cea mai completă interpretare a teoriei „ciclurilor”, susținînd că societatea cunoaște un proces intern de creștere și descreștere, mișcarea circulară se produce numai la sfîrșitul încetării creșterii în fiecare areal (la Răsărit, apoi la Sud, urmînd la Apus și se încheie la Nord), fenomen numit de cugetător ca fiind o „axiomă infailibilă”. Oamenii nu pot să împiedice decăderea societăților, nici mișcarea circulară de translație pe direcția punctelor cardinale, dar sunt în stare s-o conceapă și s-o cunoască datorită rațiunii cu care sunt înzestrați și caracterului natural al fenomenului: mișcarea inițială este prestabilită, însă procesul se supune unor legi naturale.

Ideile de acest conținut și-au găsit amplă aprofundare și fundamentare în concepțiile lui D. Cantemir privind procesul istoric, locul principal revenind învățaturii despre cele patru monarhii mondiale. Gînditorul introduce unele corective avînd menire să corespundă principiilor „filosofiei fizice” a lui Aristotel. Gînditorul a aplicat filosofiei istoriei teze de naturfilosofie și doctrina aristotelică a generațiunii și corupțiunii, prevăzîndu-se că toate lucrurile particulare sunt supuse legii genezei și dispariției, inclusiv monarhiile mondiale, acestea

parcurs ciclurile nașterii, creșterii, decăderii, îmbătrînirii și pieirii. Cele patru monarhii universale, în opinia lui D. Cantemir, sunt următoarele: imperiul de la Răsărit – cel Persan, imperiul de la Sud – al lui Al. Macedon, imperiul de la apus - cel Roman și imperiul de la Nord – cel Rus. Cugetările sunt argumentate prin profeția prorocului Daniil (sus menționată) și prin factori naturali, în special evidențiază factorul geografic. Conceptul de ordine a naturii este aristotelic-scolastic, de nuanță finalistă, după cum demonstrează și noțiunea „monstrului”, ca ceva ce se opune legilor naturii: un asemenea monstru este Imperiul Osman, din această cauză trebuie să dispară. În concepțiile filosofice ale gânditorului acțiunea providenței se suprapune cu necesitatea naturală, forței divine aparținîndu-i rolul decisiv și nu poate fi vorba despre fenomenul cauzalității istorice concrete. D. Cantemir concepea istoria ca evoluție ciclică, noul fiind, în ultima analiză, o repetare a vechiului. Apologetica învățaturii despre patru monarhii mondiale urmărea alt obiectiv bine conturat: a demonstra caracterul legitim al ascensiunii Imperiului Rus și necesitatea distrugerii Imperiului Osman. Primele trei monarhii s-au dovedit a fi provizorii, deși apariția lor a fost legitimă, iar ultima este nu numai o moștenire firească a celor precedente, ci și urmează să atingă culmea dezvoltării. Ascensiunea și decăderea monarhiilor se explică prin acțiunea diferitor factori de ordin politic și moral: spre exemplu, Imperiul Osman a avansat datorită divergențelor dintre creștini, dar, totodată, a disciplinei și fanatismului ostașilor turci, iar decăderea este condiționată direct de descompunerea moravurilor, corupție și de îndepărtarea sultanilor de la conducerea nemijlocită a țării.

Urmărind nemijlocit daunele cauzate de numeroasele războaie, care deseori se desfășurau pe teritoriul Moldovei, D. Cantemir examinează problema războiului și păcii. Opiniile sale au fost supuse evoluției: inițial, respingea categoric războiul ca fenomen social, efectele lui fiind sărăcia, mizeria și perturbările, în acord cu M. Costin, condamna vehement ocuparea țărilor mici de către cele mari. Ulterior, se distanțează de pacifismul consecvent, ca reprezentant al unei țări subjugate, care tindea să-și recapete independența, învinuind războaiele de ocupație, jaf și violență. Totodată, omul de stat susținea războaiele de eliberare, bărbăția și vitejia grecilor antici provoca în conștiința sa spiritul de admirație. Filosoful se mîndrea cu strămoșii săi, care au dat dovadă de înaltă vitejie în lupta pentru independența patriei. Gînditorul considera că țara de aceeași credință, Rusia, este în stare să acorde asistență Moldovei în lupta pentru independență. Aflîndu-se în Rusia, el forțează teoria ciclurilor, relevînd că decăderea și mișcarea circulară sunt inevitabile și naturale pînă ajung la nord, iar aici procesul se încheie - cea de a treia Romă va înflori veșnic și a patra nu va mai fi.

Așadar, teoria „creșterii și descreșterii popoarelor/statelor”, teoria „ciclurilor și vîrstelor”, dar și teoria „capitulațiilor” și-au găsit o reflectare profundă în concepțiile politico-filosofice și istorice ale lui D. Cantemir. Prevederile inițiale ale acordului „de închinare” a lui Bogdan cu sultanul au fost ulterior încălcate de păgîni, fapt care a condus spre decăderea Moldovei și deci, războaiele de eliberare ale moldovenilor sunt juste. Gînditorul a estimat drept progresiste războaiele de cucerire ale romanilor, considerînd că au contribuit la propagarea culturii latine printre barbari și restabileau drepturile Romei la unele teritorii, inclusiv Dacia. Cuvintele lui Platon „a sluji nu numai ție, dar și patriei” sunt repetate deseori de D. Cantemir în lucrările sale. Numele celebru este demn de măreție și laudă numai atunci cînd a depus muncă pentru binele patriei și a compatrioților, istoria poporului fiind un mijloc de făurire a conștiinței de sine și a identității sale.

III.2. Idei politice în cronografia moldovenească

III.2.1. Idei politice în cronografia lui Ion Neculce. I. Neculce (1672-1745) este descendent dintr-o familie de boieri, nu face studii la nici o școală din țară sau de peste hotare, dar se consideră că ar fi învățat cu un dascăl de casă, apoi și-a completat bagajul de cunoștințe ca autodidact. Fără să fi învățat la școală, s-a cultivat în cursul vieții și s-a format ca un intelectual distins al țării. În anii ,90 ai secolului al XVII-lea începe cariera politică, însoțită de ascensiuni și de înlăturări de la politica activă, de bucurii de scurtă durată și de suferințe îndelungate. Cronicarul a deținut funcțiile de postelnic, vătav de aprozi, agă, sulger, mare spătar, staroste al ținutului Cernăuți, hatman (acest ultim post l-a ocupat în ajunul războiului de la Stănilești din 1711), vornic al Țării de Sus (anii 1731-1733 și 1735). După eșecul de la Stănilești s-a refugiat în Rusia, apoi în Polonia, și revine în țară la 1719, dar este ținut mai mult de un deceniu în afara dregătorilor domnești. Lucrarea care i-a adus faima de iscusit cronicar din Moldova este „Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă pîna la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat”, incluzînd cele mai marcante evenimente din viața social-economică, politică și culturală a statului din perioada 1661-1743. Fiind martor ocular și participant la multe evenimente descrise, cărturarul are posibilitate de a-și expune opiniile cu o mai mare veridicitate decît predecesorii săi.

În accepția lui I. Neculce, domnitorul este „alesul lui Dumnezeu”, în care ipostază se bucură de inviolabilitate, se află în fruntea piramidei ierarhice și este înzestrat cu putere de la Dumnezeu. Autoritatea feudalilor este de origine cerească, deoarece monarhul, fiind primul printre egali, este ales de către aceștia în vederea împlinirii voinței Celui de Sus. Participarea nemijlocită a

boierilor înțelepți la gestiunea puterii de stat poate conduce spre bunăstarea generală, consilierii buni fiind demni de stimă și considerațiune, iar domnitorii răi, lipsiți de consilieri chibzuiți, sunt contrapuși de către cronicar cîrmuitorilor care s-au învrednicit de un nume bun.

Scrisă în plină perioadă fanariotă, cronica lui I. Neculce conține invective la adresa grecilor fanarioți. Caracterizînd pozitiv unii domnitori, gînditorul subliniază proveniența lor din pămînteni, această ordine de idei se referă și la consilieri - sunt apreciați acei domnitori care s-au înconjurat de consilieri pămînteni și din contra, domnitorii răi aveau, de obicei, în calitate de consilieri grecii fanarioți. Cronicarul consemnează și regretabile excepții de la această ordine de idei și nu trece cu vederea consilierii „fără lege”, de pe urmele abuzurilor cărora au de pătimit în special săracii. Fiind adversar conștient al exceselor la care se dedau feodalii în raporturile lor cu supușii, gînditorul dă dovadă de compasiune față de cei oropsiți și previne boierii de a modera impunătoarele lor poftes, în caz contrar supușii vor ajunge la disperare, însoțită de implicații nedorite. Cugetătorul consideră că în urma justei și echitabilei administrări din partea marilor dregători puși în serviciul social are de beneficiat țara.

Însă fiind boier tradiționalist, I Neculce se dovedește a fi adversarul reformelor care aduceau prejudicii privilegiilor feudale. Descriind greutățile materiale prin care trecea Moldova în anii '90 ai secolului al XVII-lea, protestează cu vehemență împotriva văcărîtului (impozit în bani pe vitele mari cornute introdus de Constantin Duca). Înverșunarea cronicarului împotriva văcărîtului și dregătorilor care l-au convins pe domn să-l aplice se explică prin faptul că acest impozit afecta interesele boierilor, deținători în mod obișnuit a unui mare număr de vite, revolta fiind îndreptată împotriva măsurii de nivelare înaintea fiscoi, care lovea în boieri. Introducerea de noi măsuri fiscale este interpretată nu numai ca slăbire a intereselor materiale, ci și ca ofensă la adresa feudalilor, aceștia aflîndu-se în situație similară țărănimii birnice. Cînd aceste măsuri „dăunătoare și jignitoare” au fost abolite, cronicarul se solidarizează cu suprimarea lor, laudele sau invectivele la adresa domnitorilor fiind în bună parte condiționate de politica fiscală a monarhului.

Prin urmare, conținutul cronicii lui I. Neculce este raportat în chip predominant la idealurile de pace și libertate de sub regimul osman, în genere către tendința spre binele țării. Viața popoarelor și a oamenilor se conduce după anumite principii, fundamentate pe morala creștină: sunt buni acei domnitori care au întronat în țară dreptatea și obiceiurile creștine, duc o viață morală creștinească, ajută și respectă biserica și prescripțiile ei, au milă de cei săraci și țin posturile. I. Neculce afirmă că „unde este voia lui Dumnezeu, se biruie toate

frile omenești” [3, p. 75], el fiind încredințat că „unde vrea Dumnezeu, nu trebuie bani” [3, p.164]: „cînd este mila lui Dumnezeu, slujește și mintea omului, iar cînd este mînie de la Dumnezeu, nici mintea nu slujește, nici prietenii și nici banii” [3, p.161]. Lucrarea este pătrunsă de providențialism global: evoluția și rezultatul Războiului Ruso-Turc din 1711 sunt explicate prin voința lui Dumnezeu, divinitatea reprezentînd forța motrice a istoriei, iar acțiunile omului au șanse de a primi efectul scontat numai dacă sunt determinate și gestionate de către voința Celui de Sus. Invocarea divinității conține la I. Neculce și un substrat politic: pentru a avea posibilitate de a critica boierii și domnitorii fără a putea fi învinuit de urmărirea intereselor pur personale, cronicarul face apel la providență și prescripțiile bisericii, credința devine un mijloc de luptă contra abuzurilor și nedreptăților săvîrșite de cei puternici, dar, în special, contra discordiei dintre domnitor și boieri, aceasta dovedindu-se a fi principalul obstacol în calea eliberării țării de sub regimul osman. Teologismul cronicarului poate fi înțeles ca sursă de argumentare în sprijinul eficacității criticii politico-sociale, providențialismul figurează în calitate de tip de cauzalitate, care determină destinele țării și ale popoarelor.

Făuritori ai istoriei sunt domnitorii, boierii și clerul înalt, care în calitatea de „împuterniciți ai divinității” determină soarta istorică a țării. I. Neculce nu urmărește obiectiv istoria în sine, într-o însușire de evenimente și figuri, prezentate la înălțimea pozițiilor istorice sau importanței pe care o au, ci coboară la nivelul faptelor omenești: nu există oameni mari și oameni mici, ci oameni cu inimă rea și oameni cu inimă bună, odioși sau demni. Cronicarul prezintă istoria într-o ipostază umană, dezvăluie situații dramatice, urmărind un scop moralizator-educativ bine pronunțat.

I. Neculce este profund conștient de necesitățile țării asuprite de osmani. Totodată, nu poate trece cu vederea nici invazia fanariotă, cu atît mai mult că și boierii pămînteni tot mai mult resimt povara stăpînirii turco-fanariote. Cronicarul stigmatizează domnitorii care au invadat țara cu greci fanarioți, aceștia ocupau treptat toate dregătoriile, în timp ce boierii pămînteni erau înlăturați și umiliți. Stăpînirea turcească, fărădelegile din partea domnitorilor și ale boierilor fanarioți - acestea sunt cauzele „vremurilor cumplite” [3, p.337] îndurate de Țara Moldovei. Situația jalnică a țării se datorează poziției geografice neprielnice, fiind așezată „în calea răutăților”, la răscrucea intereselor celor puternici, fapt care-i afectează nefavorabil dezvoltarea, dar și domniilor fanariote, elementele alogene infiltrîndu-se în principat l-au slăbit politic, economic și moral. În lucrarea lui I. Neculce este evidentă contradicția dintre boierii pămînteni și fanarioți - grecii alcătuiesc baza tuturor relelor îndurate de țară, iar pămînte-

nii au de suferit împreună cu masele oprimate de pe urma feudalilor venetici. Militînd cu ardoare pentru îngrădirea puterii fanariote, cronicarul îi dojenește pe boierii pămînteni pentru că „nu ne săturăm de domnitori de țară” [3, p. 368]. Moldova, jertfă a fanarioților, este contrapusă de I. Neculce țărilor vecine, susținînd că acolo nu se închină străinilor și din această cauză poporul se afla într-o stare mult mai bună. Cronicarul nu este stăpînit de sentimente șovine, fanarioții sunt stigmatizați din cauză că asupra Moldovei, dovadă servind laudele la adresa unor domnitori străini de neam: Vasile Lupu, Antonie Ruset, uneori și Grigore Ghica - domni străini, dar buni și milostivi. Ordinea de idei relevată demonstrează că fanariotismul este o formulă politică și nu etnică, grecii fiind considerați persoane și nu grupuri alogene.

I. Neculce milita pentru izbăvirea țării de aservirea turco-fanariotă și cucerirea neatîrnării, însă considera că Moldova nu va putea cu forțele proprii să soluționeze acest scop. Deși era filorus, „atunci trăgea toată creștinătatea bucuria și speranța creștinilor, adică a moscalilor” [3, p. 234], și participînd nemijlocit la Războiul Ruso-Turc din anul 1711 de partea lui Petru I, cronicarul a estimat încercarea de a înlătura dominația osmană printr-o lovitură-fulger dacă nu fiind o aventură, oricum o acțiune deosebit de riscantă. El manifesta anumite reticențe din cauza că, probabil, era conștient de situația creată la 1711: se vedea foarte dificil, dacă nu chiar imposibil de a izgoni turcii printr-o acțiune directă de scurtă durată a oștirilor rusești implicate într-un război cu Suedia, iar în cazul înfrîngerii, țara devenea arena jafurilor tătărești, fărădelegilor și pretențiilor la averea celor învinși. Gînditorul a manifestat speranță că boierii pămînteni, treptat înlăturați de la marele dregătorii, vor restabili pozițiile lor și vor putea interveni pe lîngă Sublima Poartă în vederea micșorării cantității birurilor impuse. I. Neculce avea o atitudine mai degrabă rezervată față de ideea eliberării țării de sub suzeranitatea turcească prin luptă militară directă, cronicarul fiind o fire chibzuită, prudentă, dorea înlăturarea asupririi osmane fără mare risc. Evenimentele de la 1711 i s-au părut o aventură nedorită, a cărei repetare trebuia evitată. Este de notat că la I. Neculce regăsim și ideea de închinare condiționată față de turci.

Așadar, boier pămîntean cu principii patriarhale, I. Neculce se dovedește a fi un conservator convins, îi sunt străini fanarioții și domnitorii care introduc noi „obiceiuri rele”, însă aprobă unele măsuri de caracter social, utile țării, cum ar fi „obiceiurile bune creștinești”. Cronicarul este adept al monarhiei limitate - domnitorii să fie înconjurați de consilieri, reprezentanți ai marilor feudali, buni și pricepuți la administrare. Totodată, cronicarul stigmatizează boierii pămînteni: ajungînd la înalte dregătorii, fac abuz de putere, pradă vis-

tieria statului, contribuind în așa mod la slăbirea țării. Idealul social-politic al lui I. Neculce este întocmirea „așezată”, cu separația tradițională a claselor, participarea activă a boierilor la cîrmuire și cu respectul privilegiilor istorice. Ascensiunile rapide, infiltrarea unor elemente „de jos” în dregătoriile ocupate în trecut doar de către boieri, diminuarea ordinii vechi îi sunt antipatice, iar numirea în calitate de domnitor a unui nenobil este apreciată ca o calamitate foarte mare. Concepțiilor social-politice ale cronicarului le este caracteristic lipsa de simpatie față de temperamentele active și ambițioase, poziție conservatoare în plan social, program moderat în plan politic, instinct al prudenței în aspect existențial, apologetică a drepturilor feudale, unele manifestări de dispreț față de masele de jos, bunul-simț limitat, dar solid.

III.2.2. Idei politice în creația lui Nicolae Costin. N. Costin (1660-1712), fiul cronicarului Miron Costin, își face studiile la Iași și în Polonia, primind cunoștințe bogate de cultură antică: cunoștea și vorbea limba latină, din această cauză la curtea domnească deseori avea ca misiune să primească solii, ținînd discursuri în latină la recepțiile oficiale. A ocupat o serie de dregătorii în Moldova -hatman în timpul domniilor lui Constantin Duca, mare vornic al Țării de Sus în perioada celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir, mare vornic al Țării de Jos în timpul primei domnii exercitate de Nicolae Mavrocordat, mare logofăt în timpul scurtei domnii a lui Dimitrie Cantemir (participînd la lupta de la Stănilești, nu s-a refugiat în Rusia), a continuat să dețină aceeași dregătorie în timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat, care îl aprecia pentru erudiția sa. De la N. Costin ne-au parvenit turnătoarele lucrări: „Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601”, „Cronica domniei dintîi a lui Nicolae Vodă”, „Ceasornicul Domnitor” (traducere a lucrării lui Antonio de Guevara).

Concepția istorică este contemporană autorului: adoptînd schema cronografiilor bizantine, N. Costin caută originea semințiilor omenești în Sfînta Scriptură. Un asemenea model este aplicat și în cronicile polone ale lui Długosz, Cromer și Bielski, scrierile cărora sunt folosite de cronicar în calitate de material informativ. Letopisețul lui N. Costin se dovedește a fi o compilație din cronicile polone, letopisețul lui Gr. Ureche și lucrarea lui M. Costin „De neamul moldovenilor”. Analizînd mai multe concepții despre proveniența societății umane, cronicarul le divizează în două grupuri: primul – recunoaște eternitatea ei, incluzînd concepțiile lui Democrit, Aristotel, Epicur și Cicero; al doilea – recunoaște proveniența pur divină, este vorba de concepția lui Platon, cronicarul este apologetul ultimei. În baza Sfîntei Scripturi el a elucidat proble-

ma originii statului și dreptului, puterii monarhilor și judecătorilor, a legilor de stat și obiceiurilor popoarelor. Principiul răzbunării prin sînge, răspîndit preponderent în etapa inițială a istoriei societății umane, își găsește explicare pur divină - după marele potop și salvarea corabiei lui Noe, Dumnezeu a promulgat dispoziția ca ucigașii să fie supuși pedepsei capitale după principiul „moarte pentru moarte, sînge pentru sînge”. Stratificarea socială în cadrul statului și starea dependentă a unor pături sociale față de altele și-a găsit, de asemenea, determinare divină, robia fiind dedusă din scrierile sfinte: potrivit învățaturii lui Augustin, susținute de N. Costin, robia a fost instituită de Dumnezeu drept rezultat al pedepsei pentru păcatele oamenilor. Statul a apărut după marele potop, cînd oamenii, ca și cei trei frați, Sim, Iafet și Ham, dar și urmașii lor au fost divizați în trei pături sociale: militar-aristocratică, ecleziastă și țărănească. Nici un stat, nici întreaga omenire nu poate fi concepută fără existența acestor pături din cauza că sunt date de la Dumnezeu. Descendenții din fiecare pătură nu pot părăsi cadrul social prescris, orice modificare a apartenenței sociale reprezintă una din prerogativele puterii de stat. De fapt, învățătura bisericească despre „cei care se roagă, care conduc și care lucrează” a fost respinsă de către husiții din Moldova, dar și-a găsit apologetică la N. Costin. Uneori, face unele devieri de la explicarea teologică a fenomenelor istorice: șerbia sau vecinătatea a apărut în rezultatul violenței și supunerii unui popor de către altul - lituanienii au supus rușii care trăiau pe teritoriul lor și i-au transformat în țărani, rezultatul bătăliei de la Poltava l-a hotărît voința Domnului Dumnezeu, dar și buna pregătire, bărbăția și iscusința militară a comandanților de oști și a soldaților ruși. Aceste devieri nu-l fac adept al teoriei „dreptului natural”, el se află pe pozițiile teologice ale explicării fenomenelor istorice.

N. Costin a supus studiului două forme de guvernămînt - republica și monarhia, aceasta din urmă fiind considerată forma cea mai bună, forma ideală de stat. În fruntea statului trebuie să se afle un monarh bun, înțelept și luminat, adică instruit, cunoscător de limbi străine, credincios în Dumnezeu, cu atitudine loială față de biserică și mănăstire, față de săraci și văduve, să nu fie hapsîn și lacom. Cronicarul este adept al monarhiei limitate, monarhul trebuie să fie înconjurat de feudali, militari și savanți. Monarh ideal a fost împăratul Adrian, care ținea cont de părerile consilierilor. Nicolae Mavrocordat de asemenea este un domnitor bun, din cauza că are credință în Dumnezeu, se ocupă de biserici și mănăstiri, este atent la nevoile săracilor și face dreptate celor umiliți, grija pentru necesitățile țării fiind principala preocupare a domnitorului (probabil, cronică consacrată domniei lui Nicolae Mavrocordat a fost scrisă din inițiativa acestui domnitor, toate actele domniei sunt prezentate ca măsuri dictate de sen-

timentul dreptății și de marea necesitate socială și lipsesc invective la adresa grecilor întâlnite în „Letopisețul de la zidirea lumii pînă la sfîrșitul domniei lui Ieremia Vodă”; este de precizat că persistă o singură reflecție despre lăcomia turcilor). În accepția cronicarului, feudații mici și mijlocii nu pot să fie consilieri principali ai monarhului, N. Costin îl stigmatizează pe D. Cantemir pentru că acesta nu se sfătuia cu marii boieri și nu se solidarizează cu tendințele lui de a fortifica puterea de stat ereditară, dar, ca și D. Cantemir, susține necesitatea unității și coeziunii feudaților. Din cauza că vine în contradicție cu voința lui Dumnezeu, monarhia absolută ca formă de guvernămînt este respinsă de cronicar, numai cu Senat și Consilieri, dar fără rege, Roma antică a devenit foarte bogată. Folosind ca argument cuvintele lui Cicero „este cauză nobilă a omorîi tiranul care trebuie îngădit de societate”, gînditorul admite dreptul de opunere față de monarhul-tiran, dar, spre deosebire de M. Costin, nu excludea posibilitatea omorîrii tiranului în cazuri extreme. N. Costin avertizează clasa dominantă că exploatarea excesivă a păturilor de jos este un mare pericol pentru orînduirea de stat și liniștea socială, dar admite posibilitatea înăbușirii rebeliunilor țărănești. Oricît ar fi de înțelepți și învățați, stăpînitorii au nevoie de sfaturi, domnitorul trebuie să țină la învățătură, filosofi și oamenii înțelepți, să fie bun creștin: „fericită este împărăția în care stăpînește creștin adevărat”.

Așadar, idealul politic al lui N. Costin înglobează nu numai monarhia constituțională, dar și statul independent, el a continuat tradiția cronicărească cerînd suveranitate statală și neatîrnare națională. Începutul statalității moldovenești cronicarul îl găsește în perioada romană. Spre deosebire de alți cărturari, nu mai spera în posibilitatea eliberării țării prin acțiuni directe, încercarea lui D. Cantemir de a elibera Moldova cu ajutorul Rusiei nu îl încîntă, dar, totodată, nici n-o condamnă, considerînd că domnitorul a forțat evenimentele. Cărturarul este adeptul unei politici precaute față de Imperiul Osman și nu dorea transformarea Moldovei într-un pașalîc. N. Costin a explicat prin despotism și vinovăția domnitorului toate nenorocirile care s-au abătut asupra statului, însă, în același timp, este adversarul înăbușirii manifestărilor feudaților contra monarhului, susținînd că aceștia sunt omorîți fără a fi vinovați. Prin urmare, țara poate fi salvată de la pieire în cazul cînd domnitorul ține cont de sfaturile boierilor. Este necesar de precizat că N. Costin de asemenea susține ideea cu privire la închinarea condiționată în fața sultanului, idee destul de răspîndită în epocă. Cărturarul urmărește istoria Moldovei în cadrul istoriei universale și în legătură cu istoria popoarelor vecine, tendința dată se observă și la ceilalți cugetători, însă este cu mult mai pronunțată în opera lui N. Costin.

III.3. Idei politice în lucrările lui Antioh Cantemir. A. Cantemir (1709-1744), fiul lui Dimitrie Cantemir, primele cunoștințe de carte le-a primit în familie, apoi la Academia slavo-greco-latină din Moscova, unde a însușit, în special, limbile străine (clasice și moderne) și științele umanitare. În anii 1726-1727 a continuat studiile la Academia de Științe din Sankt-Petersburg, unde a audiat cursuri de filosofie, algebră și astronomie. De la 1731 pînă la 1744 s-a aflat în țemei peste hotare, fiind lucrător diplomatic al Rusiei la Londra și ulterior, la Paris. Lucrarea principală a cugetătorului poartă denumirea „Scrisori despre natură și om”. Concepțiile social-politice ale cugetătorului sunt influențate de ideile expuse de H. Grotius, S. Pufendorf, Voltaire, Ch. Montesquieu, comunicarea cu intelectualii ruși F. Prokopovici, V. Tatișev și G. Bujinski, dar și de familiarizarea cu realitățile engleze și franceze din anii 1730-40 ai secolului al XVIII-lea.

Aflîndu-se în Rusia și fiind simpatizant al politicii lui Petru I, A. Cantemir este partizanul absolutismului și participă în modul cel mai activ la luptele dintre diferite grupări de aristocrați în vederea fie păstrării intacte, fie limitării prerogativelor împărătesei Anna. Cărturarul face parte din prima tabără, vedea în persoana împărătesei continuarea cauzei lui Petru I. A. Cantemir era convins că în Rusia știința își va găsi bază și ocrotire în persoana monarhului luminat, cum a fost Petru I și considera că o situație similară va fi și în perioada împărătesei Anna. În același timp, cugetătorul înaintează monarhului unele cerințe de caracter moral, subliniind că virtutea suveranului constă în bunătate, caritate, protejarea științelor etc. Prerogativa monarhului luminat este de a introduce moralitate și a asigura prosperitatea întregii societății și fiecărui individ, iar îndatorirea principală a suveranului este asigurarea bunăstării și securității poporului. Cugetătorul respinge tirania ca formă a gestiunii puterii de stat: „Tiranul preferă războiul și intră în război din cauza că îl preferă” [4, p.517]. Prin urmare, puterea conducătorului rezidă nu în cruzime, ci în bunătate și caritate față de supuși.

În acord cu ideile exprimate de F. Prokopovici și V. Tatișev, A. Cantemir este adept al suveranității puterii de stat, cea mai adecvată formă a suveranității statale fiind monarhia: numai dispozițiile monarhiei atribuie legii naturale putere de executare materializată în legile civile. Legile propuse de suveran sunt sfinte, supușii trebuie să le respecte și să asculte de suveran: „Noi trebuie să respectăm puterea legii” [4, p.171], susține cugetătorul. Suveranul este „alesul lui Dumnezeu pe pământ” și se cuvine să i se acorde respectul cuvenit. În acord cu teoreticienii dreptului natural, A. Cantemir menționează că doctrinele religioase și instituțiile bisericești au menire să contribuie la fortificarea statului de

caracter laic, nu să-l submineze. Spre deosebire de H. Grotius și S. Pufendorf, nu amintește despre dreptul divin, dar delimitează strict regulamentele civile de legea naturală: regulamentele civile se dovedesc a fi diferite pentru fiecare țară, sunt promulgate prin voința suveranului, în timp ce legea naturală este prescrisă omenirii de către natură. Starea naturala a omenirii a fost „secolul de aur”, când „oamenii se conduceau de virtute și se îndepărtau de diferite feluri de răutăți [4, p. 505]. Statul a apărut în baza tendinței dirijate de rațiune către comunicare, scopul legilor și al statului este de a supune corijării moravurile [4, p.400]. Legea naturală îndreaptă omul spre asociere și bunătate, în timp ce rațiunea umană reprezintă forța motrice a dezvoltării sociale, caracterizându-se și printr-o pronunțată orientare etică, în sensul corectării moravurilor și înrădăcinării virtuții în societate.

A. Cantemir susține absolutismul și din cauza speranțelor sale de a vedea Moldova eliberată de Imperiul Osman, avînd anumite așteptări ca împărăteasa Anna să reînceapă războiul cu Turcia și să cucerească Principatul Moldovei. Acordul de la Luțk din anul 1711 prevedea îndatorirea țarului rus de a întrona în principat pe D. Cantemir sau pe unul dintre fiii săi, iar A. Cantemir se considera pe sine candidatul demn la tron și nu respingea ideea de a domni în Moldova.

După 1731 în concepțiile lui A. Cantemir se fortifică tendințe antiabsolutiste: administrarea împărătesei Anna nu i-a îndreptățit speranțele, familiarizarea cu organizarea politică a Angliei i-a provocat modificarea stărilor de spirit. Aceste transformări subminau tot mai mult opiniile poetului referitor la justetea monarhiei absolute. Constituționalismul și antiabsolutismul cugetătorului s-au intensificat după 1738, cînd a fost acreditat în calitate de ambasador al Rusiei la curtea lui Luis al XV-lea, Franța aflîndu-se în perioada crizei absolutismului feudal, însoțită de influența distructivă asupra vieții social-economice, psihologiei și moralității supușilor. Supunînd analizei absolutismul francez și monarhia constituțională engleză, A. Cantemir acordă prioritate acestei din urmă pentru Europa. Cît despre Rusia, el considera că cea mai acceptabilă formă este „absolutismul luminat” și spera că împărăteasa rusă Elizaveta I va fi un „filosof pe tron”. Se cuvine de precizat: concepția absolutismului luminat este compatibilă cu concepția regimului monarhiei constituționale. Pentru gînditor Rusia și Occidentul erau două lumi diferite care nu pot fi comparabile. Deși în concepțiile sale se fortificau tendințe de antiabsolutism și constituționalism, aceste tendințe erau specifice mai degrabă Europei, în timp ce atitudinea față de regimul politic din Rusia a rămas intactă. Totodată, politica succesorilor lipsiți de talent ai lui Petru 1, realitățile din Anglia și Franța, teoriile iluministe ale organizării de stat ar fi putut să favorizeze în diferită măsură modificarea

opiniilor cugetătorului cu privire la teoria „absolutismului luminat”: după o perioadă relativ scurtă de domnie a Elizavetei, A. Cantemir s-a deziluzionat de politica promovată de împărăteasă, aceasta fiind una dintre cauzele planurilor gînditorului de a abandona serviciul diplomatic.

A. Cantemir este adept al teoriei „dreptului natural”, cele mai mari autorități fiind pentru el H. Grotius și S. Pufendorf - „primul în mod esențial a explicat legea naturală” [4, p.507], în timp ce în lucrările lui S. Pufendorf „se conține fundamentarea întregului drept natural” [4, p.508]. A. Cantemir se conduce de clasificarea dreptului care a fost propusă de către H. Grotius, adică dreptul natural și dreptul promulgat prin voință, acesta din urmă împărțindu-se în drept divin, drept civil și drept al popoarelor. Unica deosebire este că A. Cantemir nu amintește de dreptul divin. Legile care alcătuiesc dreptul civil sunt produsul voinței suveranului, legile ce țin de dreptul popoarelor au ca misiune de a favoriza comoditatea comunicării și utilității mutuale [4, p. 67].

În calitate de criteriu de bază al determinării direcției civilizației mondiale lui A. Cantemir îi servește dezvoltarea ideologică a societății, istoria culturii ei. Luînd ca bază lucrarea lui Luchian „Fugarii”, A. Cantemir dezvoltă reflecțiile acestuia privind evoluția istoriei umane, susținînd că „Propășirea înțelepciunii” începe în Orient, în India, de acolo se îndreaptă spre Sud, în Ethiopia și Egipt, apoi în Babilon, și prin Scitia, care se află la Nord, se întoarce din nou la Sud - în Elada, iar de la greci se mișcă spre Vest - la romani. După divizarea Imperiului Roman, popoarele de la nord ale vandalilor, goților și francezilor au zdrobit Imperiul de Apus, și pe ruinele lui au apărut Spania, Germania, Franța și alte țări. Apariția de noi state nu înseamnă însă triumful științei și virtuții pe teritoriile lor: „înțelepciunea” s-a stabilit la Constantinopol și numai după ce turcii l-au cucerit, unii dintre învățații greci și-au găsit refugiu în Italia, la curtea familiei Medici și de aici, științele s-au răspîndit treptat și în alte țări europene - în Franța, Germania, Anglia și în ținuturile nordice. Prin urmare, procesul evoluției civilizației mondiale parcurge cîteva cercuri, precum India - la est, Ethiopia și Egipt - la sud, Babilon - la vest (în raport cu India), Scitia și Tracia - la nord. După ce se încheie primul cerc, înflorirea științelor și artelor se transferă la sud - în Grecia, de acolo la vest - în Roma, și apoi la nord - în țările europene moderne.

A. Cantemir n-a elaborat o teorie strict istorică, ci s-a limitat la expunerea unor opinii privind procesul evoluției istoriei universale. Concepțiilor cugetătorului despre civilizația mondială le este caracteristic un pronunțat conținut etic, propășirea popoarelor, alăturarea lor la cultură și civilizație depinde de gradul de moralitate, „înțelepciunea” întruchipează la el nu atît știința, cît

moralitatea, oferită oamenilor de către Dumnezeu în scopul salvării de pieirea inevitabilă în rezultatul decăderii moravurilor. În concepția istorică a lui A. Cantemir, Dumnezeu este propulsorul procesului istoric mondial, ulterior istoria umană se dezvoltă pe cale firească, fără intervenția activă a forței divine. A. Cantemir este adept al teoriilor „dreptului natural” și „contractului social”: în prima perioadă a creației, adică pînă la 1731, militează pentru teoria „dreptului natural” expusă de H. Grotius și S. Pufendorf, iar în perioada a doua, după 1731, este simpatizant al interpretării teoriei „contractului social” în formula gânditorilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Referințe bibliografice

1. Кантемир Димитрие. Дескриеря Молдовой. Кишинэу: Шкоала Советикэ, 1957. 215 п.
2. Кантемир Димитрие. История иероглификэ. Кишинэу: Едитура де Стат а Молдовой, 1957. 409 п.
3. Некулче Ион. О самэ де кувинге. Летописецул Цэрий Молдовой. Ед. а доуа ревэзутэ. Кишинэу: Картя Молдовенеаскэ, 1974. 507 п.
4. Кантемир Антиох. Собрание стихотворений. Ленинград: Советский писатель, 1956. 541 п.

CAPITOLUL IV

GÎNDIREA POLITICĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

- IV.1. Ideologia Iluminismului. Privire de ansamblu
- IV.2. Idei politice în creația lui Gheorghe Asachi
- IV.3. Idei politice în lucrările lui Ionică Tăutul
- IV.4. Idei politico-juridice în lucrările lui Andronache Donici
- IV.5. Idei politice în opera lui Alexandru Hâjdeu
- IV.6. Idei politice în lucrările lui Costache Negruzzi
- IV.7. Idei politice în creația lui Alecu Russo
- IV.8. Idei politice în opera lui Alexandru Sturza
- IV.9. Idei politice în creația lui Mihail Kogălniceanu

IV.1. Ideologia Iluminismului. Privire de ansamblu. Perioada Iluminismului mai este cunoscută și ca perioada Luminilor sau perioada Rațiunii. Gîndirea iluministă s-a manifestat ca o puternică mișcare de idei care caută să realizeze noi forme de viață politică, socială și spirituală, cu caracter preponderent raționalist. Fiind generată în diverse țări în diferite perioade de timp, această mișcare reprezintă produsul unui mediu socio-istoric bine determinat și a apărut ca rezultat al noilor forme de activitate economică, imprimîndu-i universalitate, și al acutizării contradicțiilor între burghezia în formare și instituțiile feudale în plină dezagregare. Fondatorii mișcării Luminilor tindeau să creeze o societate liberă de cetățeni egali în fața legii, adaptată cerințelor de dezvoltare a economiei de piață. Filosofia Luminilor este o filosofie politică, trăsăturile caracteristice ale căreia sunt: cultul rațiunii; convingerea în posibilitățile nelimitate ale științei de a cunoaște și de a stăpîni fenomenele naturii; credință în progresul societății prin știință și cultură; optimism istoric; apelare la principiile teoriilor „contractului social” și „dreptului natural”; încredere sporită în forța educației; apărarea libertății individului și apologetica egalității dintre popoare; entuziasm pentru ideea de luminare a maselor etc. Iluminismul este o filosofie raționalistă și o ideologie a burgheziei și reprezentanților profesiilor libere, construcții generate de anumite condiții istorice. Iluminismul se dovedește a fi un curent filosofic și ideologic apărut ca expresie a intereselor burgheziei în ascensiune și găsește mijlocul principal de transformare a societății și de avansare spre progres în forța rațiunii, științei și culturii. Fiind prin caracter o

mișcare de idei reformiste, Iluminismul și-a propus să modernizeze prin dezvoltare societatea și să difuzeze învățături și concepții noi despre viață, să culturalizeze și să educe masele, să dezbădăcineze ignoranța seculară și să creeze „împărăția rațiunii” și „binelui comun”. Iluminismul este asociat cu perioada de tranziție de la feudalism la capitalism sau chiar cu faza finală a tranziției. Iluminismul european, în cadrul căruia se înserează ca parte gândirea de acest gen din Moldova, trebuie să fie acceptat în înțelesul larg al cuvântului, ca o mișcare de idei de convergență, dar nu uniformă, din cauza că gândirea de pe continent nu poate fi raportată la un prototip unic, cu caracter de paradigmă, ci este necesar de a fi acceptată în toată varietatea pe care a cunoscut-o. Conceput cu precădere ca ideologie de opoziție, a cărei apariție a provocat sfărîmarea unui conformism spiritual de tradiție, Iluminismul se caracterizează, în același timp, printr-o serie de trăsături specifice, particularul coexistînd, în acest sens de idei, cu generalul.

Gîndirea Luminilor din Moldova a reprezentat, prin esență, o mișcare de idei contradictorii, cu o varietate de teze caracteristice creștinismului, umanismului, Iluminismului francez, englez și rus. Trăsăturile specifice ale gândirii Luminilor din Moldova au fost condiționate de starea culturii, de situația economică și social-politică. Ideile iluministe au apărut mai întîi în Ardeal, iar ulterior și în Principatele Dunărene datorită influenței Apusului, prin transfer de „modele” culturale, dar și în virtutea factorilor interni, grație existenței unor centre de difuzare a ideilor de acest conținut și condițiilor favorabile pentru înrădăcinarea lor. În Moldova, Iluminismul a apărut ca o tendință care în unele cazuri se intensifica, iar în altele din contra - dispărea. Specificul ideologiei iluministe din Țările Românești este următorul:

1. convergența cu raționalismul ortodox, conlucrarea cu biserica creștină: majoritatea dintre iluminiști, mai ales promotorii din perioada inițială, n-au intrat în opoziție cu religia și cu biserica, ci se converteau în raționamentele teismului, ale deismului și „dublului adevăr”, profesînd, în esență, o filosofie raționalistă. Biserica n-a pus obstacole în calea inițiativei cărturarilor laici și a susținut, în mare măsură, dezvoltarea culturii în limba maternă a poporului. Iluminiștii din Moldova găseau în persoana bisericii nu un sistem care trebuie distrus, ci sprijin al propășirii spirituale a neamului, încercările de critică se refereau la ierarhia bisericească și foarte rar erau la adresa religiei ca atare. Conviețuirea a fost determinată și favorizată de lipsa în Țările Românești a burgheziei puternice, cointeresate în dezvoltarea accelerată a industriei și științei, fapt care punea obstacole în formarea condițiilor favorabile pentru propășirea ideilor materialiste și ateiste;

2. orientarea spre ideea naționalului: iluminiștii din Occident au manifestat indiferență față de problemele etniei, limbii materne, imprimînd individului conștiința că aparține lumii și nu unui anumit stal, noțiunea de „patrie” fiind pentru ei ceva accidental. Condițiile istorice din Moldova au generat lupta poporului pentru eliberare națională, pentru formarea statului independent și deci, luminii din Moldova, conștienți de necesitățile timpului, au pus programul lor în serviciul lichidării fundamentelor politice și juridice, social-economice și morale ale subjugării, ei au depus eforturi în vederea reînvierii conștiinței naționale. Conceptul de „națiune” căpătă un sens etic, înțelegîndu-se o „unitate perfectă”, care se caracterizează, conform aserțiunii lui Gh. Asachi, prin comunitatea religiei, comunitatea legilor, limbii, originii, faimei, nefericirilor și speranțelor. Istoria poporului este prezentată ca un proces de sporire a gradului de conștiință, de realizare a destinului său istoric. În ordinea reliefată de idei, interesul sporit manifestat față de aspectul național-particular al vieții poporului delimitează iluminiștii din Moldova nu numai de pozițiile cosmopolite ale luminilor din Occident, ci și de reflecțiile umaniștilor, ultimii tind să explice micro- și macrocosmosul reieșind din primordialitatea generalului. Iluminiștii din Principate proclamă cultul valorilor naționale, care nu vin în contradicție cu cele universale, la ei predomină ideea de „patrie” și afirmare a conștiinței naționale pe calea compasiunii față de degradarea prezentului, prin indicare asupra originii romane și fortificarea încrederii într-un viitor luminos. În baza studiului istoriei, ei au identificat în trecutul Principatelor o serie de argumente în favoarea originii comune a românilor, iluminiștii identificînd o perioadă de glorie a luptei pentru independență, un izvor important de educație patriotică, o sursă de justificare a existenței libere. Trecutul istoric este pus în serviciul emancipării naționale, pentru a promova prin intermediul lui propriile idealuri (la Occident instaurarea societății moderne se preconiza prin idealizarea democrațiilor antice, în timp ce în Principate cu preponderență se făcea trimitere la idealurile naționale);

3. protagoniștii Iluminismului francez declarau că lucrările lor sunt destinate intelectualilor (filosofilor, celor competenți), pe cînd promotorii ideilor iluministe din Moldova prin scrierile lor se adresau maselor largi și își puneau ca scop să le deștepte, să depășească starea de subdezvoltare prin rîspîndirea cunoștințelor, prin acces la învățătură. Solidaritatea dintre intelectuali și mase a fost condiționată, în parte, și de regimul de suzeranitate aplicat de Imperiul Osman;

4. preocuparea de problemele social-politice cotidiene: iluminiștii din Moldova s-au dedicat unor activități ample cu scopuri practice, care cuprindeau interes pentru diferite domenii, îmbinat cu acțiuni pentru soluționarea lor, opi-

niile fiind expuse mai ales în creația literară și în publicistică. În același timp, luminii ocupau diferite funcții publice, fapt care nu putea să nu fie un avantaj.

Mișcarea iluministă din Moldova se divizează în următoarele etape:

1. ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului al XIX-lea: se caracterizează prin dispoziții și idei spontane ce se conțin în traduceri, însemnări ocazionale, acte oficiale și nu este vorba de Iluminism propriu-zis, în întregul sens al cuvântului, ci mai degrabă de preiluminism sau iluminism de tip wolflan, de popularizare a raționalismului, învățătura fiind considerată principalul mijloc de luminare și deșteptare;

2. anii 1820-1840: caracterul Iluminismului gradual devine mai consecvent și mai profund, manifestările și dezideratele mai radicalizate, aceste stări de spirit găsindu-și expresie în procesul de depășire tot mai hotărâtă a ideilor „absolutismului luminat” și adresare către fundamentele unui regim constituțional, întemeiat pe respectarea strictă a legilor. În această perioadă atestăm creația iluministă clasică: problema emancipării rațiunii este cu insistență îmbinată cu revendicări de ordin național și social, primind forma criticii la adresa instituțiilor de stat;

3. perioada pașoptismului: această etapă continuă pînă la înfăptuirea reformelor din anii 1860. Deși nu sunt trecute cu vederea principiile iluministe propriu-zise, predominante devin însă stările de spirit, conform cărora, libertățile naționale și sociale nu pot fi obținute doar prin educație și instruire, mai sunt necesare și alte metode, reformismul coexistînd cu spiritul revoluționar. Fiind expresie a epocii renașterii naționale, pașoptismul este o mișcare de idei neomogenă și include în două componente ideologice: Iluminismul reformist - transformarea societății se înfăptuiește prin culturalizarea ei, prin reforme venite de sus și Iluminismul revoluționar - acțiunea de culturalizare este insuficientă și trebuie dublată prin luptă politică, pe căi legale și conspirative.

Iluminismul încorporează în sine pașoptismul, acesta avînd ca obiective finale emanciparea națională și organizarea democratică a țării. Promotorii Iluminismului clasic sunt Gherghe Asachi, Andronache Donici, Ionică Tăutul, Alexandru Hâjdeu, Constantin Stamati, iar pașoptismul ține de asemenea personalități deosebite ca Nicolae Bălcescu, Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Vasile Alecsandri, Vasile Malinescu. Se impune de precizat că aripa moldovenească a pașoptismului a fost cu preponderență moderată în plan politic, excepție făcînd V. Malinescu, și într-o măsură cu mult mai mică A. Russo și V. Alecsandri, aceasta fiind apropiată de tactica și de soluțiile iluminiștilor clasici. Prin urmare, este de notat că nu toți pașoptiștii au fost revoluționari, dar toți revoluționarii au fost iluminiști. O parte din generația anilor 1820-1840 de asemenea avea încredere în valoarea supremă a luminii,

în progresul prin cultură și știință, dar a îmbinat aceste metode de luptă pentru emancipare cu apelul la acțiuni mai hotărîte și mai variate. Opoziția dintre moderați și radicali nu se referă la conținutul programelor, strategie și scopuri, ci la mijloacele de tactică prin care tindeau să-și soluționeze proiectele trasate. Pașoptismul a contopit reformismul și revoluționarismul. Distanța dintre clasici și pașoptiști este una de opinie (mijloacele de soluționare a proiectelor propuse), dar și de timp (ilumiștii clasici, cu unele mici excepții, s-au născut în jurul anului 1800, în timp ce pașoptiștii - aproximativ către 1815).

Introducînd unele idei în funcție de necesitățile concret-istorice, de cerințele împrejurărilor, pașoptismul se constituie ca urmare a unui proces evolutiv care indică asupra diferenței crescînde a fondului de idei și a mijloacelor de expresie, dar nu contravenea sensului mișcării parcurse. Lupta ilumiștilor clasici n-a primit un caracter violent din cauza vasalității și slăbiciunii clasei burgheze (aceasta nu putea să conducă mișcarea pentru reforme): în genere, dezvoltarea capitalismului în Moldova (în agricultură) se desfășura într-un ritm extrem de moderat (deși șerbia a fost abolită la 1749). Ilumiștii clasici protestau împotriva multor laturi ale orînduirii existente, preconizau un tip nou de organizare politică și, în special, un nou ideal etic. Pașoptiștii desfășurau critică socială cu o mai mare amploare fără a fundamenta teoretic revoluția ca metodă de transformare a structurii sociale. În 1852, M. Kogălniceanu se pronunță în favoarea „reformelor blînde și graduale”, „orice schimbare silnică, orice prefacere năpraznică nu pot să ne fie decît fatale. Cînd revoluțiile încep, civilizația înce-tează: războiul niciodată n-a făcut decît să mistuie roadele semănate în timpul păcii” [1, p. 675]. Atunci cînd în scrierile pașoptiștilor apare cuvîntul „revoluție”, deseori sensul este de schimbare a regimului politic, iar cucerirea puterii este presupusă de a avea loc pe cale pașnică. În mod consecvent doar N. Bălcescu în vîltoarea evenimentelor din 1848 a ajuns la concepția politică radicală, înfăptuirea idealului național fiind indisolubil legală de realizarea dreptății sociale, fără efectuarea reformei agrare și democratizarea structurii de stat noțiunea de „patrie” era privată de conținut. Însă N. Bălcescu și adepții alcătuiau minoritatea în cadrul pașoptismului, în această etapă de asemenea predomină reformismul, curentul moderat. Obiectivul major al ilumiștilor clasici a fost lichidarea moștenirii fanariote, îndreptarea societății pe calea progresului, păstrînd contactul cu valorile tradiției. Pașoptiștii sunt mai puțin legați de epoca veche, exprimă o poziție mai hotărîtă în mișcarea de renaștere națională, aducînd cu sine spiritul combativ, adică trecerea de la intenții la fapte, și unul constructiv, adică capacitatea de a transforma inițiativele risipite și fără viitor într-o politică durabilă, desfășurată pe un front larg și în mod sistematic. Fără a renunța la paradigmele iluministe clasice (dezrădăcinarea deprinderilor rele,

efectuarea reformelor chibzuite, convingerea optimistă că educația este pîrghia transformării individului și prin aceasta, a societății), pașoptiștii le continuă, îmbogățindu-le cu noi idei. Reprezentanții pașoptismului sunt produsul unei noi epoci, caracterizate prin descompunerea structurilor vechi, recepționarea mai profundă a ideilor de etnie, libertate și justiție socială.

Așadar, la sfîrșitul deceniului al patrulea Iluminismul clasic ca soluție globală de depășire a înapoierii se devalorizează și este impus să se adapteze la noile cerințe ale dezvoltării. Unii dintre iluminiștii clasici încep să admită necesitatea înserării caracterului politic operei de culturalizare, ajungînd treptat să-și asume revendicările naționale sub forma lor cea mai acută, adică de ideologie a autodeterminării, de militantism liberal și democratic. Ideologia iluministă s-a desfășurat în timp pînă la înfăptuirea reformelor din anii 1860. Spre deosebire de Muntenia, în Moldova Iluminismul a favorizat liberalismul.

IV.2. Idei politice în creația lui Gheorghe Asachi. Gh. Asachi (1788-1869) a făcut studii la unul din colegiile iezuite din Lvov, în anii 1803-1804 studiază la Facultatea de Filosofie a Universității Leopoltane (din același oraș); în timpul aflării la Viena (1805-1808) și-a aprofundat cunoștințele în domeniul matematicii și astronomiei, la Roma (1808-1812) s-a familiarizat cu literatura epocii Renașterii și cu ideile clasicismului și liberalismului. Întors în țară, s-a încadrat în viața culturală și administrativă, manifestîndu-se exemplar pe tărîmul învățămîntului public. Din anul 1822 pînă în 1827 s-a aflat la Viena în calitate de agent diplomatic al Moldovei.

Gh. Asachi în spirit iluminist demască viciile societății, dar nu se limitează numai la critica orînduirii sociale existente, ci încearcă să găsească o formă mai bună a societății, în care să domine rațiunea și dreptatea. În nuvela istorică „Mazepa în Moldova”, caracterizînd republica poloneză instaurată după cîrmuirea ultimului reprezentant al dinastiei langhelon, menționează că din cauza sistemului constituțional care admitea alegerea șefului statului și acorda fiecărui nobil dreptul de a alege și a fi ales în fruntea statului, această țară s-a divizat în cîteva grupări-partide dușmănoase, discordiile civile provocate de Constituția republicană au dus țara la pieire. Forma cea mai bună de guvernămînt, subliniază cărturarul, este monarhia luminată, regii și judecătorii au primit puterea în baza acordului poporului în scopul salvărdării unității. În acord cu C. Stamati și C. Negruzzi, Gh. Asachi consideră ca puterea monarhului luminat trebuie să fie determinată și limitată de lege, fericirea și înflorirea țării sunt posibile în condițiile cînd „monarhul bun și deștept” se va conduce de „lege, patriotism și dreptate”, o legislație bună poate asigura reformarea țării gradual și pașnic.

Fiind, în ordinea expusă de aserțiuni, promotor al reformelor pașnice, evolutive, Gh. Asachi nu acceptă evenimentele revoluționare din 1848, dezaprobă „rumoarea și ideile tinerilor”, afirmînd că aceștia pun obstacole în calea progresului social. Evenimentele din 1848 sunt interpretate ca o încălcare a liniștii sociale, „tratatul social” constituie o tentativă de a introduce în viața oamenilor o anumită ordine, un anumit echilibru, iar revoluția este o încălcare a acestor începuturi. Gînditorul înțelege neajunsurile din societate, le critică și tinde să le înlăture, însă nu prin mijloace extreme, nu prin transformări radicale, ci prin reforme și îmbunătățiri în limitele legalității. Gh. Asachi se pronunță în favoarea ordinii de lucruri stabilite de Regulamentul Organic, iar către sfîrșitul vieții, cu prilejul Unirii Principatelor, a avut atitudine oscilantă: deși a semnat Petiția separatiștilor și n-a aderat la mișcarea unionistă, totuși a susținut Unirea.

Gh. Asachi este iluminist nu doar prin caracterul activității desfășurate, ci și prin concepția despre lume. O trăsătură esențială a ideologiei împărtășită de cărturar este umanismul, exprimat în compasiune față de masele suferinde, deși problema țăranimii a primit în lucrările sale o conotație slabă. În opinia sa, privilegiile și averea practic sunt nedespărțite de vicii și ispite, din această cauză păturile de sus ale societății sunt afectate de înșelăciune și fățarnicie, în timp ce moravuri curate și adevărate sentimente umane pot fi numai la săteni.

Gh. Asachi concepe patriotismul ca pe o însușire necesară omului, ca pe un sentiment firesc și pentru a deștepta contemporanii, pentru a le insufla sentimente altruiste, cugetătorul face apel la faptele glorioase și înaltele virtuți ale strămoșilor, la vitejia și abnegația lor, însă în reprezentarea sa existînd un grad relativ înalt de idealizare. Moldova n-a fost lipsită de perioade istorice strălucite în care s-au manifestat domnitori eroi în războaie, iar în condiții de pace - făuritori de bine patriei și supușilor. Forța și virtutea unei societăți depind de starea moravurilor: Roma antică a cunoscut ascensiune datorită virtuții, iar cauza decăderii constă în pierderea de către romani a acestei calități. În acord cu Ch. Montesquieu și D. Cantemir, gînditorul consideră că degradarea morală, decăderea disciplinei militare, patima disputelor teologice alcătuiesc factorii determinanți care au condus spre dispariția Imperiului Bizantin. „Ticăloșia timpurilor noastre”, susține scriitorul, are baza în „interes și egoism”, acestea „dezbină popoarele și oamenii” [2, p.160], pe cînd remediarea situației rezidă în opunerea acestor sentimente „dorinței folosului social”: toți cetățenii să fie conduși de tendința de a contribui la sporirea gloriei Patriei și binelui social. În baza virtuții este posibilă prosperarea politică și socială, acolo unde toți cetățenii sunt însuflețiți de ideea folosului social, nici unul nu poate fi nenorocit: cu cît mai multe cunoștințe și avere are omul, cu atît este posibil mai mult de a face lucruri folositoare. Apelul „a fi de folos societății” nu înseamnă „uită de

tot de tine, părăsește-ți interesele, ai grijă doar de alții, acest îndemn cuprinde: tinde să-ți cîștigi mijloacele materiale și morale spre a putea fi de folos familiei și Patriei, fiindcă fără asemenea mijloace ești numai povara societății; nu gîndi că fără învățătură și mijloace materiale ai putea fi de folos” [2, p. 161]. Nu toți au posibilitate de a ocupa posturi înalte, nici faptele tuturor nu pot fi considerate de semnificație majoră din cauza că nu toți au mijloace și ocazii favorabile de a face lucruri mari, însă în sfera sa de activitate fiecare ins poate lucra după legile înțelepciunii și moralei, în cadrul relațiilor sociale să facă lucruri bune și să fie dezinteresat de a avea un nume bun. „Dacă Patria se află la nevoie sau în pericol, ai ocazia de a-ți arăta inima” [2, p.62]. Iubirea de oameni, susține gînditorul, este nobilă, dar nu trebuie să împiedice iubirea de Patrie; iubirea de Patrie este de asemenea ceva bun, dar să nu împiedice iubirea de oameni. Iubirea de Patrie la o națiune sau mare, sau mică se dovedește a fi pururea un sentiment nobil.

Reflecțiile lui Gh. Asachi sunt un exemplu elocvent al specificului ideologiei iluministe în Moldova. El respinge paradigmele universalismului occidental, tezele Luminilor din Apus, aceștia menționau că „patria mea este lumea”, „eu sunt cetățean al lumii”, „iubirea de patrie este egoismul social al unui număr de oameni care locuiesc într-o anumită țară și își fac dreptate pentru a urî pe ceilalți oameni”. Scriitorul numește aceste raționamente „cinice”, ele avînd ca misiune de a înjosi omul, a-i tăgădui virtuțile și a-l defăima. Cu adevărat, toate popoarele sunt o fracție a unei familii numeroase, care prin întinderea sa nu poate să fie administrată de un singur guvern, și „cînd privim ființele nouă asemănătoare ca pe o singură familie, ne facem binevoitori către toată omenirea” [2, p.163]. Ideile de asemenea conținut nu exclud altele, care au, de asemenea, justetea lor: omenirea se împarte în popoare, un popor este o grupă de oameni uniți prin comunitatea religiei, comunitatea legilor, obiceiurilor, asemănarea limbii, originii, faimei, nefericirilor, speranțelor...” [2, p.163]. A numi egoism social simpatiei și interesului comun predominante între oamenii care alcătuiesc o națiune este o conjurație, o acțiune interzisă de lege din cauza că nici un sentiment virtuos nu poate fi cultivat în dauna altui, autenticul patriotism nu semnifică exclusivism național, ostilitate față de alte neamuri, subliniază cugetătorul.

În opinia lui Gh.Asachi, societatea este supusă modificărilor permanente, între vechi și nou există o mare deosebire. Progresul omenirii se bazează pe progresul rațiunii, moralității, cultivării spirituale, oamenii de diferite religii, limbi și legi manifestă tendința și dorința de a-și perfecționa moralitatea, învățămîntul și măiestria. Este de notat că ideea de progres al societății prin progresul rațiunii expusă de Gh. Asachi se află în acord cu reflecțiile enunțate de J.-A. Condorset, H. Saint-Simon, F. Schelling și G. Hegel. În cadrul

progresului social cărturarul evidențiază nu numai latura spirituală, exprimată prin răspîndirea cunoștințelor, starea moralității, ci și aspectul tehnic, care se manifestă prin dezvoltarea industriei. Familiarizîndu-se cu dezvoltarea comerțului, el a conchis că acest mod de activitate apropie oamenii, acordă laturilor tehnice și culturale ale progresului funcții determinante - industria va îmbogăți națiunea, iar iluminarea și învățămîntul o va face fericită.

Istoria, în accepția exprimată de Gh. Asachi, reprezintă rezultatul activității personalităților marcante, evoluția istoriei depinde de voința unei personalități și asemenea oameni iluștri au fost Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru I.

Așadar, cărturarul are încredere sporită în forța educației, opiniile sale privind educația și instruirea au ca suport principiile teoriei „dreptului natural”, principii conform cărora, toți oamenii sunt înzestrați de la natură cu capacități identice. Gh. Asachi fiind în plin acord cu J.-J. Rousseau, consideră că tuturor oamenilor le sunt proprii de la naștere începuturi pozitive, omul fiind o ființă bună. Formarea omului este determinată hotărîtor de mediul extern, în special de educație: mediul favorabil poate fi format prin introducerea de către monarhul luminat a legilor echilibrate și prin procesul de educație. Gh. Asachi este apologet al Regulamentului Organic, la a cărui redactare a conlucrat. Cărturarul consideră că prosperarea economică și culturală a Moldovei este posibilă sub protecția binefăcătoare a Rusiei, fără de care perspectivele ieșirii din impas nefiind clare. Cînd însă Rusia preconiza să înăbușe învățămîntul național, Gh. Asachi are atitudine ostilă față de asemenea tentative din cauza că învățămîntul național a fost prevăzut de Regulamentul Organic. Cugetătorul este deschizător de drumuri în mai multe direcții, fiind omul epocii sale, care s-a pus în serviciul timpului cu o bogăție remarcabilă de aptitudini. De la 1849 Gh. Asachi nu mai ocupă nici o funcție administrativă, iar lunga și neobosită activitate în folosul culturii naționale se află în descreștere. Gh. Asachi este considerat ca fiind unul din promotorii conservatorismului din prima jumătate a secolului al XIX-lea, el se pronunță în favoarea reformelor graduale și a contribuit la modernizarea Principatului Moldova.

IV.3. Idei politice în lucrările lui Ionică Tăutul. I. Tăutul (1795-1830), fiind descendent dintr-o familie de mici boieri, era un tînăr activ și întreprinzător, a ocupat mici funcții administrative la curtea domnească din Iași, în anii 1824-1830 s-a aflat la Istanbul în calitate de secretar la reședința diplomatică a Moldovei. Concepțiile social-politice ale gînditorului și-au găsit expresie în scrierile „Strigarea norodului Moldovei către boierii pribegiți și către Mitropolitul”, „Tratat de politică”, „Descrierea instituțiilor Moldovei” și „Candidatura la tronul Moldovei”.

Spre deosebire de Țara Românească, la 1821 apare în Moldova un cugetător care caută prin scrierile sale să explice contemporanilor problemele existente în societate, indicând, totodată, unele soluții eficiente. Acesta este I. Tăutul. Reflectând asupra problemelor organizării puterii de stat, el consideră că este necesar de elaborat un „tratat” de politică, iar succesul organizării și administrării puterii de stat fiind determinat de posedarea teoriei politice, care dezvăluie „meșteșugul de a cîrmui statul (țara)” [3, p.179]. În opinia sa, interesul unui stat cuprinde suma intereselor tuturor cetățenilor săi, adică interesul social înțeles doar de acest stat. Analiza bazei gestiunii puterii de stat constituie obiectul de studiu al științei politice, scopul teoriei administrării este de a crea cele mai favorabile condiții pentru propășirea tuturor și a fiecărui individ în parte, cauza fiind că „politica este pentru om” și trebuie să reiasă din interesele omului și moralei. Politica începe concomitent cu societatea și este de două tipuri: internă și externă. Politica internă stabilește raporturile din interiorul statului: „oamenii cu lucrurile, un om cu altul, un om cu toți ori cu o parte din toți, un om cu ocîrmuirea ori toți sau o parte din toți cu ocîrmuirea” [3, p.180]. Politica externă determină relațiile unui stat cu un alt stat sau cu mai multe state, precum și raporturile dintre cetățenii diferitor state. Cugetătorul crede în persistența unor principii „firești” ale politicii, invariabile ca și regulile matematice, iar în cazul implementării lor este indispensabil de ținut cont de situația concretă, de acordul dintre scop și mijloace. Principiile „firești” sunt date de la Dumnezeu, în baza lor se desfășoară activitatea, iar omul, fiind înzestrat cu rațiune, poate să cunoască aceste principii, însă numai parțial.

Concepția kantiană a lui I. Tăutul permite și recunoașterea liberului arbitru omenesc, a unei voințe libere care determină mișcarea, iar misiunea politicii este dirijarea acestei mișcări conform legilor naturale. Principiile „firești” se disting printr-o serie de trăsături specifice: sunt de caracter etern și social, indiferent de timp și de spațiu; sunt „întotdeauna aceleași și neprefăcute” [3, p.186]; sunt indispensabile; au proprietate de a se autoconserva; au scop bine determinat; au ca misiune să mențină echilibrul dintre diferite instituții sociale și în cadrul acestora. În baza teoriei lui I. Newton, cugetătorul susține că lumea, inclusiv statul și societatea, este asemănătoare unui obiect gigantic care se dezvoltă conform anumitor principii, obiectivul trasat constând în menținerea echilibrului. Potrivit opiniei gânditorului, reflecția lui Platon „atunci vor fi fericite popoarele cînd filosofii vor fi împărați” este un mare adevăr în teorie, dar nu întotdeauna poate fi aplicat. Politica este necesară omului, trebuie să fie generată de natura lui și să se afle în conexiune cu pravilele „firii”, căror nu poate să se împotrivescă fără a rămîne nepedepsit.

I. Tăutul era conștient de necesitatea și importanța legilor în stat, legea fiind indispensabilă Moldovei din cauza că stabilind raporturile dintre cetățean și stat, dintre individ și societate, se vor preciza drepturile și îndatoririle fiecărei părți. El militează pentru crearea unui stat bazat pe drept, prin introducerea unui cadru juridic larg, cu diviziunea dreptului pe ramuri. Gînditorul deosebește dreptul internațional (stabilește raporturile dintre state); dreptul constituțional (determină bazele instituțiilor statului); dreptul administrativ (determină relațiile cîrmuirii cu supușii); dreptul civil (stabilește raporturile dintre oameni și lucruri); dreptul penal (determină îndatoririle oamenilor și pedepsește infracțiunile); procedura civilă și penală (determină formalitățile); dreptul comercial (stabilește legile negoțului). În opinia sa, formele de conducere ale unui stat nu sunt uniforme din cauza că țin în esența lor de dezvoltarea lor istorică, de nivelul și etapa de civilizație în care se află. El distinge trei trepte, trei forme ale gestiunii:

1. cînd unui stat îi lipsește baza pe care s-ar constitui administrarea internă;
2. cînd legile și regulamentele unui stat sunt învechite și nu corespund cerințelor timpului, în asemenea condiții societatea se află în criză;
3. cînd baza societății corespunde cerințelor epocii, iar administrarea afacerilor statului este determinată de lege.

I. Tăutul consideră că numai acțiunea personalității are eficiență fundamentală în istorie, popoarele au nevoie de oameni iluștri pentru a fi conduse: statele din primul stadiu necesită, mai ales, un „legiuitor”, cele din stadiul al doilea - un principe bun, deopotrivă unui legiuitor bun și, în fine, cele din stadiul al treilea - un cîrmuitor. Legiuitorul este o personalitate politică luminată și creatoare, în timp ce principele și, în special, cîrmuitorul sunt mai mult executori.

Avînd ca bază suportul aristotelic, cugetătorul deosebește șapte tipuri de cîrmuire: democrația, aristocrația, monarhia, despoția, monarhia reprezentativă, teocrația și ohlocrația. El consideră că cea mai bună formă de conducere pentru Moldova este monarhia, I. Tăutul simpatizînd monarhia constituțională și sistemul parlamentarismului englez. Principatul necesită și o constituție, lege fundamentală, care ar reglementa funcționarea statului, raportul dintre elementele sale constituante și ar pune punctul final abuzurilor de putere. Despotismul unei persoane, tirania aristocrației și anarhia mulțimii sunt trei fenomene dăunătoare societății, pentru evitarea acestor pericole trebuie ca puterea suveranului să se bazeze pe lege și să fie limitată de lege. El nu contestă semnificația Codului Calimah (1817), dar consideră că acest cod de legi suferă de două neajunsuri: nu ține cont de obiceiurile străvechi, fapt care permite tălmăciri arbitrare și este scris într-o limbă străină (greacă), neînțeleasă de mase. În același timp, I. Tăutul participă activ la elaborarea Constituției cărvunarilor (1822),

acest proiect prevedea expres: lichidarea privilegiilor marilor boieri; puterea legislativă aparține domnitorului și adunării compusă din reprezentanții marelui cler, din membrii divanurilor și departamentelor și din boierii din ținuturi; puterea executivă aparține domnitorului; numirea în funcții este prerogativa domnitorului, cu consimțământul boierilor; libertatea cuvântului, presei, persoanei; inviolabilitatea persoanei.

În accepția gânditorului, țara poate fi scoasă din impas de către un domnitor care ar poseda un șir de calități: vastă pregătire teoretică și practică în domeniul administrării; cunoașterea istoriei și legislației altor țări; pregătire bună în etică și psihologie; cunoașterea fundamentală a economiei; să fie de proveniență din boierii pământeni. Cel mai important lucru este nu a găsi persoana care ar corespunde acestor cerințe, ci a fundamenta regulamentul în baza căruia s-ar desfășura alegerea. Regulamentul urmează să stabilească expres lista persoanelor cu dreptul de a alege, locul și durata alegerilor, modalitățile de alegere și preîntâmpinare a fraudelor electorale; aleasă să fie persoana care va primi mai multe sufragii. În Constituție se stipulează că în caz de dezacord între domnitor și adunarea deputaților, executivul trebuie să se supună în fața legislativului. Însă către sfârșitul vieții, când aspira la scaunul domnesc al Moldovei, I. Tăutul își modifică opiniile: misiunea adunării o găsește numai în alegerea domnitorului, adică devine o adunare electivă provizorie, iar dreptul de a alege primesc cetățenii care au în proprietate avere imobilă (143 hectare de pământ) sau profit anual de 1000 de lei din cauza că numărul persoanelor care slăpinesc o avere mică este întotdeauna foarte mare și o adunare prea numeroasă, afirmă gânditorul, produce, de regulă, mai mult zgomot decât ispravă.

Cauzele stării jalnice a Moldovei I. Tăutul le găsește în poziția geografică nefavorabilă a țării și în setea de putere și bogății a marilor boieri. El expune ideea constantului pericol extern, a barbarilor care din perioada migrațiilor rîvnesc la pământul moldovenesc. Moldovenii practic n-au avut posibilitate să se dezvolte firesc din cauza că au trebuit mereu să se apere, investind energie nu în construcție, ci în reconstrucție. În același timp, cugetătorul face prima tentativă în gândirea politică națională de a reabilita Imperiul Osman, I. Tăutul atribuind boierimii pămîntene întreaga vină pentru decădere, considerînd-o intrigantă, lacomă de putere și de bogății, coruptă și abuzivă, aceasta asupraște un popor bun și generos, subminîndu-i instituțiile. Cărturarul a regretat luptele interne dintre feudali, lupte care au slăbit statul și au micșorat puterea domnitorilor, deschizîd calea invaziilor străine.

În opinia lui I. Tăutul, renovarea instituțiilor Principatului nu poate să fie concepută în afara contextului politic extern, el acordă încredere virtuților monarhiei constituționale, limitate și unei legislaturi edificate în baza cunoașterii

profunde a necesităților și moravurilor. Numai un domnitor luminat, înzestrat cu bogată experiență și pregătit bine din punct de vedere științific, va fi în măsură să dezrădăcineze toate fenomenele negative de care suferă statul. Este necesar, în același context, ca puterea domnitorului să se bazeze pe respectarea legii. Cugetătorul pledează pentru îmbinarea reformelor politice, juridice și economice cu măsurile de ordin cultural, fiind încrezut că astfel vor primi o finalitate umană, vor contribui la ascensiunea țării. Învățătura este o necesitate obiectivă, atît pentru dezvoltarea omului, cît și a societății în general, fiind factor determinant al progresului.

Înaintîndu-și în anul 1829 candidatura la tronul Moldovei, I. Tăutul susținea că forma de conducere a preconizatului stat de drept va fi monarhia și necesită un domnitor în adevăratul înțeles al cuvîntului, dar nu un figurant sau prizonier al mării boierimi. Este vorba de un domnitor care să posede deplina putere de a conduce în cadrul structurii și limitelor de drept, însă raporturile sale cu supușii nu trebuie să fie restrînse din cauza cadrului juridic, ci numai să fie pe larg circumscrise de legi obiective inerente dreptului natural și modului etic de evaluare a acestor raporturi, fapt care va exclude privilegiile și necesitatea apărării lor. Un asemenea suveran exercită influență benefică asupra societății și are meritul rezultatelor pozitive. Din această cauză poartă răspunderea supremă pentru buna stare și fericire a țării conduse: domnitor nu poate și nu trebuie să fie oricine, ci numai persoanele înzestrate de natură cu capacități și eficiență, familiarizate cu științele, capabile în lupta cu adversarii să demonstreze că într-adevăr corespund cerințelor timpului, să fie monarh luminat, principial și pragmatic, ales de un colegiu unic alcătuit din cetățeni majori, posesori ai proprietății de o valoare definită. Domnitorul luminat urmează să instituie prin însăși prezența sa în fruntea statului o ordine socială bazată pe lege și prin aceasta, pe rațiune. I. Tăutul adoptă ideea contractului aplicată la relațiile sociale, în maniera cum a fost proclamată de J.-J. Rousseau. Judecata definitivă asupra faptelor unui domnitor este rostită numai de popor, subliniază gînditorul.

Pentru cugetător legea și dreptatea sunt categorii universale. El atenționează că libertatea nu este un atribut fără limite, o însușire absolută: libertatea trebuie să aibă limite, ultima dintre ele fiind divinitatea însăși, dar pînă la acest ultim cadru mai există limite umane: morala, cîrmuirea, legea civilă și legea naturală. I. Tăutul este teoretician al unor idealuri de dreptate socială; elevație morală, grijă pentru dreptate și adevăr, convingerea patriotică, scoaterea în evidență a necesității de a combate răul și de a pune în valoare binele, alcătuiesc trăsăturile distinctive ale concepțiilor politico-juridice și moral-etice ale cugetătorului. Lui I. Tăutul îi este proprie concepția romantică asupra istoriei, poziție care îl

plasează în imediata apropiere de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, anticipându-i. El este de părere că trecutul prepară în mod organic prezentul, atribuind istoriei rolul de *magistra vitae*. Gînditorul concepe dezvoltarea societății ca un proces continuu și nu transformă cauzalitatea în fatalitate: națiunile se dovedesc a fi responsabile de destinul lor firesc din cauză că au posibilitate să aleagă între bine și rău. I. Tăutul este adversar al monopolului politic al marilor boieri și apologet al liberalizării controlate. Creația sa demonstrează elocvent că Iluminismul este o soluție dictată de conjunctura locală și are menire să rezolve problemele țării, iar I. Tăutul fiind un precursor al revoluției din 1848, o persoană care s-a dedicat plener identificării unor remedii de modernizare a instituțiilor și a societății în ansamblu.

IV.4. Idei politico-juridice în lucrările lui Andronache Donici. A. Donici (circa 1760-1829), descendent dintr-o familie de boieri din Moldova, primele cunoștințe de carte le-a primit în familie, ca ulterior să continue studiile la Academia Domnească din Iași, unde s-a familiarizat cu filosofia, matematica, psihologia, arta și limbile străine. În 1786 și-a perfecționat studiile în drept și în limbi străine la Constantinopol. A. Donici participă activ la viața social-politică a Principatului, deținând posturile de clucer, mare medelnicer, paharnic, mare ban, ispravnic în unele ținuturi din Moldova, serdar, mare postelnic, mare vornic, mare logofăt. O perioadă a fost președinte al Departamentului abilitat cu examinarea litigiilor care apăreau între străinii care locuiau în Moldova sau între străini și localnici. Această activitate cerea cunoștințe profunde în domeniul jurisprudenței Principatului și altor țări. În baza gramotelor domnitorilor, obiceiurilor juridice locale și monumentelor dreptului romano-bizantin A. Donici a alcătuit „Scurtă culegere a legilor...”. Este de precizat că la începutul secolului al XIX-lea în Moldova pe larg se făcea uz de prevederile dreptului romano-bizantin, însă adaptat la împrejurările social-economice și politico-juridice autohtone. Juristul a fost familiarizat bine cu lucrările lui Voltaire și Ch. Montesquieu, cu unele coduri franceze, a folosit crîmpeie din lucrarea Ecaterinei a II-a „Nakaz”. În anii 1821-1822, A. Donici participă la mișcarea cărvunarilor, luînd parte la elaborarea proiectului de constituție propus de către această mișcare. Călăuzindu-se de tezele „Declarației drepturilor omului și cetățeanului (1789)”, autorii proiectului presupuneau introducerea formei republicane de guvernămînt în Principat.

Culegerea lui A. Donici a avut un rol semnificativ în istoria Moldovei, ea a spulberat mitul despre imposibilitatea expunerii în limba română a normelor și instituțiilor dreptului civil din lipsa (în limba română) a termenilor și noțiunilor adecvate. Reieșind din postulatele dreptului natural (dreptul oferă

statului nu numai unele așezăminte normative, dar și independent de acestea, are un conținut etern și neschimbat, legile dreptului natural avînd ca bază natura a tot ce există și nu sunt rezultatul activității organelor de stat), A. Donici consideră că acest tip de drept este caracteristic nu numai omului, dar și animalelor și păsărilor (el împărtășește opiniile juristului roman Ulpian și ale filosofului olandez B.Spinoza). În baza normelor dreptului natural și prin prisma lor cugetătorul elucidează totalitatea de conexiuni caracteristice societății, acestea fiind următoarele: căsătoria (în acord cu H. Grotius); îndatoririle părinților față de copii și raporturile dintre părinți și copii (în acord cu Ch. Montesquieu); necesitatea divizării moștenirii între copii în părți egale (în acord cu G. Baubeuf). Conform opiniei lui A. Donici, raporturile dintre oameni se bazează pe dreptul natural, omul trebuie să fie înzestrat cu libertate necesară, fiecare om, în conformitate cu echitatea naturală, este stăpînul casei sale, a averii și a tot ce a obținut pe cale legitimă. Formele de împrumut a lucrurilor sunt următoarele: în ale cui mâini lucrul pentru prima dată a nimerit, cu condiția că anterior să nu fi avut un alt proprietar; cumpărare, moștenire, dăruire, adică modalitățile presupuse de dreptul popular. Fiecare om este liber să dispună de lucrurile achiziționate în mod legitim, dar să nu încalce normele legilor în vigoare. Libertatea este concepută de cugetător în planul investirii individului cu cele mai largi posibilități ale dispunerii de proprietate. În accepția sa, proprietatea privată trebuie asigurată cu bază juridică.

Paradigmele teoriei „dreptului natural” au constituit fundamentele teoretice pentru doctrina contractului social, iar de pe pozițiile acestei doctrine A. Donici a explicat problema provenienței dreptului. Fiind condus de supoziția că dreptul se divizează în „natural” și „pozitiv” (această opinie este împărtășită de către reprezentanții Iluminismului), A. Donici împarte dreptul în „natural” și „popular”. Dreptul natural reiese din natura omului; dreptul de bază este cel popular - fiind dirijați de natură și de rațiune, oamenii l-au acceptat benevol în scopul reglementării relațiilor mutuale. Rădăcinile acestui tip de drept gînditorul le găsește în Antichitate, cînd practic nu se foloseau banii și predomina schimbul natural. Odată cu apariția banilor se ivesc relațiile de vînzare-cumpărare, vînzarea, cumpărarea, împrumutul, înălmirea presupun îndatoriri bazate pe dreptul popular și se înfăptuiesc în baza conștiinței și acordului ambelor părți.

A. Donici consideră că sensul tuturor legilor este dat de la natură în scopul cunoașterii și cugetării, din această cauză adevărata lege este bunul simț al oamenilor și conștiința lor. Bunul simț are putere de lege nu din perioada cînd a stat la baza scrierii, ci de la începutul lui. Gînditorul practic s-a solidarizat cu Cicero, care susținea că înțelepciunea este lege, iar legea este forța naturii,

dreptul natural fiind comun tuturor secolelor, cu H. Grotius, care menționa că dreptul natural este prescris de bunul simț, cu Voltaire, acesta sublinia că legile naturale sunt legile rațiunii, și cu C. Beccaria, care considera că normele dreptului natural sunt eterne și neschimbate. Dreptul popular, apud A. Donici, este produsul activității umane și inițial era elaborat în corespundere cu dreptatea naturală și socială, cu înțelepciunea existentă la fiecare om. Călăuzindu-se de dreptatea naturală și înțelepciunea oamenilor și ținând cont de conștiința sa, înțelepții au elaborat regulamentele politice și codurile de legi. Însă spre deosebire de Cicero, care considera că zeul este fondatorul și autorul legilor, A. Donici le găsea ca produs al creației umane (în acord cu iluministi europeni) și susținea, totodată, că rațiunea este dată de Dumnezeu (în acord cu H. Grotius și Ch. Montesquieu).

Referindu-se la esența dreptului, A. Donici subliniază că adevărata lege este rațiunea trează a omului, rațiunea ordonă de a face bine, reține de la faptele rele, îndeamnă de a restitui stăpînului bunul înstrăinat și de a nu cauza prejudicii nimănui. El primul dintre juriștii Moldovei consideră că toți oamenii sunt egali în fața legii, legile conțin în sine prevederi generale pentru toți și însăși opera de gândire juridică este un serviciu adus patriei. A. Donici este adept al iluminării juridice a oamenilor, acest proces fiind posibil numai cu condiția existenței unui număr suficient de izvoare publicate. Juristul consideră că a sa culegere va acorda un serviciu bun celor ce caută dreptate la instanțele judecătorești, orice om va apăra mai bine interesele în cazul cînd va cunoaște conținutul legilor și din această cauză fiecare trebuie să le învețe. În acord cu C. Beccaria, A. Donici susține că necunoașterea legilor în vigoare este cauza principală a nenumăratelor procese și, în ultimă instanță, a hotărîrilor judecătorești nedrepte. Principiul echității presupune ca fiecare să trăiască în mod cinstit, să nu cauzeze daune nimănui, să întoarcă lucrurile proprietarului. Cărturarul a afirmat că legea prevede înfăptuirea justiției și nicidecum a fărădelegilor.

Așadar, prin culegerea de legi elaborată, A. Donici a pus baza dezvoltării gândirii juridice în Moldova, contribuind în mod esențial la dezvoltarea și perfecționarea dreptului local. Culegerea sa a fost consultată și aplicată în Moldova din stînga Prutului pînă la sfîrșitul anilor 20 ai secolului XX. Prin manualul său, A. Donici s-a condus de sentimentul de datorie față de Patrie, nevoie de o astfel de lucrare sistematizatoare fiind incontestabilă.

IV.5. Idei politice în opera lui Alexandru Hâjdeu. A. Hâjdeu (1811-1872), descendent dintr-o familie de boieri moldoveni din Cristinești, Hotin, inițial și-a făcut studiile în familie, ca apoi să le urmeze în pensionul nobiliar de pe lingă Seminarul Teologic din Chișinău (1822-1829) și a audiat dreptul

la universitățile din Harkov, München și Heidelberg. La aceste universități s-a familiarizat și cu filosofia germană, în special cu creația lui F. Schelling. Ideile politice și filosofice le-a expus în articolele și în eseurile: „Spiritul legislației împăratului Alexandru I”, „Socrate și Skovoroda”, „Grigorii Varsava Skovoroda”, „Schiță istorico-critică”, „Problema timpului nostru”.

Potrivit lui A. Hâjdeu, omenirea prezintă în sine o idee, alcătuită din poame, iar poporul nu este „ceva artificial, ci o creație naturală”, un fenomen istoric. Omenirea se află într-o permanentă mișcare „spre perfecțiune infinită și veșnică”, istoria omenirii constituind „mișcarea dezvoltării spiritului omenesc, determinată de soarta ce-i poartă de grijă, de libertatea personală și necesitatea naturală a mediului exterior”. Începutul istoriei fiecărui popor îl constituie „tendința de a exista”, adică tendința mișcării de la existența în sine către existența pentru sine. Mișcarea și dezvoltarea societății este rezultatul luptei contrariilor, tot ce este vechi trece, tot ce este nou se afirmă.

Masele populare alcătuiesc un factor important în istorie, însă în viața socială întotdeauna se profilează omul ce acționează independent și lasă o urmă personală în istorie. Între om și societate persistă o interacțiune organică, acest fapt deloc nu exclude rolul semnificativ al personalității în istorie - conducătorii comunității, genii teoriei și eroii practicii sunt principalii confesori ai ideilor și cei mai de vază făuritori ai lucrurilor. Dumnezeu este măsura și dimensiunea participării fiecărui la activitatea întregii omeniri [4, p. 6,10]. În lupta pentru libertate rolul decisiv revine nu numărului, ci spiritului ostașilor. Genii în domeniul teoriei (M. Lomonosov și Gr. Skovoroda) și eroii practicii (Ștefan cel Mare, Petru I și Nicolae I) sunt „cei mai credincioși și cinstiți executori ai adevărului istoric, căror de sus le este dat să simtă și să înfăptuiască, să cunoască și să realizeze... spiritul unui anumit timp istoric...” [4, p. 12], marile personalități istorice fiind promotorii principali ai ideilor, creatorii faptelor

În opinia lui A. Hâjdeu, statul nu este o mașină inventată de țar, o societate de asigurare sau un loc de odihnă, ci o instituție socială, bazată pe două principii: specificul național și libertatea. Specificul național semnifică devotament față de tradiții și cultura populară, dragoste pentru limba maternă, dragoste față de Patrie, de trecutul și prezentul ei. Libertatea este un principiu pur spiritual care își găsește expresie în dragostea de Patrie, apărarea credinței ortodoxe, triumful binelui asupra răului. Cugetătorul își argumentează tezele cu exemple din istoria Rusiei și a Moldovei. În istoria Rusiei distinge trei etape principale: democrația - existența în sine: viața era nedezvoltată, incertă; aristocrația - existența în afară de sine: încă lipsea începutul general al slavismului; monocrația - existența pentru sine: s-a înfăptuit afirmarea deplină a constituției de sine a populației slave și s-a ajuns la un grad superior al

perfecționării societății. În cadrul primei etape atrage atenție asupra unității dintre puterea de stat și popor, iar etapa a treia îi provoacă un sentiment de admirație, dat fiind că Alexandru I și Nicolai I sunt considerați apărători ai ortodoxiei, libertății, luptători pentru luminarea poporului. A. Hâjdeu consideră că în perioada feudalismului timpuriu boierii și țărani din Moldova aveau aceeași lege și aceeași libertate.

Cercetarea fenomenului istoric este întreprinsă de către A. Hâjdeu în spiritul predominant al timpului și în funcție de ideile și de faptele care apar în procesul istoric. Fiind influențat de filosofia clasică germană, cugetătorul susținând că istoria reprezintă „motorul dezvoltării spiritului uman cu ajutorul libertății sale” [5, p. 7]: istoria dirijează acest spirit spre cucerirea propriei libertăți. Astfel de libertate reprezintă un act subiectiv înțeles de gânditor în manieră hegeliană - istoria ne apare ca o simplă desfășurare a spiritului, ea îi imprimă o anumită mișcare, o anumită transformare, care nu poate fi înțeleasă în mod mecanic din cauza că în acest proces intervin diferiți factori. A. Hâjdeu stabilește că dezvoltarea istoriei are loc potrivit unui principiu exprimat în „tendența către existență, adică din existența în sine către existența pentru sine [5, p. 7]. Cele două faze ale procesului istoric se interpătrund, existența în sine și existența pentru sine în condiționarea lor reciprocă pregătesc momentul necesar de trecere de la o stare la alta. Existența în sine a istoriei trebuie să demonstreze cum apare un moment istoric din alt moment istoric, viața istorică fiind procesul de transformare din existența în sine în existența pentru sine și „apoi cum s-a împletit din nou existența pentru sine în existența în sine” [5, p. 12] Cugetătorul întreprinde o tentativă de a periodiza istoria în funcție de „timpul istoric”, epocile istorice apar ca momente naturale ale vieții istorice, formează o unitate concretă, ca posibilitate și realitate pentru fenomenele care devin necesare. Prin urmare, realitatea vieții istorice și evoluția ei ulterioară sunt înscrise în această dinamică, care se manifesta între idei și fapte. Istoria nu apare ca o simplă derulare a momentelor trecute, susținută de personalitățile și biografiile domnitorilor, ci în continuitatea și unitatea ideilor și faptelor.

Procesul cunoașterii istoriei, conform opiniei lui A. Hâjdeu, presupune trei laturi: analitică, sintetică și comparativă. Pe calea analitică este posibil de a degaja în mod detaliat o serie de forme și manifestări de viață ale unei comunități istorice, comunitatea fiind concepută nu ca „adunare de oameni care să ocupe pe lângă locuința lor o bucată de pământ delimitată de hotare sau naturale sau artificiale, ci ca unitate rațional-umană cuprinsă într-o astfel de individualitate care, dacă la exterior se prezintă cu caracter de colectivitate, formează în sine o unitate perfectă” [5, p. 4]. În acest sens, condiția existenței comunității ține de unitatea dintre începuturile necesității și libertății, în cadrul laturii anali-

tice a cunoașterii istorice se operează cu indici și semne care se referă la comunitate, la modul ei de existență, la „timpul ei istoric” și la oamenii care își desfășoară activitatea în această comunitate. Pentru a fi mult mai concludentă, cunoașterea istoriei se ridică la nivelul contemplării sintetice, în baza acestei laturi istoria se abordează ca ceva întreg, cu trăsăturile ei esențiale: sinteza nu se oprește la aspectul segmentat al comunității, ci tratează individul ca o pe fință de viață liberă a întregului. Cunoașterea sintetică trebuie să descopere legea polarizării, care stabilește apropierea dintre epoci în baza cauzelor și efectelor care intervin în succesiunea lor temporală, explicînd cum în decursul istoriei teoria și practica spiritului coincid. La A. Hâjdeu se întrevide ideea că în timp ce unele popoare sau națiuni se afirmă în mod practic și activ pe plan istoric, altele trăiesc numai pe plan spiritual aceasta situație. Însă adevărata metodă a științei istorice este comparația dintre analiză și sinteză, comparația demonstrează „cum s-au dezvoltat în faptele separate și în grupurile de fapte (analiza - n.n.), în ideile izolate și în sistemele de idei (sinteza - n.n.), în epocile răzlețe și în concretizarea timpurilor teoria și practica vieții noastre naționale” [5, p. 12-13]. Comparația stabilește raporturile dintre analiză și sinteză, această metodă fiind numită „dialectică” de către A. Hâjdeu. Dialectica este „triumf al adevărului asupra minciunii și părerii, al autenticului asupra verosimilității și îndoielii, triumf asupra cazuisticii, susținută prin trecerea liberă a empirismului în raționalism și a convingerii problematice în convingere apodictică” [5, p. 10-14]. Cugetătorul avea încredere sporită în posibilitatea cunoașterii fenomenului istoric, în progresul istoriei, considerată proces firesc și natural, condiționat de întreaga dezvoltare anterioară, de prezent și de posibilitatea activității în viitor. A. Hâjdeu susține ideile lui Gr. Skovoroda: forța motrice a activității omului și societății este gîndirea; omul prin activitatea sa trebuie să slujească poporului și țării.

Așadar, tentativele lui A. Hâjdeu de a descifra părțile componente și legile procesului istoric, preocupările de ordin metodologic în domeniul cunoașterii istorice rămîn valoroase, în creația lui se manifestă accente pronunțate de caracter iluminist-raționalist.

IV.6. Idei politice în lucrările lui Costache Negruzzi. C. Negruzzi (1808-1868) era recunoscut de către contemporani ca cercetător al istoriei Moldovei, al vieții publice de stat și juridice. Inițial a învățat acasă, apoi la o școală din Principat. Este necesar de subliniat că a fost, mai degrabă, un mare autodidact, lucrul independent permițîndu-i să-și lărgească și să-și aprofundeze cunoștințele în cele mai diverse ramuri ale științei. C. Negruzzi participă activ în viața social-politică a țării: a fost primarul orașului Iași, de cîteva ori a fost

numit în fruntea Departamentului Finanțelor. Optînd în favoarea transformărilor în structura social-politică a Principatului, fiind promotorul progresului social, el era adeptul reformelor și n-a participat la evenimentele din 1848, nu le-a aprobat, dar nici n-a blamat reprezentanții acestei mișcări. Gînditorul acorda deosebită atenție și intereselor externe ale Principatului, problemelor apărării statutului juridic al țării pe arena europeană - alături de alți reprezentanți de vază ai vieții politice și religioase a propus formarea delegației în vederea apărării cu cinste a intereselor Moldovei la Conferința de la Viena din 1855. Concepțiile social-politice ale cugetătorului și-au găsit reflectarea în nuvela istorică „Alexandru Lăpușneanu”, în ciclul de schițe „Negru pe alb”, în lucrarea „Elemente de dreptul politic”.

Îndatoririle sociale ale oamenilor, în opinia lui C. Negruzzi, provin din dreptul natural sau morală, din dreptul divin sau religie, din dreptul public sau legea socială. Dreptul natural se referă la regula purtării dată de natură, dreptul divin a fost consfințit de religie și investit de autoritatea lui Dumnezeu, iar legea socială determină drepturile și îndatoririle sociale ale oamenilor, cea mai bună lege socială dovedindu-se a fi cea care reflectă mai bine scopurile societății. Dreptul politic este o ramificație a dreptului public și determină raporturile reciproce dintre națiune și autoritățile căror se supune. Suveranitatea nu este altceva decît puterea de a crea legi și de a asigura ocrotirea lor. Cugetătorul consideră că în stat există două puteri - legislativă și executivă, aceasta din urmă include puterea administrativă și puterea judecătorească. Gînditorul susține necesitatea neatîrnării puterii judecătorești, însă independența ei este imposibilă acolo unde predomină abuzul de putere al absolutismului monarhic și „favorul popular” [6, p. 81-82].

C. Negruzzi deosebește două forme de guvernămînt: republica și monarhia. Republica este fie democrată, fie aristocrată, în funcție de exercitarea suveranității de către întregul popor sau de o parte a poporului. În cadrul ambelor forme de guvernămînt numai puterea legislativă aparține nemijlocit colectivității, puterea executivă și puterea judecătorească se exercită prin delegare, însă poporul este stăpînitor, din cauza că face legile [6, p. 82]. C. Negruzzi admite republica federativă, compusă din mai multe republici, avînd fiecare propriul guvernul, însă trimit delegați la o adunare comună, numită dietă sau congres. Această formă de guvernămînt, aplicată în Elveția și în Statele Unite ale Americii aduce cu sine multe discordanțe și primejdii. În cadrul guvernului republican trebuie să predomine principiile morale, adică virtutea, și să se respecte anumite condiții: unitatea spațial-teritorială pentru adunări, votul majoritar, alegerea magistraților, delegarea suveranității (ultima

condiție se referă la republicile cu pămînturi întinse și cu multă populație). El susține ideile lui Ch. Montesquieu că în statele întinse cîrmuirea democratică se confruntă cu multe dificultăți.

Monarhia este, la rîndul ei, fie absolută, adică despotică, fie „stăpînită”, altfel zis, limitată. Reflectînd asupra deosebirilor dintre despot și tiran, C. Negruzzi subliniază că din punct de vedere teoretic guvernul despot ar putea fi considerat ca fiind cel mai bun dacă ar fi cineva încredințat că despotul va fi un om mai presus decît alții prin luminile și bunele sale scopuri. Însă nu este așa. Totuși, despotul poate să aducă folos națiunii, spre deosebire de tiran, care face numai rău. Nero a fost tiran, iar Napoleon - despot, dar despot minunat. Cugetătorul simpatizează monarhia luminată, „ce se zice guvern reprezentativ” [6, p. 83], în care puterea legislativă este deținută de șeful statului și de o cameră alegătoare, puterea executivă este încredințată unor reprezentanți ai stăpînitorului, care lucrează numai conform legii, iar puterea judecătorească aparține unor magiștri incoruptibili: „aceasta nu este o monarhie, de vreme ce este monarh (singur stăpînitor), ci o adevărată republică, a cărei slujbași sunt supuși unui cap cărui îi zic rege, în loc de a-i zice consul sau prezident” [6, p. 83].

Coeziunea socială, potrivit cugetătorului, este asigurată în cadrul guvernului republican de virtute, în cadrul monarhiei - de lege și cinste, în cadrul guvernului despotic - de frică. Soarta unui stat depinde nu numai de forma de guvernămînt sau de întinderea pămînturilor, dar și de alți factori: concordanța intereselor religioase, comerciale, industriale și agrare; bogăția sau sărăcia națiunii, obiceiurile, deprinderile, caracterul acestei; raporturile națiunii cu popoarele vecine, cu puterea și spiritul lor practic sau războinic, cu interesele lor bine sau rău concepute; întîmplări imprevizibile. Orice guvern este supus la trei condiții: buna credință, responsabilitatea unui comportament corect revin ambelor părți, atît cîrmuitorilor, cît și celor cîrmuiți (Ch. Montesquieu a remarcat onestitatea ministrului față de administrații săi), în caz de conflict mai culpabili fiind cîrmuitorii decît supușii, deoarece „puterea știe unde merge, poporul nu știe unde îl mînă”, [8, p. 84]; să aibă multe „clase de cetățeni”: cler, funcționari, magistrați, reprezentanții diferitor profesii fiind necesari pretutindeni, dar să nu dispună de privilegii speciale, să se afle ca și cetățenii de rînd sub jurisdicția legii comune, „funcționarii, magistrații, preoții să fie în rînd cu cei mai simpli cetățeni” [8, p. 85]; birul - trebuie ca toți cetățenii, inclusiv nobilii, să plătească bir. Formele birului se reduc, în ultimă instanță, la două: a plăti cu munca și a plăti cu bani.

În opinia lui C. Negruzzi, suveranitatea se dobîndește prin alegere, prin moștenire sau prin răpire, cea mai firească modalitate fiind alegerea. Suveranitatea se pierde atunci cînd contractul dintre națiune și cîrmuitor este încălcat

de una din părți, acest acord fiind „tăcut” în țările despotice, „lămurit și formal” în republici și monarhii luminate. El nu contestă legitimitatea rezistenței față de opresiune în cazul încălcării contractului, dar nu se îndoiește că recurgerea la violență produce ravagii cumplite. Fără a avea simpatie față de revoluție, în asemenea cazuri nu o excludea din setul căilor îndreptățite ale luptei și a proclamat dreptul la insurecție: „în revoluții cei mai mari vinovați nu se dovedesc a fi cei care le fac, ci acei care prin faptele și prin urmările lor le-au provocat și le-au făcut a fi neapărat necesare” [6, p. 87]. Îndatoririle stăpînitorilor față de cetățeni, ale cetățenilor față de stăpîni și ale cetățenilor între ei sunt determinate de legea socială, care tinde, la rîndul ei, să se bazeze pe legea firească și pe legea religioasă. Expunînd îndatoririle stăpînitorului, gînditorul descrie portretul monarhului ideal - acesta este obligat să apere onoarea, libertatea, viața, familia și averea supușilor, a concetățenilor împotriva a tot felul de vrăjmași; să asigure executarea legilor alegînd cu precauție funcționarii, supraveghînd ca legea să fie similară pentru toți; să favorizeze instituțiile care pregătesc sau asigură fericirea și îmbogățirea poporului; să ocrotească comerțul, industria, agricultura și artele. Cetățeanul trebuie să se supună legii, să nu uite că scopul societății este asigurarea fericirii sociale.

Guvernul reprezentativ, potrivit lui C. Negruzzi, în acord cu ideile lui Ch. Montesquieu, se bazează pe următoarele principii: votul anual pentru bir; mobilizarea anuală din rîndurile poporului a efectivului pentru trupele terestre și marine; dreptul puterii executive de a accepta sau nu accepta legile votate; concentrarea puterii executive în mâinile unei singure persoane; siguranța persoanei conducătorului și responsabilitatea miniștrilor; independența judecătorilor, instituția juraților (care trebuia să fie constituită); certitudinea libertății individuale; dreptul de contestare. C. Negruzzi este apologet al ordinii, el susține monarhia constituțională, edificată pe echilibrul puterilor și libertățile democratice, exprimă încredere principiilor ordinii democratice limitate ale cetățenilor „neatîrnați” și admite în cazuri extreme dreptul la insurecție. Speranțele în posibilitatea însănătoșirii sistemului de guvernare vizează o reformă înțeleaptă, care să țină cont de firea oamenilor și de circumstanțele locului; nu acceptă revoluția din cauza violenței, raționalismul său fiind temperat de scepticism.

În concluzie vom nota că cerințele de înlăturare a reminiscențelor feudalismului, pledoariile pentru constituție, parlamentarismul și egalitatea civică atestă nuanțe de liberalism în concepțiile social-politice ale lui C. Negruzzi și reprezintă, în același timp, o formă a opoziției antif feudale. Cugetătorul nu se conforma realității, fiind ostil regimului, chiar dacă a deținut funcții publice de vîrf în virtutea precarității mijloacelor de trai. El nu era revoluționar, dar nici conservator înveterat: în cazul lui C. Negruzzi nu este vorba de

contradicție, ci de duplicitate, rezultat firesc al unui regim despotic care sugruma libertatea de opinie și îi obliga pe oameni la abilități tactice. Altă cale nu putea să fie caracteristică lui C. Negruzzi din cauza poziției sale sociale, unor împrejurări speciale, firii cumpătate, lipsite de tendințe de misionarism, de tenacitate dîrză și spirit întreprinzător.

IV.7. Idei politice în creația lui Alecu Russo. A. Russo (1819-1859), om de cultură occidentală, și-a făcut studiile liceale și universitare în Elveția, la institutul lui F. Naville, unde a urmat dreptul, apoi le-a continuat la Viena, unde a făcut „studii de comerț”. Întorcîndu-se în țară, a deținut o serie de funcții în cadrul sistemului de justiție. Evenimentele politice din 1848 îl găsesc la Iași, el nu semnează documentul revoluției „Proclamațiune a boierilor și notabililor moldoveni”, dar susține mișcarea revoluționară, iar după înfrîngere, se expatriază. A. Russo a participat la Marea Adunare Națională de la Blaj (2 mai 1848), vine apoi la Brașov și semnează două documente revoluționare: „Principiile noastre pentru reformarea Patriei” și „Proclamarea partidei naționale către români”. Principalele studii sunt „Cugetări” și „Amintiri”, merită, de asemenea, să fie nominalizate lucrările „Iașii și locuitorii lui în 1840”, „Cântarea României” și „Studie moldovană” .

În tentativa de a găsi forme eficace de guvernămînt, A. Russo supune analizei unele dintre proiectele de constituție apărute în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și anume:

1. proiectul cu 30 de „ponturi” (articole) întocmit de către protipendadă (castă formată din 6-8 familii din fruntea mării boierimi). Proiectul cerea limitarea puterii domnitorului, instaurarea unui consiliu coregent, numit de către protipendadă, confirmarea expresă a monopolului ei politic, reintroducerea unor privilegii feudale și îngrădirea dreptului familiilor neprivilegiate de a ocupa posturi administrative;

2. „ponturile popilor”, alcătuit de înaltul cler, prevedea numirea mitropolitului și episcopilor numai din pămînteni, cîrmuirea țării de către domnitor și protipendadă, exproprierea și înlăturarea grecilor de la afacerile administrative, nesupunerea neamului boieresc la orice dări, inviolabilitatea privilegiilor;

3. al treilea proiect prevedea instituirea monarhiei ereditare și consfințea, potrivit supoziției scriitorului, regimul aristocratic, oligarhia, aceasta din urmă „se apropie de anarhia lui Proudhon” [7, p.143]. Fără a contesta meritele lui Ștefan cel Mare, A. Russo nu îl îndreptățește pentru faptul că a statornicit în Moldova „temeiul aristocratic”. Scriitorul este apologet al centralismului de stat și justifică mișcarea de protest a micii boierimi cunoscută sub numele „mișcarea strigării”. El crede că în compartimentul său pozitiv Regulamentul Organic ar trebui să țină cont de unele cerințe în spirit capitalist ale micilor feudali;

4. proiectul alcătuit de I. Tăutul este considerat cel mai reușit; proiectul și „preambulul deschid îndată orizontul național” [7, p. 143]. Scriitorul estimează înalt prevederile esențiale ale acestui proiect, el citează articolul 1 - prevede dreptul de autoconducere și libertate a poporului Moldovei, articolul 18 - consfințește egalitatea tuturor în fața legii (legea să fie unică pentru toți), articolul 19 – prevede divizarea puterilor de stat, puterea administrativă și executivă să se afle în mîna domnitorului, pe cînd puterea legislativă să fie în mîna domnitorului și a consiliului social, articolul 46 - prevede eligibilitatea tuturor membrilor consiliului social și a aparatului administrativ conform meritelor și capacităților, cu excepție a 16 vechili din ținuturi. Acest proiect nu-l satisface plenar din cauza plasării sub tăcere a problemei sătenilor.

A. Russo, de astfel ca și V. Alecsandri, nu și-a formulat clar opiniile referitor la organizarea puterii de stat, ci a prezentat doar principiile fundamentale care ar trebui să predomine în societate, precum omenia, libertatea, cinstea, demnitatea, egalitatea, frăția. Suntem tentați să considerăm că ambii preferau monarhia constituțională, dar nu le era străin nici republicanismul.

În accepția lui A. Russo, destinele lumii se află în mîinile lui Dumnezeu, El i-a înzestrat pe oameni, cea mai desăvîrșită creație a Sa, cu capacitatea de a gândi, sentimentele bunătății, dreptății și carității, le-a oferit libertate și lege, le-a insuflat credință în sine. Dumnezeu este întotdeauna de partea oamenilor simpli, aceștia s-au eliberat și se vor elibera de asupritori numai cu ajutorul Lui. În afară de Dumnezeu, există și Satan, generatorul tuturor relelor în societate. De la Satan pornesc invidia, ura, trufia, lăcomia, fărădelegea, inegalitatea socială și robia, el este de partea celor bogați. Toate popoarele sunt egale între ele, egali sunt oamenii creați de Dumnezeu. Triumful temporar al răului asupra binelui provoacă în societate o luptă aprigă, obiectivul ei fiind eliberarea oamenilor, a claselor sociale și a popoarelor de robie și de asuprire: legea libertății este o lege divină. În luptele de eliberare națională și socială nu se exclude folosirea violenței, însă preferabilă este soluționarea pașnică a problemelor existente, vărsările de sînge trebuie evitate. Gînditorul se dovedește a fi un adversar convins al violenței, susținînd că popoarele întotdeauna au beneficiat mai mult de pe urma reformelor, o societate dreaptă poate fi fondată doar pe baza principiilor morale ale creștinismului timpuriu.

Scriitorul consideră că boierimea este o clasă îmbătrînită, care trăiește cu amintirile risipite. El condamnă cosmopolitismul societății privilegiate, lipsa de patriotism din partea feudalilor și a tineretului contemporan sie, însă este departe de a idealiza tradițiile feudale. Cugetătorul a abordat problema tradiției în spirit critic și s-a manifestat ca apologet al tradițiilor viabile, el a vizat direct lupta dintre vechi și nou, dintre tradiție și inovație prin prisma luptei dintre

generații Chiar dacă în virtutea legilor progresului victoria noului asupra vechiului este inevitabilă, aceasta nu trebuie să se producă prin imitație necugetată, schimbări bruște și prin negarea rolului tradiției din cauza că o societate nu poate avea viitor dacă nu are trecut, iar dezvoltarea nu este firească dacă se produce o ruptură. A. Russo nu se opune propășirii materiale, dar regretă influența sa dizolvantă asupra vieții spirituale. Cu asemenea idei, dacă ar fi trăit mai mult decît cei 40 de ani, A. Russo ar fi putut să devină părinte al junimismului și ideolog conservator.

Scriitorul regretă îndepărtarea feudalilor de „fizionomia populară”, de tradițiile străvechi comune întregului socium: credința și limba sunt unice atît pentru boieri, cît și pentru plugari, însă legătura dintre ei s-a întrerupt. O prăpastie adîncă, numită știință, desparte feudalii de masele de jos, și cu cît boierul devine mai instruit, cu atît poporul (în sensul maselor de jos) rămîne în urmă. „Națiunea care și-a pierdut continuitatea tradițiilor părintești este o națiune nestatornică” [8, p. 47]. Efectuarea reformelor democratice este frînată de particularii egoiști, care nu admit să fie lezați în interesele lor materiale, societatea din principate este bazată pe interese care se autoexclud și pe un sistem de ierarhii. În vederea ieșirii din impas, el recomandă metoda despăgubirii.

Gînditorul era profund convins de necesitatea asimilării culturii avansate a civilizației moderne, dar îl neliniștea tendința spre nivelarea trăsăturilor specifice ale culturii spirituale a poporului, spre standardizarea traiului. Prin îndemnul de a studia trecutul, de a prelua tot ce avuse acesta mai bun, el manifesta grija pentru salvagardarea individualității naționale. Poporul alcătuiește baza societății, subliniază A Russo, iar Basarabii și Mușatinii sunt martirii neamului. Însă epocile de glorie treptat sunt surpate, „frămîntarea” popoarelor, exprimată prin migrația de la nord, a generat robia. Lipsite de libertate internă și libertate externă, Țările Românești aspiră totuși la progres și fericire, condiția fericirii unui popor rezidă în recucerirea libertății, iar prin aceasta se înțelege neatîrnare și putere de exprimare liberă a tuturor aspirațiilor. Fără transformarea pleneră a neamului omenesc libertatea absolută este imposibilă, acolo unde principiul egalității, deși consfințit prin lege, n-a prins rădăcini în moravuri, minoritățile pot deveni victime ale majorităților din cauza că mulțimea este receptivă la înșelăciunea și perfidia celor răi, „libertatea în mîna mulțimii este o armă cu două tăișuri” [8, p. 295] și în asemenea condiții libertatea poate fi înlocuită prin brutalitate, iar egalitatea este supusă minimalizării și degradării. Libertatea este salvagardată nu de legile bune, ci de judecătorii buni, arbitrarul nimicește libertatea și deseori este generat de excesul de libertate, lipsa de respect față de normele uzuale: „terorismul naște despotismul în numele libertății” [7, p. 293], iar despotismul provoacă ură și răzbunare. Omenirea va

trăi în condițiile păcii și binelui numai atunci când caritatea evanghelică își va relua locul convenit în organizarea societății, Evanghelia fiind cartea libertății.

Potrivit opiniei scriitorului, cel mai mare pericol pentru destinele țării este falsul patriotism, adică masca egoismului în timpurile de tulburare. Falșii patrioți sunt cei care speculează libertățile popoarelor, care n-au alte principii decât interesul personal, alt Dumnezeu decât pe sine însuși, altă credință decât „noi prin noi și pentru noi”, ei nu cred nici în popor, nici în libertate, nici în sacrificiu, nici în devotament, și se creează impresia că fac sacrificii, dar nu sacrifică nimic, ci pun la dobândă. Oamenii libertății optează în favoarea respectului și inviolabilității persoanei, pe când falșii patrioți militează pentru „măsurile de sânge, de inchiziție”. Este de subliniat că dubla libertate, dezvoltarea specificului național, consolidarea limbii, legătura cu trecutul istoric - toate aceste idei alcătuiau aspirațiile intelectualității epocii.

Bazându-se pe o concepție a istoriografiei franceze și germane a epocii, A. Russo abordează evoluția societății conform schemei: familie - neam - popor. El consideră că dezvoltarea societății este de caracter ireversibil, „lumea întregă merge înainte și nu poate să se întoarcă”. Cugetătorul respinge teza propagată de învățații francezi ai epocii, cum că evenimentele de la 1848-1849 din Ungaria și Ardeal ar fi fost un simplu ecou al disputelor filosofice pariziene și menționează că exportul ideologic nu privește decât un grup restrâns. Considerând că istoria popoarelor răsăritene nu-și poate avea cauza decât în sine însuși și nu în ideile Apusului, susține că la 1848 lupta a pornit de jos. Reflectând asupra influenței personalității marcante asupra istoriei, gânditorul este de părere că în ajunul evenimentelor marcante din viața națiunii, evenimente care pot modifica condițiile de existență, apar personalități capabile să le conceapă și să le promoveze, forța acestor oameni constă în faptul că sunt în stare de a influența asupra evoluției procesului istoric. Asemenea personalități ilustre din istoria neamului au fost Decebal, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu.

A. Russo a salutat revoluția în Țara Românească, însă el este patriot, dar nu revoluționar, și o găsește ca fiind un rău necesar. Scriitorul se îngrozește de aspectele distructive și violente ale revoluției și o abordează prin prisma unor considerații etice. Este de subliniat că în viața lui A. Russo revoluția de la 1848 a marcat o criză dintre cele mai serioase, această criză a fost provocată de aspectele cele mai brutale ale revoluției, din cadrul ei a ieșit un om complet îndepărtat de idealul revoluționar. Criza aparține unui democrat, care nu s-a dezis de democrație, care nu s-a alăturat reacțiunii, ci a continuat să militeze pentru progres pe calea reformelor evolutive, remarcând lupta dintre spiritul secolului nou și spiritul secolului vechi. El susține, în spirit iluminist,

că nedreptatea izvorăște din violență, din neștiință și preconiza schimbarea legilor, răspîndirea atotcuprinzătoare a instruirii ca mijloc eficient pentru transformările sociale.

IV.8. Idei politice în opera lui Alexandru Sturza. A. Scarlat Sturza, răspîndit și apelativul Sturdza (1791-1854), este descendent dintr-o familie boierească veche, se stabilește în 1792 cu familia în Rusia. În 1809 este angajat la Ministerul Afacerilor Externe al Imperiului Rus, unde a lucrat, cu unele întreruperi, pînă la 1830. Lucrările principale ale lui A. Sturza sunt următoarele: „Fragmente din istoria secolului al XIX-lea” (1833), „Mențiuni despre Rusia” (1835), „Considerații despre filosofia creștină” (1844), „Despre influența ocupațiilor agricole asupra stării intelectuale și morale ale oamenilor” (1854). În perioada 1858-1861, la Paris, au fost editate „Opere postume religioase, istorice, filosofice și literare (5 volume în limba franceză). Raționamentele lui A. Sturza ce țin de știința despre societate cuprind diferite aspecte ale vieții sociale, acestea se referă la cele patru legi fundamentale ale dezvoltării societății, la socialism și mișcarea revoluționară, la rolul agriculturii în cadrul comunității umane, la ponderea personalității în istorie, privind esența colonialismului și politica de cucerire a Rusiei.

Transformările spre progres gînditorul le găsește în îmbunătățirea educației, intensificarea rolului legilor morale și desăvîrșirea factorului economic. El nu recunoaște răsturnarea guvernului prin revoluție, exceptînd războaiele de eliberare națională și luptă contra cuceritorilor, nu acceptă alte tipuri de luptă violentă.

În lucrarea „Eseu despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane” (1810-1811) cugetătorul, prin prisma filosofiei creștine, formulează patru legi ale dezvoltării societății: legea necesităților ne impune datoria de a ne conserva, înmulțind specia umană: inegalitatea este de la natură și tendința de a instaura egalitatea este o iluzie; legea naturală este legea morală sau a conștiinței, aceasta cuprinde totalitatea legilor morale scrise și nescrise ca bază pentru stabilirea sentimentelor morale; legea revelată reprezintă credința religioasă, preferință avînd doctrina lui Isus Hristos: nu există alte idei decît cele religioase, care să fie universale prin existența și esența lor, indistructibile ca Divinitatea, inepuizabile ca natura; legea civilă este concepută ca totalitate de coduri legislative, însăși puterea executivă a statului. Potrivit lui A. Sturza, legea civilă a devenit moderator al legii necesităților și a dezvoltat principiile înnăscute ale legii naturale, pe aceste trei temelii s-a clădit edificiul tuturor societăților anterioare revelației.

Bazîndu-se pe învățătura lui Aristotel, A. Sturza susține că toate lucrurile pe pămînt par să traseze cercuri mereu renăscînd și nu vor înceta să se repro-

ducă pînă cînd Dumnezeu nu le va fixa un termen. Această ordine este proprie și guvernelor - puterea regală degenerată în tiranie aduce aristocrația, aceasta din urmă este suportată de popor din recunoștință pentru acei care i-au eliberat de tiran. Aristocrația se transformă în oligarhie, însă aceasta devenită insuportabilă, este înlocuită de regimul democratic. Democrația devenită ohlocrație sau lipsa de respect a gloatei, antrenează după sine toate grozăviile anarhiei și, prin urmare, națiunea dorește despotismul. Bineînțeles, atare succesiune se dovedește a fi de suprafață și nu este caracteristică plenar tuturor națiunilor. Despoția se bazează pe principiul inegalității, cînd triumfă maxima „cel puternic și cel iscusit va fi stăpîn, cel slab și cel leneș îi va fi subordonat”. Acest regim este fondat pe stare de război, obișnuința de a comanda și înfricoșa devine mijlocul cel mai eficace al acestui regim, în condițiile regimului despotoc legea necesităților este net superioară în raport cu celelalte legi fundamentale. Influența legii naturale, esențial surpată, este minimă. Legea revelată nu favorizează regimul despotoc, deși religia recomandă supunere puterii. Legea civilă pozitivă este și ea incompatibilă cu despotismul, nefiind în asemenea condiții decît o simplă expresie a voinței suveranului.

Monarhia, fiind rezultatul combinațiilor foarte variate, este fondată pe sfințele legi primitive de ordin moral. Legea opiniei și legea civilă exercită asupra ei o influență exclusivă. În calitate de contrabalantă despotismului servește regimul aristocratic, iar unei constituții monarhice lipsindu-i elemente democratice pentru a fonda un regim mixt de guvernămînt. Legea necesităților resimte o sciziune în sine, necesitățile reale fiind presate de preponderența necesităților artificiale. Legea revelată este unul din evenimentele cele mai utile, eficacitatea ei constă în propovăduirea ordinii. Legea civilă este fixă, este poruncitoare și respectată. Monarhia se menține pe onoarea inspirată de educație și pe legea civilă sancționată prin tradiție și aprobată de legea revelatoare. Despotismul exclude reformele, în timp ce monarhia le practică, ciocnindu-se de codul onoarei și de legea civilă.

Guvernele republicane, potrivit supozițiilor lui A. Sturza, au apărut cu mult mai tîrziu decît puterea regală, primele republici au fost create de popoarele comerciale și izolate prin așezarea lor geografică, republica fiind instituită pe comunitatea de interese ale tuturor membrilor societății. Cetățeanul republicii trebuie să aibă puține necesități și multe idei juste, pentru ca să le sacrifice societății și binelui general fără regret. Cugetătorul deosebește două tipuri de republici: aristocrată și democrată, deosebirea constînd în faptul că în condițiile regimului aristocratic legea opiniei are mai mare influență decît în republica democrată. Garantul ambelor regimuri de guvernămînt este religia. Ca și Ch. Montesquieu, A. Sturza susține că, pentru o națiune numeroasă

și localizată pe un teritoriu vast, cu dezgust față de monarhie, nu este altă salvare decît a se constitui în republici federative. Gînditorul admite și combinarea formelor de guvernămînt, adică cea mixtă, care poate fi proprie atît monarhiei, cît și republicii, în calitate de suport pentru acest tip de cîrmuire servind legea necesităților, combinată cu legea naturală. În această bază, cugătorul a determinat că există republică monarhică, republică aristocrată și republică democrată.

Gînditorul propune patru principii fundamentale comune tuturor formelor de guvernămînt: nici unul din membrii societății nu trebuie să aibă nicio-dată necesitatea de a încălca legea naturală pentru a satisface necesitățile sale; cînd legea pozitivă se distanțează de legea revelată, se comite o greșeală nocivă; pedeapsa trebuie să fie întotdeauna proporțională infracțiunii, dar, totodată, se cuvine de acordat posibilitate vinovatului de a se căi în măsura cît această metodă este compatibilă cu salvarea societății; orice guvern trebuie să anunțe război permanent tuturor abuzurilor și să se preocupe de activitatea stărilor de spirit din societate, conform trepteii de cultură a națiunii.

A. Sturza a supus studiului opinia publică ca parte integrantă a procesului politic și a definit o lege a opiniei ca ramificație a legii necesităților din cauză că provine din necesitățile artificiale ale omului. Opinia publică este compusă din două elemente aflate într-o interconexiune organică: senzațiile înnăscute ale faimosului și bunului la om și necesitățile mereu renăscute și mereu iluzorii ale amorului propriu care impun de a face eforturi pentru a merita sau captiva buna opinie a altora și a o transmite prin comunicare propriilor raționamente. Cărturarul consideră că există patru forme de opinii noi, care pot fi periculoase pentru guvern: ideile contrare legii necesităților - ascetismul, fatalismul și stoicismul - nu sunt foarte periculoase, în unele cazuri chiar pot fi folositoare; ideile contrare legii naturale și legii revelate - epicurismul și hedonismul - se dovedesc a fi dăunătoare sub toate raporturile; ideile care atacă legea revelată - ateismul - prezintă cel mai mare pericol; ideile care atacă legea pozitivă în fiecare țară în parte - ipocrizia, vrajba națională.

A. Sturza subliniază că de o adevărată existență se bucură popoarele la care agricultura se îmbină cu industria. Dezvoltarea forțată a manufacturilor conduce expres spre revoluție, în timp ce agricultorii sunt oameni cu credință în Dumnezeu și cu înalte calități morale. Bogățiile adevărate ale fiecărei țări se exprimă prin resursele naturale și libertatea individuală a omului, baza societății fiind alcătuită de proprietatea privată. Noțiunea de libertate este tratată de A. Sturza în conexiune cu categoriile de bine și de rău - unde nu este libertate internă, nu este nici libertate externă; sfîntă este libertatea individuală, dar și mai sfîntă este libertatea colectivă, independența națiunii cărei îi aparții.

Cugetătorul s-a pronunțat contra politicii imperiale de cotropire: referindu-se la politica Rusiei față de Moldova cotropită la 1812, gânditorul sublinia că guvernul țarist tinde să șteargă tot mai mult nuanțele locale, să rusifice, în special Bugeacul puțin populat, prin măsuri legislative. El este de părere că centrul Imperiului va asimila în mod evolutiv această periferie datorită nivelurilor diferite de cultură și pledează pentru autonomia Basarabiei de tipul celei finlandeze. Spre sfârșitul vieții, A. Sturza se pronunță pentru unirea pământurilor românești, această pledoarie inspirându-l pe P. Halippa să-1 plaseze la originea mișcării pentru libertate și independență a poporului român din Basarabia. Abordate la general, lucrările A. Sturza dovedesc că incontestabil a fost un gânditor de talie europeană, opera sa prezintă o mare bogăție spirituală a neamului.

IV.9. Idei politice în creația lui Mihail Kogălniceanu. M. Kogălniceanu (1817-1891), ilustru om politic, fiind descendent dintr-o familie de boieri, primele cunoștințe de carte le primește de la un călugăr ardelean, apoi intră în pensionul francez din Miroslava, lângă Iași, după absolvirea cărui își continuă studiile în Franța și în Germania, unde a primit, în special, cunoștințe în drept și istorie. Întors în anul 1838 în Moldova, s-a încadrat în modul cel mai activ în viața politică și culturală a Principatului, bucurându-se de prestigiu atât în țară, cât și în străinătate. El a editat un șir de reviste și ziare - *Dacia literară*, *Propășirea*, *Steaua Dunării*, *Arhiva românească*, în 1868 este ales membru al Academiei Române. Concepțiile social-politice ale gânditorului și-au găsit reflectare în scrierile „Dorința partidei naționale din Moldova”, „Despre pauperism”, „Dezrobirea țăganilor”, precum și în numeroase documente și lucrări de cuvânt. M. Kogălniceanu de câteva ori a fost Prim-ministru al Moldovei și României, ministru de Externe și ministru de Interne, având mai multe posibilități de a transpune în practică ideile sale, de a le verifica și de a le remedia.

Aflându-se în emigrație, M. Kogălniceanu a redactat în anul 1848 documentul de bază al revoluției și al pașoptismului românesc - „Dorințele partidei naționale din Moldova”, care prevede independență administrativă și legislativă, egalitate în drepturi civile și politice, învățământ egal și gratuit, abolirea privilegiilor, adunare reprezentativă, guvern responsabil și judecători inamovibili, egalitate în fața sarcinilor publice, secularizarea averilor mănăstirești, împrumutarea țăranilor și unirea Principatelor (aceasta din urmă se bazează pe comunitatea de origine, limbă, obiceiuri și de interese). Conștient de existența conflictului social, el milita pentru soluționarea lui prin armonie, în mod pașnic și legal urmînd să se înfăptuiască transformarea țării, trecerea la o nouă orînduire. Programul prevedea instaurarea monarhiei constituționale parlamentare, cu domnitor ales din toate stările societății, Adunare compusă

din reprezentanții tuturor stărilor sociale și autonomie internă reală, ca verigă intermediară a unui proces care urma să se încheie cu dobîndirea suveranității. Fiind animat de ideea dreptății sociale, gînditorul susținea că „puterea și fericirea unui stat se află în puterea și fericirea mulțimii, adică a națiunii. Însă o națiune care numără numai trei mii de oameni înzestrați cu drepturi și averi, singurii adevărați cetățeni, nu merită acest nume. Moldova n-are mai mulți cetățeni, toți ceilalți sunt numai niște locuitori lipsiți de toate drepturile, de toată bunăstarea materială și intelectuală și supuși numai dărilor și greutăților țării. Locuitorii săteni, mai ales, sunt niște instrumente de muncă în mîinile guvernului, ale proprietarilor și ale posesorilor de moșii, în practică însă lipsiți de pămînt” [8, p. 152]. Nimic nu s-a făcut pentru țărănime și este indispensabil de desființat boierescul și împrăștiat țărani, acte impuse de omenie, de dreptate și de interesele țării, dar și de interesele proprietarilor: aceștia la cerere ar putea primi despăgubire pentru munca clăcașă, devenită nerentabilă. Programul urmărea să transforme statul în unul modern și avansat, prevedea separarea puterilor în stat și definea funcțiile fiecărei în parte, avînd menire să garanteze exercitarea drepturilor și libertăților democratice - egalitatea drepturilor civile și politice, libertatea presei, asigurarea libertăților individului și inviolabilității domiciliului, libertatea cultelor, regim comunal și municipal, libertatea muncit, plata lucrărilor publice, înființarea unei bănci de scont, îmbunătățirea căilor de comunicație. „Pe lîngă toate aceste radicale instituții, singurele care ne pot regenera patria, partida națională mai propune una..., fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național; aceasta este Unirea Moldovei cu Țara Românească” [8, p. 154].

Spre deosebire de ilumiști occidentali, care susțineau că procesul istoric fusese întrerupt prin instaurarea feudalismului, M. Kogălniceanu afirmă că istoria înregistrează o evoluție firească progresivă - sclavia nu este atît de veche ca și lumea, aceasta „a început numai cînd arta producției a primit dezvoltare suficientă spre a putea da omului mai mult decît avea nevoie în mod necesar pentru viețuirea lui. Cînd acest prisos nu era, sclavia n-a putut fi, pentru că nimeni n-avea interes de a posedea sclavi” [8, p.161]. Șerbia a luat locul sclaviei din cauza că s-a dovedit a fi mai utilă, mai corespunzătoare unui anumit stadiu al evoluției societății, șerbia a fost un progres în raport cu sclavia, „un pas spre desăvîrșita emancipație”.

Numele lui M. Kogălniceanu se asociază cu lupta pentru unirea principalelor, cu înfăptuirea acestei și a celor mai de seamă reforme în vederea organizației statului modern român. Omul politic a participat un timp îndelungat la exercitarea puterii publice, însă n-a reușit să-și formeze un suport politic și nici un partid politic care să sprijine realizarea programului său. Asigurîndu-și o

evidentă popularitate în rîndurile maselor, a rămas în bună măsură un om izolat, în momentele hotărîtoare lipsindu-i baza politică, care ar fi contribuit la prelungirea unor guvernări. În accepția sa, „Unirea Principatelor este singurul mod de a consolida naționalitatea românilor, de a le da demnitate, putere și mijloace pentru a îndeplini misiunea pe pămînt ce de către Cel de Sus li s-a dat spre moștenire” [8, p.185]. Fiind ales deputat în Adunarea ad-hoc și în Adunarea electivă a Moldovei, fiind trimis al Moldovei la Comisia Centrală (organ legislativ comun al ambelor principate), M. Kogălniceanu a participat în modul cel mai activ la promovarea și desfășurarea Unirii, cerînd accelerarea acestui proces. Deși s-a numărat printre candidații la domnie, el a renunțat în favoarea lui Alexandru Ioan Cuza. La 30 aprilie 1860 M. Kogălniceanu a formal Guvernul Moldovei, păstrînd, de asemenea, postul de ministru de Interne. „În condițiile cînd legile vechi și-au pierdut o parte din puterea lor morală, cînd legile cele noi încă nu sunt create, cînd multe din dorințele naționale nu s-au realizat cu dreptate” [8, p.42], misiunea sa, fără îndoială, se dovedea destul de dificilă. El declară esențiale „reforma legii electorale și îmbunătățirea sortii țăranilor”, se pronunță deschis pentru răspîndirea instrucției publice, dezvoltarea industriei și comerțului și, în special, pentru înflorirea agriculturii.

De pe pozițiile liberalismului, M. Kogălniceanu dorea să evite insurecții și era conștient de necesitatea impetuoasă a reformelor, străduindu-se să asigure o îmbunătățire a situației țăranilor. Problema țărănească a fost reluată și soluționată, într-o anumită măsură, în timpul celei de-a doua președinții a guvernului (octombrie 1863 - ianuarie 1865; prima dată M. Kogălniceanu a fost silit să demisioneze în februarie 1861): legea agrară promulgată la 14 august 1864 prevede desființarea clăcii și împrumutarea țăranilor cu pămînturile pe care le prelucrau. Fiind ministru de Interne în perioada noiembrie 1868 - ianuarie 1870, el și-a desfășurat activitatea pe direcția transformărilor democratice și pentru apărarea reformelor promovate în timpul domniei lui A. I. Cuza: scriitorul a luat apărarea țăranilor, a pedepsit funcționarii abuzivi etc. În perioada mai 1876 - noiembrie 1878 a fost ministru de Externe și în această calitate cerea recunoașterea individualității statului român și delimitarea insulelor Dunării, încheierea unei serii de convenții pe bază de egalitate cu Imperiul Osman (acestea fiind cele mai categorice demersuri adresate Turciei). La 4 aprilie 1877 a semnat Convenția româno-rusă privind trecerea trupelor rusești prin România, iar Rusia, potrivit acestui document, se obliga să mențină și să asigure integritatea teritorială a României. La 9 mai 1877, de la tribuna Adunării deputaților, M. Kogălniceanu a proclamat independența statului român: „Erau niște legături sui generis, niște legături care erau slabe cînd românii erau tari; niște legături

care erau tari cînd românii erau slabi ... Noi vrem să fim bine cu toate puterile, și cu Rusia, și cu Austria, și chiar cu Turcia; și cu Turcia vom face legături noi, nu să rămînem la acele legături ca pînă astăzi, care nu mai au rațiunea lor de a fi” [8, p. 315-317]. În perioada între iulie 1879 și aprilie 1880 a deținut funcția de ministru de Interne, fiind invitat pentru „salvarea situației” prin adoptarea unui articol din Constituție potrivit cerințelor Congresului de la Berlin. În anii 1882-1891 s-a consacrat, în temei, activității politice parlamentare, refuzînd propunerile de a reveni în guvern, dar și celei științifice, făcînd mult pentru dezvoltarea Academiei Române.

În opinia lui M. Kogălniceanu, ideile sociale se bazează pe două sisteme de factori: factorii științifici cuprind realizările artei, științei și industriei; factorii politici înglobează relațiile dintre oameni, ale societății cu individul și ale individului cu societatea. Factorii științifici sunt rezultatul luptei omului contra naturii; factorii politici sunt izbînda omului asupra omului [9, p.128]. Aceste sisteme de factori contribuie la accelerarea sau stoparea civilizației și sunt rezultatul luptei începute odată cu întemeierea societății, omul întotdeauna fiind plasat între doi adversari: natura și omul, asemănător sie. Omul își sporește gradul de libertate prin triumful asupra naturii, rezultatul luptei dintre oameni fiind înrobirea celor slabi. Însă ulterior cei slabi se ridică contra asupritorilor săi și obțin dezrobirea: emanciparea se obține fie prin lupta contra naturii, fie prin lupta contra omului. Civilizația reprezintă suma realizărilor științifice și ale succeselor politice. Știința, arta și industria semnifică emancipare, fiind asociată cu dezrobirea. Valorificarea naturii contribuie la bunăstarea omului și la sporirea libertății umane. Însă civilizația nu este deplină în condițiile cînd omul nu-și dobîndește drepturile de cetățean și cu cît se mărește numărul cetățenilor încadrați în procesul de administrare a drepturilor sociale cu atît se lărgește cercul de civilizație. Ideea de civilizație are ca misiune să contribuie la crearea egalității între oameni și este banală afirmația cum că statele dau faliment din cauza excesului de civilizație. Aceasta, adică civilizația, se bazează pe dreptate, statele n-au dispărut niciodată din cauza excesului de dreptate, ci din contra, decăderea lor este precedată de mari nedreptăți. Civilizația reprezintă rezultatul și conținutul progresului social, în opera lui M. Kogălniceanu expresia „a intra în civilizație” are semnificația ridicării țării la nivelul dezvoltării social-istorice contemporane. Popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decît prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și prin sporirea bunăstării materiale. Toate instituțiile menite de a oferi claselor de jos un mod de viață mai bun, un confort mai mare și de a le înlesni satisfacerea necesităților, au întotdeauna ca misiune de a îndepărta ignoranța și de a îmbunătăți soarta morală

a oamenilor și, prin urmare, a le pregăti o adevărată civilizație care constă în dragoste de Patrie și de viitorul ei politic, în respectul pentru legi și în egalitatea persoanelor. Este de menționat că M. Kogălniceanu întrebuițează conceptul de civilizație atât în sens restrâns, avînd în vedere libertățile politice și civile, cît și în sens larg, atribuindu-i semnificație epocală, modernizatoare.

Referințe bibliografice

1. Kogălniceanu Mihail. Opere. Vol. II. Scrieri istorice. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1976. 675 p.
2. Асаки Георге. Пажинь алесе. Кишинэу: Литература Артистикэ, 1986. 172 п.
3. Tăutul Ionică. Scrieri social-politice. București: Editura științifică, 1974. 366 p.
4. Хъждеу Александр. Дух законодательства императора Александра I/Muzeul republican de literatură din Chișinău, fondul de manuscrise, nr. 9351.
5. Hâjdeu Alexandru. Problema timpului nostru. București: Tiparul universitar, 1938. 42 p.
6. Ciornea Paul. De la Alecsandrescu la Eminescu. București: Pentru literatură, 1966. 403 p.
7. Russo Alecu. Opere. Chișinău: Literatura Artistică, 1989. 440 p.
8. Kogălniceanu Mihail. Texte social-politice alese. București: Editura politică, 1967. 423 p.

CAPITOLUL V

GÎNDIREA POLITICĂ ÎN JUMĂTATEA A DOUA A SECOLULUI AL XIX-LEA - ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

- V.1. Idei politice în cadrul ideologiei socialiste**
  - V.1.1. Ideologia socialismului. Privire de ansamblu**
  - V.1.2. Idei politice în lucrările lui Nicolae Zubcu-Codreanu**
  - V.1.3. Idei politice în opera lui Zamfir Ralli-Arbure**
  - V.1.4. Idei politice în studiile lui Mihail Negrescul**
- V.2. Idei politice în cadrul ideologiei liberale**
  - V.2.1. Ideologia liberalismului. Privire de ansamblu**
  - V.2.2. Idei politice în lucrările lui Constantin Stamati-Ciurea**
  - V.2.3. Idei politice în studiile lui Vasile Lașcu**
  - V.2.4. Idei politice în studiile lui Paul Leonard**
  - V.2.5. Idei politice în lucrările lui Nicolae Grădescul**
- V.3. Idei politice în opera lui Mihai Eminescu**
- V.4. Idei politice în creația lui Bogdan Petriceicu Hașdeu**
- V.5. Idei politice în lucrările lui Alexei Mateevici**
- V.6. Idei politice în opera lui Constantin Stere**

V.1. Idei politice în cadrul ideologiei socialiste

V.1.1. Ideologia socialismului. Privire de ansamblu. Perioada anilor 70-80 ai secolului al XIX-lea se caracterizează prin plasarea în fruntea mișcării pentru reforme în Rusia a intelectualității cu vederi radicale, pentru care ideologia preferată a devenit socialismul (narodnicismul). Întemeietori ai acestei ideologii în Rusia sunt considerați A. Herzen și N. Cernîșevski. Trăsăturile generale ale socialismului din anii 70 - începutului anilor 80 ai secolului al XIX-lea din Rusia sunt: ura față de orînduirea autocrat-birocrațică și de marea proprietate funciară; convingerea în necesitatea luptei revoluționare împotriva regimului existent; fidelitatea față de interesele țărănimii, năzuința de a fi exponent devotat și consecvent al aspirațiilor acestei clase; soluționarea problemei căii capitaliste de dezvoltare din punctul de vedere al „specificului orînduirii social-economice a Rusiei: socialiștii estimau capitalismul ca fiind regres și exprimau încredere sporită în posibilitatea căii necapitaliste de dezvoltare; idealizarea țaranului și a comunei sătești, credință în potențialul lor firesc socialist: M. Bakunin aprecia

poporul rus ca fiind socialist după instinct și revoluționar după natură, exprima convingerea în pregătirea permanentă a maselor populare de insurecție; opinia că masele populare manifestă atitudine indiferentă față de libertatea politică: libertatea economică va genera libertatea politică; aprecierea statului ca fiind un rău istoric. Prin urmare, esența ideologică a narodnicismului se reduce, în linii mari, la îmbinarea unor idei ale socialismului, speranței în posibilitatea de ocolire a perspectivei capitaliste cu revendicările țărănimii, fiind vital interesată în lichidarea proprietății funciare moșierești. În cadrul mișcării socialiste din anii 70 și începutul anilor 80 se evidențiază următoarele direcții: anarhistă - M. Bakunin; propagandistă - P. Lavrov; complotistă - P. Tkaciov, acestea fiind persoanele care figurează în calitate de principali reprezentanți și promotori.

M. Bakunin considera că sarcina principală a revoluției sociale este distrugerea statului. El a negat necesitatea participării la lupta politică și propagării ideilor revoluționare în rîndul maselor, poporul, datorită condițiilor mizerabile de existență, este pregătit pentru revoluția socială, misiunea intelectualității, în contextul dat, fiind a uni mișcarea rebelă țărănească într-un tot întreg. Chemările lui M. Bakunin privind necesitatea purcederii la transformări cardinale erau interpretate în Rusia ca fiind apel la răsturnarea imediată a autocrației. În opinia fondatorului anarhismului rus, istoria prezintă în sine un proces evolutiv. Omul este posesor al rațiunii și prin aceasta el se deosebește de animal. Rațiunea a generat religia. Statul întruchipează în sine tirania și exploatarea, din această cauză trebuie distrus. Dictatura proletariatului, ca și orice dictatură, nu este de caracter democratic, în condițiile dictaturii de această factură țărănimea de asemenea va fi oprimată și exploatăată. Prin urmare, forța motrice a revoluției este țărănimea, dar și elementele de clasă.

În opinia lui P. Lavrov, sarcina principală a intelectualității revoluționare constă în a pregăti revoluția prin intermediul propagandei, în acest scop, este necesar de a crea un partid revoluționar care să exprime și să apere interesele maselor populare. Progresul social este asigurat de munca maselor subjugate. Libertatea, asigurarea materială și iluminarea poporului pot fi cucerite numai pe calea cotelurii radicale, răul social poate fi lichidat prin revoluție. Fiind consecință a acordului liber, statul este o instituție socială necesară în perioada luptelor revoluționare și edificării noilor relații sociale. Constituirea statului și dreptului semnifică procesul evoluției organice a societății, caracterul obiectiv al apariției statului presupune dezvoltarea și transformarea lui treptată dintr-un exponent al intereselor minorității într-un exponent al intereselor întregului popor. Statul nu este de caracter etern și va dispărea în viitorul îndepărtat,

în condițiile stadiului superior al dezvoltării socialismului. Forța motrice a revoluției este țărănimea (organizată în comune).

P. Tkaciov notează că înfăptuirea revoluției sociale în Rusia nu prezintă dificultăți, cucerirea puterii de stat este posibilă pe calea complotului minorității revoluționare. Organizația complotistă a intelectualității revoluționare cu forțele proprii, fără participarea maselor populare, poate înfăptui revoluția socială. Datorită pasivității și ignoranței sale, țărănimea nu se dovedește a fi în stare să înfăptuiască revoluția socială în mod independent, comuna țărănească va deveni unitatea de bază a socialismului numai după ce va fi nimicit statul și orînduirea socială existentă, revoluția politică fiind primul pas al revoluției sociale. Revoluția este cucerirea puterii de stat și instaurarea dictaturii minorității revoluționare care deschide cale pentru activitatea revoluționară constructivă. Izvorul progresului este voința minorității active.

Spre mijlocul anilor 80 ai secolului al XIX-lea, orientarea strategică predominantă în cadrul acestei mișcări atît în Rusia, cît și în Basarabia, a suferit anumite modificări esențiale: socialismul radical a suferit faliment, păstrînd doar unele reminiscențe, iar principala forță devine socialismul moderat, cu o pronunțată orientare liberală. Reprezentanții acestei orientări se pronunțau pentru progresul pașnic, prin evoluție a societății, autocrația fiind arbitrul plasat în afara claselor și poate înzestra țărani cu pămînt pe contul latifundiarilor. Creditele avantajoase și cooperarea, extinderea dreptului de proprietate funciară și inovațiile tehnice aplicate în agricultură sunt acțiunile care vor contribui la îmbunătățirea condițiilor de viață ale maselor de oameni ai muncii.

În Basarabia, primul cerc socialist a fost organizat în anul 1874. Orientarea revoluționară a prevalat în cadrul mișcării aproximativ un deceniu, întrunind adepții lui M. Bakunin și P. Lavrov (după toate probabilitățile, partizanii curentului propagandist erau în majoritate), iar la mijlocul anilor 80 predominantă devine direcția liberală. Gîndirea socialistă din gubernie se caracterizează prin anumite particularități privind soluționarea problemelor cardinale: exponenții socialismului din Moldova nu considerau de importanță primordială rolul comunei țărănești în calitate de unitate de bază a procesului de trecere și constituire a socialismului. Explicarea ordinii de idei reliefate rezidă în faptul că în Basarabia pămîntul nu se afla în proprietatea comunei, pînă în 1861 comune existau numai la țărani de stat. În opinia lui Z. Ralli-Arbure, datorită izolării una de alta și a lipsei legăturilor cu muncitorii de la fabrici și uzine, comuna țărănească din Rusia ar putea fi un obstacol în calea transformării ei în condiție și factor al trecerii la o etapă superioară a dezvoltării sociale.

Lipsa comunei țărănești în Basarabia s-a reflectat și asupra soluționării de către exponenții socialismului din Moldova a problemei forțelor motrice ale

eventualei revoluții – M. Bakunin și P. Lavrov sunt de părere că țărănimea este forța motrice a revoluției, în timp ce Z. Ralli-Arbure indică asupra proletariatului (toată populația exploatată, în afară de țărani, dar aceștia ar putea fi aliați posibili ai proletariatului), N. Zubcu-Codreanu atribuie rolul determinant oamenilor muncii (persoanele care trăiesc de pe contul muncii proprii, în special celei fizice), iar M. Negrescul, după toate probabilitățile, își îndreaptă privirile spre starea a treia (muncitorii, țărani, intelectualitatea muncitoare). În ordinea reliefată de idei, unii exponenți ai ideologiei socialiste din Moldova sunt: Zamfir Ralli-Arbure (el este simpatizant al doctrinei lui M. Bakunin), Nicolae Zubcu-Codreanu, Mihail Negrescul, Vasile Varzar (ei sunt adepți ai teoriei lui P. Lavrov), Filip Codreanu, Axinte Frunză, Constantin Ursu (este greu de stabilit la care curent aderă, dar, după toate probabilitățile, se orientau spre cel propagandistic) ș.a.

Esența doctrinei sociale a acestei mișcări este teoria dezvoltării necapitaliste a Rusiei, ideea trecerii la socialism prin intermediul utilizării și transformării instituțiilor colectiviste, mai ales a comunei. În teoriile exponenților socialismului din Moldova comuna țărănească nu se dovedește a fi treapta necesară în procesul de trecere la o nouă societate, iar ideea restructurării societății prin intermediul comunei țărănești nu este de caracter indispensabil în cadrul ideologiei socialiste din această perioadă. În general, socialismul și-a găsit ecou în Basarabia și se înscrie ca o componentă în istoria mișcării democratice, luptei pentru progres și condiții demne de viață.

V.1.2. Idei politice în lucrările lui Nicolae Zubcu-Codreanu. N. Zubcu-Codreanu (1850-1878) își face studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, în anul 1870 se înscrie la Academia Medico-Chirurgicală din Sankt-Petersburg: încadrându-se în activitatea revoluționară studențească, aderă în anul 1874 la mișcarea socialistă. Refugiindu-se la Chișinău, în același an, organizează un cerc revoluționar de orientare socialistă. Însă în 1875 emigrează în România, unde a practicat medicina și continua propagarea ideilor revoluționare. El a înființat cercuri socialiste și a fondat primul ziar socialist român. Despre concepțiile social-politice ale lui N. Zubcu-Codreanu aflăm din schițele „Despre stat, proprietate și familie”, „România” și din scrisorile adresate prietenilor.

În opinia lui N. Zubcu-Codreanu, violența este cauza principală a apariției statului, violența militară, violența din exterior este catalizatorul genezei statului. Estimând statul ca fiind un organ de constrângere, de conspirație a minorității contra majorității imense, el respinge raționamentele cum că acesta este o formă de comunicare generată în urma acordului liber al membrilor societății pentru a apăra interesele individului și a-i oferi maximum de

mijloace posibile pentru dezvoltarea forțelor și a capacităților sale. Statul este un aparat de constrîngere, complotul minorității împotriva majorității. În cadrul monarhiei absolute acordul liber dintre membrii societății este o absurditate flagrantă. În statele constituționale, unde existența acordului liber este indispensabilă, predomină censul electoral și inegalitatea în avere - în Anglia, Statele Unite ale Americii sau România unica libertate persistentă pentru popor este libertatea morții de foame [1, p.30]. Armata, poliția, justiția ajută statul să mențină poporul în supunere. Statul burghez, parazitar după natura sa, este rezultat al acordului liber, însă nu al tuturor indivizilor, ci doar al minorității, acesteia fiindu-i oferite toate mijloacele pentru a-și dezvolta potențialul. Statul va fi exponent al voinței libere a tuturor numai atunci cînd toți membrii societății vor fi independenți și interesele lor se vor afla în concordanță, cînd aparatul vechi va fi lichidat, cînd va fi nimicită exploatarea omului de către om. În condițiile existenței inegalității materiale nu poate fi vorba de acordul liber, mai ales că interesele țăranilor diferă de interesele feudalilor, interesele muncitorilor sunt diferite decît interesele fabricanților: în asemenea condiții statul nu poate fi exponent al intereselor tuturor membrilor societății. Atît timp cît există dominația economică și politică a celor bogați, legile vor fi îndreptate împotriva maselor de oameni ai muncii. Instituțiile puterii de stat întotdeauna se dovedesc a fi arme violente în mâinile claselor exploatoare, armata fiind folosită pentru purtarea războaielor de cucerire și înăbușirea manifestărilor maselor nemulțumite, pe cînd justiția urmărește executarea legilor scrise în interesul minorității. Puterea populară în republica burgheză este o iluzie, consideră N. Zubcu-Codreanu, ca și M. Negrescu, însă reprezintă un pas înainte comparativ cu monarhia.

În acord cu P. Lavrov, N. Zubcu-Codreanu milita nu pentru lichidarea statului în genere, ci numai a statului bazat pe exploatare, relevînd că este posibil de creat altul, de tip nou, unde nu vor exista instituții costisitoare. Statul de tip nou se va edifica pe reglementarea economică, socială și spirituală a activității vitale a societății. Revoluționarul nu este adversar al instituțiilor renașterii și progresului aflate în corespondență cu idealurile de dreptate, dar se pronunță împotriva formelor care provoacă daune poporului și țării.

N. Zubcu-Codreanu este profund convins de faptul că nedreptatea socială poate fi înlăturată numai pe calea revoluționară, în statul în care există exploatați și exploatare în mod inevitabil crește nemulțumirea, însă în majoritatea absolută a cazurilor manifestările de protest practic poartă un caracter limitat și izolat. Prin urmare, un asemenea tip de rebeliuni nu este revoluție, ci preludiul ei: în acord cu P. Lavrov, N. Zubcu-Codreanu sublinia că difuzarea ideilor progresiste constituie una din sarcinile principale ale celor care și-au

propus ca scop să organizeze lupta revoluționară a oamenilor muncii contra orînduirii bazate pe exploatare. Propagarea ideilor revoluției sociale poate contribui în mod esențial la organizarea și la coeziunea maselor muncitoare, producătorii principali ai bunurilor materiale și alcătuiesc majoritatea absolută a societății [1, p.37]. El remarca importanța teoriei revoluționare în procesul de pregătire și de organizare a maselor populare, lupta conștientă împotriva exploatării pentru o nouă orînduire socială este posibilă acolo unde a început propagarea ideilor socialismului: numai o teorie socialista poate să contribuie la înțelegerea, într-o măsură mai mare sau mai mică, a prezentului și viitorului, aceasta este chezașia înfruntării caracterului stihic și neorganizat al manifestărilor populare de protest. Revoluționarul este adept al teoriei „datoriei intelectualității” - misiunea minorității intelectuale este propagarea ideilor progresiste în rîndurile maselor, soluționarea acestei sarcini ar oferi posibilitatea de a îndrepta forțele unite ale poporului muncitor spre înfăptuirea revoluției. În asemenea mod intelectualitatea va răscumpăra parțial vina față de majoritatea covârșitoare, principalul producător al bunurilor materiale, dar care continuă să trăiască în sărăcie, mizerie, ignoranță. În componența proletariatului gânditorul include persoanele care trăiesc pe contul muncii proprii, fizice și intelectuale.

Rolul hotărîtor în procesul de organizare și pregătire a maselor largi către revoluție poate și trebuie să revină partidului socialist, fiind nevoie, de asemenea, de un program teoretic și de presă socialistă. Cît despre caracterul și forța motrice a revoluției, cugetătorul susținea că aceasta poate fi numai populară, numai poporul poate distruge tirania. Reținerea înfăptuirii revoluției se explică prin lipsa persoanelor care să fi deșteptat conștiința poporului, propagînd ideile revoluției sociale, organizîndu-l și conducîndu-l după sine. Partidul politic reprezintă o etapă firească în dezvoltarea manifestărilor sociale ale maselor exploatare și oprimate, fondarea partidului determină într-o mare măsură succesul revoluției din cauza că luminează și organizează grupurile sociale, le imprimă orientarea spre un scop. Fundamentarea teoretică și crearea partidului au drept misiune pregătirea serioasă a poporului către acțiuni revoluționare bine chibzuite, forța motrice a revoluției sociale fiind poporul muncitor exploatat și subjugat (este de subliniat că noțiunea “popor” în concepțiile cugetătorului cuprinde numai masele muncitoare exploatare și oprimate).

În societatea contemporană, potrivit accepției lui N. Zubcu-Codreanu, proprietatea privată se bazează pe exploatarea muncii străine. Burghezia pledează în favoarea proprietății private din cauza că lichidarea ei îi afectează în mod cardinal interesele. Totodată, cugetătorul face distincție între proprietatea privată agonisită prin muncă și proprietatea privată primită în baza exploa-

tării. Mica proprietate se află în procesul de degradare, este înghițită de marea proprietate, în societate nu poate să fie vorba de armonia intereselor de clasă, dat fiind că se partajează în bogați și în săraci, în exploatare și în exploatați. Cît despre muncă, gînditorul consideră că există munca corporală și munca intelectuală: munca corporală este mai necesară decît munca intelectuală, fiindcă în lipsa acesteia, omul n-ar putea trăi, munca intelectuală fiind rezultat al activității societății și nu al unui individ ilustru. Omul muncii intelectuale deloc nu trebuie să uite că „știința s-a dezvoltat pe spatele poporului”.

Scopul revoluției, susține cugetătorul, rezidă în instaurarea dreptății sociale, el se pronunță pentru crearea unei societăți în care nu va exista proprietatea privată (N. Zubcu-Codreanu, luînd ca bază definiția lui P.-J. Proudhon „proprietatea este un furt”, menționează că proprietatea privată este rezultatul furtului muncii străine) și deci, nu vor fi nici săraci și nici bogați.

Potrivit lui N. Zubcu-Codreanu, la baza tuturor războaielor din istoria omenirii s-a aflat un anumit interes material al claselor dominante. Masele muncitoare nu sunt cointeresate în purtarea războaielor și în parcurgerea distanțelor mari pentru a se nimici reciproc. Dezlănțuirea războiului corespunde interesului claselor exploatare, acestea urmăresc un singur scop: a-și sporii bogățiile. Acapararea pămînturilor străine contribuie la creșterea bogățiilor și luxului stăpînilor. Războaiele sunt necesare nu numai feudalilor, dar și capitaliștilor, aceștia avînd nevoie de un număr crescînd de piețe pentru desfacerea producției și, prin urmare, războaiele sunt purtate în scopul cuceririi de noi piețe. Așa-zisa „problemă orientală” nu reprezintă altceva decît lupta dintre clasele dominante de diferite etnii pentru a însuși dreptul exclusiv de a deține și a stăpîni o parte din Europa, urmărind desfacerea producției, pe cînd clasele muncitoare, ca și poporul Orientului, au un singur interes: a trăi în pace și fericire [1, p.33]. Lărgirea piețelor de desfacere contribuie la dezvoltarea forțelor de producție a societății, însă aceasta nu semnifică sporirea bunăstării maselor muncitoare, deoarece clasele privilegiate din Anglia prin forța armată au cucerit multe piețe de desfacere și s-au îmbogățit în mod esențial, dar, în același timp, pauperizarea poporului a crescut într-un ritm mai vertiginos și a provocat emigrarea masivă în America și în Australia [1, p.33]. Caracterul nedrept al războiului rezidă în faptul că interesul meschin al claselor dominante este materializat și prin concursul direct al maselor exploatare: războiul este inițiat de cei bogați, dar toate greutățile sunt purtate pe umerii maselor muncitoare, N. Zubcu-Codreanu a dezaprobat orice tip de război, pentru clasa muncitoare se dovedește a fi devastator orice război. În același timp, revoluționarul indica asupra caracterului drept al războiului purtat de România contra Turciei în anii 1877-1878. Gînditorul a salutat lupta poporului bulgar împotriva dominației

turcești și a fost întristat de moartea lui H. Botev în 1876. El considera că războaiele vor dispărea atunci când poporul va nimici despotismul și exploatarea.

Așadar, trăsăturile definitorii ale concepțiilor social-politice ale lui N. Zubcu-Codreanu se caracterizează prin devotament față de interesele maselor oprimate, apel de a nimici exploatarea și nedreptatea politică, dăruire generoasă în lupta pentru progresul societății. Cugetătorul este un apologet al teoriei factorilor, tratată ca o doctrină despre necesitățile omului, prin satisfacerea lor rațională omul muncii poate să se dezvolte și este capabil să creeze forme sociale pozitive - familie exemplară, stat organizat rațional. În viața socială este de semnificație primordială factorul moral, societatea burgheză trebuie nimicită din cauza că este afectată de egoism.

N. Zubcu-Codreanu nu uită de compatrioții moldoveni și regretă că moldoveanul V. Varzar a scris o carte în limba rusă, inaccesibilă pentru masele largi de țărani și nimeni „n-a încercat s-o traducă în limba maternă, în limba înțeleasă de către poporul nostru. Am uitat de acest popor, am uitat de țăranul basarabean, care ne hrănește cu munca lui, el nu cunoaște și nu pricepe propaganda socialismului într-o limbă ce n-o știe” [2, p. 399]. Cugetătorul a militat pentru o nouă orînduire a societății și s-a consacrat plener luptei pentru eliberarea economică, politică și națională a maselor de oameni ai muncii.

V.1.3. Idei politice în opera lui Zamfir Ralli-Arbure. Z. Ralli-Arbure, se mai întâlnește și Ralli-Arbore, (1848-1933), este descendent dintr-o familie de nobili, inițial își face studiile la gimnaziul din Chișinău, după o pauză de doi ani, în 1865, se înscrie la Facultatea de Medicină a Universității din Moscova, iar după un an se transferă la Academia Medico-Chirurgicală din Sankt-Petersburg. În capitale tînărul s-a inclus activ în mișcarea revoluționară studențească, în 1868 a organizat un cerc studențesc, fapt pentru care în 1869 a fost arestat. Fiind eliberat în 1871, a emigrat în Elveția, unde își continuă studiile medicale (la Universitatea din Zürich) și, în același timp, se încadrează în activitatea revoluționară a emigrației rusești. Z. Ralli-Arbure a cîștigat încredere din partea lui M. Bakunin, colaborarea lor n-a durat decît trei ani, pînă în anul 1873 (Z. Ralli-Arbure s-a distanțat de terorism, a respins tactica teroristă, ca dovadă servind activitatea lui de la sfîrșitul anilor 70 și începutul anilor 80, cînd era preocupat, în temei, de difuzarea literaturii revoluționare și propagarea ideilor socialiste). În anii 1875-1878 a participat la redactarea și la editarea unor reviste și ziare de orientare socialistă, pe a căror pagini au fost publicate unele din lucrările sale: „Comuna din Paris” (în colaborare) și „Sătui și flămînzi” (în colaborare). În 1878 cugetătorul se stabilește în România, unde se dedică activității publicistice, scriind broșuri de popularizare cu tematică social-

politică: „Darwin și darwinismul”, „Idei noi și vechi despre stat”, „Nihiliștii” și lucrări memorialistice - „În exil”, „Serghei Ghenadievi Neceaev”, „Mihail Alexandrovici Bakunin”. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se îndepărtează de activitatea revoluționară, Revoluția din anii 1905-1907 din Rusia o acceptă, evenimentele din octombrie 1917 le dezaprobă, considerînd că tactica bolșevicilor este similară cu cea a blanquiștilor (înfăptuirea revoluției prin complot săvîrșit de un grup restrîns). Ulterior, în broșura „Eliberarea Basarabiei” a fundamentat necesitatea alipirii teritoriului Moldovei din stînga Prutului la România. Z. Ralli-Arbure pune semnul egalității între „moldovean” și „român”, iar după Unirea din 1918 a fost numit în calitate de senator din partea județului Chișinău.

În accepția lui Z. Ralli-Arbure, statul este o organizație politică creată artificial și a apărut în scopul asigurării securității pe calea acordului. Statul treptat își extinde domeniile, provocînd sărăcia și bogăția, polarizînd societatea - se dezvoltă un stat puternic cu un număr infim de bogați și o masă imensă de oameni ai muncii lipsiți de drepturi. Inițial, oamenii trăiau independent unul de altul, liber, toți erau egali, fiecare lucra doar pentru sine, însă cînd au început a locui împreună, au generat inegalitatea și nedreptatea: cu cît oamenii erau mai instruiți, cu atît raporturile dintre ei deveneau mai neechilibrate. În opinia lui Z. Ralli-Arbure, în acord cu ideile lui M. Bakunin, rolul violenței în procesul de apariție a statului nu se dovedește a fi de semnificație minoră, considerînd că statul a condiționat în mod esențial geneza proprietății private și a luptei de clasă: statul a apărut înaintea claselor și a fost cauza formării acestora [3, p.29].

În stat predomină minoritatea asupra majorității, prosperă exploatarea muncii poporului, pămîntul, fabricile și minele, căile ferate și corăbiile, adică toate bogățiile se află în mîinile celor sătui. Proprietatea și capitalul sunt armele prin intermediul cărora burghezia ține poporul nefericit într-o flagrantă supunere economică. Primul dușman al lucrătorului este însuși stăpînul proprietar de capital, minoritatea a acaparat uneltele de muncă în scopul de a ține în supunere oamenii muncii. Voința este numai una: voința de a stăpîni uneltele de muncă. Statul prin forță își asigură supunerea maselor populare, iar armata și administrația garantează burgheziei dominația asupra oamenilor muncii. Libertatea politică declarată nu salvează de șomaj și sărăcie, egalitatea oamenilor în fața legii și judecării, în fața poliției și preotului este o ficțiune, clasele avute întotdeauna au dreptate, ele au scris legile pentru sine. Burghezia este o clasă inutilă, declară gînditorul, ea este un parazit. Cugetătorul se solidariza cu reflecțiile lui M. Bakunin, care susținea că orice republică burgheză este plauzibilă numai pentru discreditarea ideii de stat, în genere. Z. Ralli-Arbure opta în favoarea lichidării imediate a statului, între monarhie și cea mai democratică

republică există deosebire: în cadrul monarhiei funcționarii marginalizează și jefuiesc poporul în beneficiul celor privilegiați, claselor avute și buzunarelor proprii în numele monarhului; în cadrul republicii de asemenea se va marginaliza și jefui poporul, dar în numele lui însuși. Proletariatul, adică toată populația exploatată în afară de țărani, trebuie să distrugă statul, această lume a jafului legiferat și a avuției, fiind necesar de deșărădăcinat instituțiile care condiționează și favorizează existența statului [1, p. 132], notează gânditorul. Statul nu prezintă prin esență altceva decât violență și rău absolut. Z. Ralli-Arbure afirmă că teoria anarhismului promovată de M. Bakunin trebuie concepută nu numai ca o idee a distrugerii statului militar-birocratic existent, dar și ca o doctrină care conține o componentă constructivă - recunoașterea federației comunelor, care pot să se unească în regiuni. Comunele revoluționare, la rîndul lor, alcătuiesc grupe de șoc ale insurecției. Spre deosebire de P. Lavrov și M. Bakunin, care menționau că este necesar de transformat comunele țărănești din Rusia în grupuri revoluționare de șoc, Z. Ralli-Arbure promova altă opțiune, considerînd că este indispensabil de a începe formarea comunelor revoluționare, însă nu neapărat în baza comunei țărănești. Comuna muncitorească ar trebui să devină suportul federațiilor comunelor libere, autonome și social-democrate. Federațiile comunelor pot să se unească în regiuni sau uniuni de regiuni, societatea viitoare va fi o autonomie liberă care se va baza pe acordul revoluționar. Societatea va fi cu adevărat liberă numai atunci cînd va fi distrus orice stat, fiind incompatibilă cu ideea guvernului, iar prima unitate socială care cere autonomie este muncitorul: numai muncitorul dispune de dreptul de a determina acordul în baza căruia dorește să trăiască, alte legi, scrise în baza dreptului social sau a dreptului întregului popor, nu-l pot impune să li se supună. Muncitorii unei comune, care produc o anumită marfă, au dreptul să încheie în mod independent un acord mutual, în asemenea manieră este posibil de creat o entitate autonomă liberă - entitatea producerii. Într-un mod similar, prin acordul liber între muncitorii unei comune, se creează altă entitate, fiind nu mai puțin importantă, - entitatea consumului. În societatea viitoare capitalul social va deveni proprietatea colectivă a asociațiilor muncitorești, activitatea de bază a oamenilor va fi munca, raportul dintre muncă și capital fiind determinat de legile economiei sociale. Singurul mijloc posibil de izbăvire de exploatare ține de distrugerea completă și definitivă a oricărei puteri guvernamentale, organizația politică urmînd a fi înlocuită cu federațiile comunelor muncitorești. În acest sens de aserțiuni, în societatea proiectată de M. Bakunin și Z. Ralli-Arbure puterea va exista, dar numai ca formă de gestiune a activității colective de muncă. Federația lor nu este o instituție politică, ci una economică, sensul anarhiei pe

care au fundamentat-o se reduce la un regim liber, cînd fiecare se autoadministrează pe sine însuși, funcțiile politice reducîndu-se la cele industriale.

Z. Ralli-Arbure consideră că revoluția reprezintă mijlocul principal al eliberării poporului de exploatare. Ordinea veche, ideile perimate, necesitățile ei nu pot oferi locul fără luptă aprigă, fără rezistență dîrză și numai atunci cînd intensitatea contradicțiilor dintre instituțiile sociale vechi și noile concepții despre lume și necesități ajung la apogeu, societatea este zguduită de revoluție. El era adversar al reglementării conflictelor sociale pe calea reformelor, dezrădăcinarea instituțiilor vechi poate garanta poporului evitarea noii aserviri și este inutil de a aștepta libertatea de sus, ea trebuie cucerita. În dezacord cu M. Bakunin, Z. Ralli-Arbure menționează că politica nu trebuie trecută pe planul doi și de obținut numai libertate economică, deoarece în lipsa contactelor politice practic nu este posibil de a înfrînge stăpînitorii, iar contactele pot fi doar internaționale. Libertatea politică, libertatea civilă nu pot fi delimitate de libertatea economică, ambele tipuri de libertate trebuie cucerite concomitent. Totodată, în acord cu ideile fondatorului anarhismului rus, insistă ca proletariatul să nu se implice în politică: locuitorii Parisului au făcut nu revoluție politică, ci socială și au transferat uneltele de muncă în mâinile truditorilor, ei nu au creat nici chiar guvern municipal. În scopul pregătirii și înfăptuirii revoluției, este indispensabil de soluționat următoarele sarcini: a propaga revoluția socialistă anarhistă; a studia esențial viața poporului; a contribui la organizarea poporului în comune revoluționare care să se afle permanent în legătură. Revoluția socială nu poate să se limiteze la un singur oraș sau chiar la o țară, triumful este asigurat numai în plan mondial și trebuie să poarte caracter internațional. Obiectivul insurecției populare constă în a distribui tuturor pămînt, a oferi tuturor loc de muncă și „a da posibilitate tuturor să trăiască omenește” [3, p. 405]. Rebeliunile celor flămînzi împotriva celor sătui pot fi preîntîmpinate de către cei sătui, ei trebuie să se decică de privilegii și să devină flămînzi. Z. Ralli-Arbure milita în favoarea coeziunii mișcării revoluționare a maselor populare, pentru aceasta fiind nevoie de forță organizatoare și diriguitoare, o forță care să pregătească revoluția în popor. Propagarea ideilor de caracter revoluționar constă în deșteptarea instinctului, a spiritului rebel al maselor, pregătirea pentru revoluție este îndreptată spre aspectul practic. În același timp, subliniem că latura teoretică este subapreciată de gînditor, deși, nu este mai puțin adevărat, remarcă semnificația acesteia: concepțiile noi pregătesc falimentul inevitabil al lumii vechi. Cugeătorul neagă și necesitatea partidului politic, considerînd că acesta nu este decît o copie mică a statului și nu poate servi intereselor revoluției, ci numai

scopurilor și aspirațiilor personale. El se pronunță în favoarea unei mișcări sociale largi, care să întrunească mai multe straturi (sociale).

Poporul este creatorul istoriei și numai el poate să-și îmbunătățească soarta. Forța motrice a revoluției este proletariatul (în concepțiile lui M. Bakunin - țărănimea), iar în calitate de posibili aliați pot figura armata și țăranii (aceștia din urmă sunt o masă inertă și nerevoluționară). Z. Ralli- Arbure mizează pe spiritul revoluționar inerent poporului, pe pregătirea inerentă către revoluție, iar misiunea intelectualității constă în deșteptarea și îndemnarea maselor la luptă (el este adeptul teoriei „datoriei intelectualității”). Rolul determinant în organizarea și coeziunea poporului este rezervat grupurilor revoluționare, însă acestea nu trebuie să fie asemănătoare cu partidele politice. Pregătirea către revoluție constă, cu precădere, în organizarea rebeliunilor de masă, ca punct de plecare trebuie să fie lichidarea proprietății private a lumii burgheze. Rolul hotărâtor în revoluție revine poporului muncitor exploatat și oprimat.

Așadar, concepțiile social-politice ale lui Z Ralli-Arbure se caracterizează prin democratism combativ și devotament față de idealurile maselor, el militând pentru crearea unei societăți bazate pe asigurare materială certă și libertate.

V.1.4. Idei politice în studiile lui Mihail Negrescul. M. Negrescul (1843-1871) a primit studiile elementare și medii în familie, în 1861 a fost înmatriculat la Facultatea de Fizică și Matematică a Universității din Harkov, un an mai târziu, în 1862, s-a transferat la Academia Medico-Chirurgicală din Sankt-Petersburg. M. Negrescul s-a inclus activ în cadrul mișcării revoluționare din Rusia, el a fost membru al cercului ilegal „Skit”, a întreținut legături cu P. Lavrov, A. Herzen și N. Ogariov (militanții de vază ai mișcării revoluționare din Rusia), a fost înalt apreciat de K. Marx. Concepțiile social-politice ale lui M. Negrescul și-au găsit reflectare în studiul „Jules Simon și concepțiile lui despre învățământul public” (1867).

Societatea, în opinia lui M. Negrescul, se află în mișcare. Progresul mondial este asigurat de mișcarea ascendentă, aceasta însă nu este de caracter ireversibil, lumea poate să se afle și în starea de repaos sau chiar să se miște în direcție opusă. Forța motrice a mișcării societății sunt oamenii, antrenarea lor în procesul de mișcare a societății găsindu-și explicație prin indispensabilitatea de a-și satisface variatele necesități, cu predilecție de factură materială (esența tuturor activităților se reduce la raporturile lucrătorilor față de produsul pe care îl fabrică). Totodată, năzuința de a deține anumite bunuri materiale nu este unicul deziderat al individului, fiecare om tinde spre o eventuală prosperitate, spre o eventuală libertate și spre o eventuală securitate de abuzurile altor. Înfăptuirea

acestei tendințe îi aduce fericire, avînd în cadrul societății un rol foarte mare, deoarece cîrmuește clasele și popoarele. Prin urmare, factorul economic, rațiunea și tendința spre fericire sunt condiții ale dezvoltării societății, ale mișcării spre progres.

În accepția lui M. Negrescu, istoria societății umane se divizează în trei perioade: autorității, individualismului și inițială. Cu excepția ultimei perioade, primele două au fost parcurse de toate popoarele. Astfel, perioada autorității este epoca feudalismului și semnifică începutul dezvoltării fericirii umane, condiționată de invazia barbarilor. În cadrul feudalismului cota parte de fericire este mai mare decît ulterior din cauza că raporturile dintre cuceritori și cucerii nu erau clarificate plenar. În continuare, în condițiile feudalismului dezvoltat, se întronează desconsiderarea completă a persoanei altui om, a proprietății, libertății, convingerilor și chiar a vieții lui. Cea mai mare parte a pămîntului se afla în proprietatea unei minorități infime, a feudalilor, iar pericolul de a fi jefuit de feudali a condiționat micșorarea pînă la minimum a spiritului întreprinzător și a pus numeroase obstacole în calea afacerilor complexe. În rezultat, schimbul de mărfuri, de viteza și de comoditatea căruia depindea valoarea mărfii era nu numai incorect, dar, deseori, chiar complet imposibil, forța și arbitrarul dominau peste tot cu impertinență și franchețe, stoarcerea de biruri, impozitele se aflau mereu în creștere, ca și sărăcia poporului. Orînduirea nedreaptă, în condițiile căreia oamenii simpli practic au fost transformați în făpturi lipsite de apărare și smerite, se baza pe religie, aceasta avînd influență absolută asupra percepției lumii de către oameni, fiind ghidată de ideologi care promovau deschis teoria „balansării feudale”. Această teorie venea în concordanță cu interesele bancherilor și marilor negustori, în calitate de exemplu servește Franța de pînă la 1789, unde erau două clase: poporul care se afla în robie totală și un număr foarte mic de privilegiați, pentru care munceau cei aflați în robie, o stare de lucruri similară existînd și în Rusia de pînă la reforma din 1861.

În perioada a doua, a individualismului, puterea a fost preluată de către burghezie, în fața ei aflîndu-se necesitatea rezolvării problemei fericirii. În componența burgheziei se includ oamenii cu influență directă sau indirectă asupra afacerilor sociale, de acest drept făcînd uz numai bogații și micii proprietari. În cadrul societății noi se instituie libertatea comerțului și libertatea industriei, burghezia avînd nevoie de libertate în vederea prosperării comerțului, inviolabilității proprietății și neîncălcării ordinii. De cînd burghezia se preocupă de organizarea afacerilor sociale, cantitatea de produse a crescut datorită diviziunii muncii. Relațiile sociale instituite de burghezie se dovedesc nedrepte din cauză că esența lor se reduce la exploatarea omului

de către om. Libertatea economică semnifică libertatea exploatării - starea materială a poporului n-a devenit deloc mai bună, salariul rămîne minimal, nouă din zece muncitori sunt sortiți la munca mecanică și la minimum de fericire, libertatea și egalitatea proclamate de burghezie fiind expuse de dragul retoricii. Teoria „gradării legitime”, creată de apologeții orînduirii burgheze în vederea justificării ordinii existente, imprimă concordanța între „viteza progresului mondial, pe de o parte, iar pe de altă parte, conturile micilor negustori și marilor bancheri”. Această teorie, reprezentînd esența civilizației europene, se bazează pe ideea eternă a dreptului - principiul legitimității și principiul libertății economice. M. Negrescul sublinia că „legea necesității sărăciei” formulată de T.R. Malthus este o lege monstruoasă, nefiind deloc întîmplător faptul că a fost însușită de burghezie.

Teoriile nominalizate, în accepția lui M. Negrescul, nu pot salva și nu vor salva orînduirea burgheză, similar celei feudale fiind sortită pieirii. Omenirea, afirmă cugetătorul, se află în pragul perioadei inițiale a istoriei: relațiile burgheze nedrepte către sfîrșitul secolului al XIX-lea devin un anacronism și vor fi înlocuite cu principiul măreț al sporirii treptate a libertății și prosperității stării a treia. Societatea burgheză nu poate să reprezinte interesele tuturor, din această cauză este sortită falimentului. Capitalismul este un fenomen întîmplător, concluziile privind caracterul accidental al orînduirii bazate pe capital avînd în calitate de suport analiza și aprecierea concepțiilor politice ale promotorilor acestei orînduiri. Astfel, evaluînd înalt opiniile iluminiștilor francezi din secolul al XVIII-lea, în același timp a indicat asupra limitelor acestora, spre exemplu: Voltaire considera masele de jos ca fiind oameni de calitate inferioară.

Este de precizat că M. Negrescul nu și-a imaginat plenar mecanismul de trecere la perioada a treia a istoriei civilizației, mai precis care clasă va fi hegemonul în lupta pentru noua societate, în cadrul cărei toți vor fi fericiți și pe ce cale se va înfăptui acest proces, ce tip de sistem social va fi și presupune el oare instituția statului. M. Negrescul spera că orînduirea nedreaptă va ceda locul altui aranjament, bazat pe libertate și prosperitate. El includea în componența proletariatului (clasa care ar fi avut de cîștigat cel mai mult de pe urma trecerii la perioada a treia a civilizației umane și, după toate probabilitățile, ar trebui să fie forța motrice a valorificării acestei perioade) țărani, muncitorii și intelectualitatea muncitoare, formînd starea a treia. Este de precizat că în concepțiile cugetătorului noțiunea „popor” este identică noțiunii „proletariat”. M. Negrescul, ca și N. Zubcu-Codreanu, s-a distanțat de metodele anarhiste și cele teroriste ale luptei revoluționare și, în esență, a fost un adept al concepțiilor lui P. Lavrov, militînd pentru instaurarea unei societăți în care toți vor fi fericiți.

V.2. Idei politice în cadrul ideologiei liberale

V.2.1. Ideologia liberalismului. Privire de ansamblu. Liberalismul este o mișcare, un curent politic și ideatic care întrunește adepți ai orînduirii bazate pe economia liberă și libertăților în cele mai diverse domenii de activitate. Liberalismul este un sistem de opinii în conformitate cu care armonia socială și progresul omenirii se obțin în baza proprietății private, prin asigurarea libertății individului în toate sferile de activitate umană. Acest curent politic, edificat pe ideologia liberală, caracterizează tendința spre reforme sociale care au drept scop libertatea persoanei și a societății. Termenul „liberalism” începe să fie folosit mai larg în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd în Marea Britanic și Franța apar partide politice de orientate liberală. Însă izvoarele liberalismului trebuie căutate în perioada revoluțiilor burgheze din secolele XVII și XVIII, iar nuanțe liberale pot fi găsite în lumea antică. Predecesorii spirituali ai liberalismului au fost J. Locke, Ch. Montesquieu, Voltaire, C. Beccaria, fiziocrații F. Quosnay și A. Turgot, fondatorul economiei politice clasice A. Smith. Liberalismul reprezintă ideologia care susține ordinea constituțională, autoadministrarea locală, libertatea individului. Fiind un adversar al îngrădirii libertății muncii și comerțului, curentul politic și economic liberal exprimă ideologia păturilor de mijloc ale societății.

Teoria și practica liberalismului au căpătat unele trăsături specifice în fiecare țară în funcție de particularitățile dezvoltării social-economice și politice. Pentru a înțelege mai bine trăsăturile ideologiei liberale în Basarabia, este necesar și oportun de a întreprinde o succintă caracteristică a particularităților liberalismului din Imperiul Rus, dat fiind faptul incorporării din anul 1812. Astfel, în perioada de pînă la reforma din 1861, pe pozițiile ideologiei liberale se situau atît occidentalistii, cît și slavofili, în fața lor se afla obiectivul identic: abolirea șerbiei pe calea reformelor. În această perioadă majoritatea covîrșitoare a liberalilor o alcătuiau moșierii partizani ai orînduirii capitaliste. După 1861 liberalii se situau în opoziție față de țarism, își desfășurau activitatea în special în cadrul zemstvelor, criticînd politica reacționară a autocrației. Însă manifestările lor se mărgineau la sfera culturală și bineînțeles, la autoadministrarea locală. Ei optau în favoarea monarhiei constituționale, visau la constituție și doar după evenimentele din 1905, cînd au obținut posibilitate de a se antrena în activitatea politică de vîrf prin intermediul Dumei de Stat, liderii partidului de orientare liberală din Rusia (Partidul Constituționist-Democrat), P. Struve și P. Miliukov, argumentau și promovau necesitatea de a face uz de metode radicale de transformare socială, opoziția lor față de autocrație devenind mult

mai dură. După reformele din 1861 rîndurile liberalilor includ, de asemenea, mulți reprezentanți ai raznocinților.

În Moldova incorporată în 1812 în componența Imperiului Rus liberalismul a primit trăsături specifice, determinate de particularitățile dezvoltării anterioare: nu figura sarcina lichidării șerbiei (a fost desființată în Moldova în 1749), iar relațiile capitaliste în gospodăria sătească se dezvoltau într-un ritm mai accelerat decît în alte regiuni. În schimb, în fața liberalilor moldoveni se afla altă sarcină, absentă în Rusia propriu-zisă – problema națională, lichidarea aservirii naționale. Liberalii moldoveni s-au antrenat în lupta națională în cadrul Imperiului Rus, primele încercări de acest gen fiind atestate în deceniul al șaptelea, cînd I. Doncev scrie și publică două manuale în limba română, a căror difuzare a fost interzisă de autoritățile țariste. În ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea - primele decenii ale secolului XX, idei liberale se găsesc în scrierile lui C. Stamati-Ciurea, P. Leonard, V. Lașcu, N. Grădescul, dar și în elaborările de diferită factură ale exponenților acestei ideologii și curent politic, mai ales că au activat formațiuni social-politice de orientare liberală.

La începutul secolului XX, în jurul baronului A. Stewart și al activistului politic C. Cazimir se grupează mai multe persoane cu stări de spirit liberale și se intensifică legăturile liberalilor din ținut cu marile centre ale Imperiului. Astfel, la conferința particulară a membrilor zemstvelor ținută la Sankt-Petersburg în noiembrie 1904 participă și reprezentantul zemstvei guberniale Basarabia, baronul A. Stewart, care a semnat adresarea către țarul Nicolai al II-lea cu solicitarea de a înființa un parlament. Acești doi piloni ai liberalismului moldovenesc unesc în jurul lor atît constituționiștii democrați (activitatea mișcării liberale a fost favorizată de Revoluția rusă din anii 1905-1907), cît și reprezentanții zemstvelor din gubernie (aparținînd aripii așa-numiților „progresiști”, printre care se remarcă K. Schmidt, A. Aleinikov, A. Gheorghiu, E. Lisovski și E. Crusti. Se cere de precizat că democratul constituționist de dreapta C. Cazimir a fost ales în componența Dumei a II-a de Stat. Altă precizare importantă rezidă în faptul că în gubernie influența liberalilor asupra țărănimii s-a dovedit a fi mai mare decît în alte regiuni ale imperiului.

După 1905 au fost întreprinse încercări de a edita în limba română ziare și reviste, majoritatea dintre care însă, după o perioadă relativ scurtă de activitate, au fost suspendate de autorități. Astfel, în 1906, cu concursul nemijlocit al lui C. Stere a fost fondat ziarul național-democrat „Basarabia”, printre colaboratori fiind P. Halippa, I. Pelivan ș. a. Direcția gazetei era moderată, avînd drept scop iluminarea poporului și familiarizarea lui cu cele mai remarcabile realizări ale culturii naționale. Acest organ de presă reflecta pe paginile sale nevoile și mize-

ria poporului autohton; au fost editate 54 de numere. În aprilie 1907 la Chișinău apare o nouă gazetă - „Viața Basarabiei”, în frunte cu A. Nour. A fost un organ de presă de orientare democratică, avînd obiective politice și culturale practic similare; au văzut lumina zilei numai 6 numere. Concomitent cu „Basarabia” și „Viața Basarabiei”, a mai apărut o gazetă națională independentă - „Moldovanul”, redactor Gh. Madan, loială față de țarism, avînd drept scop lupta pentru redeşeptarea națională a moldovenilor. Printre colaboratori au fost T. Roman și P. Dicescu. Pe paginile acestui organ de presă au apărut multe articole în care se releva necesitatea introducerii limbii române în școală. Prezintă interes tentativa de a organiza un partid „național și liberal” și, implicit, de a fonda un ziar pentru moldoveni, tentativă întreprinsă de către moșiereasa L. Stamati în 1907. Ea s-a adresat ziaristului ieșean V. Brăiescu cu propunerea de a colabora în elaborarea programului partidului și la editarea gazetei „Basarabia românească”. Una din sarcinile principale ale gazetei, în ordinea reliefată de acțiuni care urmau a fi întreprinse, a fost încheierea partidului politic. Conform prevederilor programatice, Rusia devine o monarhie constituțională, cu parlament ales în mod universal, egal, direct și secret; se milita în favoarea unui stat democratic, decentralizat, în care fiecare periferie națională are guvern și parlament provincial; se preconiza expres ca școala, jurisprudența și biserica să fie în limba națională. Pentru acordarea libertăților democratice elementare moldovenilor din Imperiul Rus s-a pronunțat, în 1912, și gazeta „Făclia țării”, dar care n-a ajuns la cititor, primul număr a fost confiscat de autorități. Un loc aparte în lista ziarelor apărute în Moldova sub stăpînire rusească revine gazetei naționale și nepărtinitoare a Moldovei „Glasul Basarabiei”, editată de G. Constantinescu, organ de presă care a contribuit de asemenea la renașterea națională a moldovenilor. În fine, în anul 1913, prin concursul ideologic al unor studenți moldoveni de la universitățile din Rusia și din România (P. Halippa, N. Alexandri, S. Murafa ș.a.) și cu sprijinul material al lui V. Stroiescu, a apărut primul număr al revistei „Cuvînt moldovenesc”, avînd în calitate de obiectiv deșeptarea moldovenilor din ținut. Revista a avut un rol substanțial în pregătirea lor pentru Revoluția din februarie 1917, a atras de partea sa majoritatea intelectualilor și un număr anumit de țărani.

Așadar, chiar dacă ideologia liberalismului nu și-a găsit o largă răspîndire în Moldova din stînga Prutului de pînă la 1917 și n-a avut prea mulți adepți, cerințele de caracter național-cultural, uneori și de factură politică expuse de către oamenii cu dispoziții liberale merită aprecierea la justa valoare a acestei ideologii. Formarea și activitatea Sfatului Țării în anii 1917-1918 se dovedește o mărturie elocventă a creșterii activismului forțelor liberale în Moldova.

V.2.2. Idei politice în lucrările lui Constantin Stamati-Ciurea. C. Stamati-Ciurea (1828-1898), fiul scriitorului Constantin Stamati, primele cunoștințe de carte le primește în familie, este trimis apoi la Paris, unde a absolvit liceul, iar ulterior a studiat dreptul, filosofia și științele naturii. Din 1854 până în 1860 a lucrat în calitate de atașat la ambasaderele Rusiei în Paris, Londra și Berlin, ca în 1860 să se stabilească la moșia din Caracușenii-Vechi, județul Hotin. Lucrările principale ale scriitorului sunt următoarele: „În ajun de Anul Nou”, „O vânătoare în Basarabia”, „Insula Sagalin”, „Opuri dramatice” (în 2 volume), „Florica codrului”, „Victima secolului”, „Istoria unui țințar”.

Concepțiile social-politice ale lui C. Stamati-Ciurea se înscriu în contextul liberalismului din Rusia și Basarabia din jumătatea a doua a secolului al XIX-lea. Militând în favoarea unor reforme economice și sociale în ținut, a numit reforma agrară din anul 1861 din Rusia drept un eveniment de răscruce din istoria Imperiului, iar pe Alexandru al II-lea un adevărat eliberator al poporului. Mai târziu însă și-a modificat într-o anumită măsură opiniile, afirmând că reforma a eliberat țaranul de șerbie, dar n-a îmbunătățit cu nimic situația lui. Totuși, el idealiza politica țarismului, subliniind că guvernul este condus de două principii morale: credința și filantropia. Referindu-se la problema relației dintre puterea de stat și cîrmuirea socială în Imperiul Rus, atribuie autocrației rolul decisiv în procesul dezvoltării societății, fiind adeptul teoriei „specificului național oficial”, mai precis, al ideologiei oficiale promovate activ de țarismul rus - voința poporului, concentrată în voința unică a stăpînului autocrat, alcătuiesc așezămintele din care în Imperiu se ramifica cîrmuirea. Gînditorul, prin urmare, s-a pronunțat pentru menținerea în Rusia a autocrației ca formă de stat.

Potrivit opiniei lui C. Stamati-Ciurea, revoluționarii, adică socialiștii, sunt de regulă teroriști, acțiunile lor le dezaprobă categoric. Propagarea socialismului aduce poporului numai nenorociri, iar propagatorii lui urmăresc scopuri individualiste și aspiră la averea poporului prost. Revoluția este calificată de către cugetător ca fiind violență și terorism: nimic nu este mai oribil decît teroarea revoluționară. Socialismul este identic cu anarhismul, socialiștii sau „nihilisții” nu tind spre dreptul social al omului cult, ci spre drepturile omului sălbatic. Popoarele Rusiei nu sunt pregătite pentru a viețui pe „insula imaginată a lui Thomas Moor”, ele trebuie pregătite pe calea reformelor pentru libertățile preconizate.

Idealul politic al lui C. Stamati-Ciurea este monarhia absolută. Considerînd această formă de guvernămînt ca fiind cea mai reușită, scriitorul ironizează democrația statelor europene, în care lupta diferitelor partide conduce spre anarhism: nu acceptă sufragiul universal, „alegerea prin bilul nu este în sistemul meu politic, așa alegere poate genera invidii și dușmăanii, care

sunt periculoase pentru societate” [4, p. 32]. Monarhul nu dispune exclusiv de drepturi nelimitate, ci are și anumite îndatoriri: concentrînd toată puterea de stat, el trebuie să apere drepturile fiecărui și să ocrotească supușii de invaziile dușmanilor. Monarhia întruchipează „legea generală a naturii”, monarhul fiind obligat să aibă urmași legitimi pentru a evita revoluția după moarte datorită sufragiului universal. Pronunțîndu-se pentru monarhia autocrată, gînditorul nu admite, în același timp, tirania ca formă de guvernămînt, considerînd că este contrară naturii și rațiunii umane. În acest caz este justificată și calea revoluționară de modificare a orînduirii din cauza că tirania este imposibil să fie demontată prin înțelepciune, fiind indispensabilă „puterea distructivă spre a zdrobi o lege așezată de o singură voință concentrată într-un om neîndurat, nedomolit...” [5, p. 100-101].

Problema țărănească, potrivit opiniei lui C. Stamati-Ciurea, se dovedește a fi una dintre cele mai acute, clasa care duce pe umerii săi tot greul societății este condamnată de societate la existența mizerabilă. Deși reforma agrară de la 1868 din Basarabia a oferit o oarecare perspectivă dezvoltării în ținut a unor relații capitaliste, în special în domeniul agriculturii, viața și existența multor țărani a rămas tot atît de grea ca și a lucrătorilor de la munci silnice din exil. Totodată, cugetătorul înalt apreciază forță morală a țaranului, rezistența lui în fața greutăților economice. Elucidînd tulburările din rîndurile poporului, nu crede în reușita lor, dar se pronunță pentru îmbunătățirea vieții țaranilor prin intermediul reformelor. Au fost propuse o mulțime de proiecte filantropice pentru poporul de la țară, susține gînditorul, iar vina pentru nereușita lor o poartă mai curînd țărănimea, care nu este cointerесată în ameliorarea situației sale. Una din cauzele situației lor precare este lenea: „Țăranul este mulțumit de sine, se împacă ușor cu nevoile care le întîmpină în viață și în familie” [5, p. 225]. Lupta pentru existență rezidă în exploatarea diferitor branșe, însă țăranul nu cunoaște decît cîștigul provenit din munca cu brațele, care de multe ori nu se răscumpără. El este curajos, dar, totodată, fricos și în orice afacere pe care nu o cunoaște, benevol și cu supunere se lasă a fi exploatat, fără a depune eforturi de a scăpa din precaritate. Cugetătorul se pronunță pentru egalitatea în drepturi a cetățenilor statului, dar afirmă că trebuie să existe diferență dintre aristocrat și țăran. Susținînd că în societatea contemporană sie prosperă exploatarea, birocrăția, cultul banului, mizeria și foamea, scriitorul notează că, printr-un act de caracter umanist volitiv, monarhul poate să pună capăt tuturor fărădelegilor sociale, precum a procedat Alexandru al II-lea în anul 1861, desființînd prin reforme legislative toate aceste abuzuri. Ulterior însă C. Stamati-Ciurea a manifestat scepticism față de consecințele reformelor lui Alexandru al II-lea, dat fiind că reforma, în fond, n-a schimbat cu nimic viața poporului, în societate

a continuat să dănuie legea conform căreia „cel puternic îl învinge pe cel slab, dreptul forței predomină fără milă și hotar”. Politica autocrației este departe de a urmări îmbunătățirea vieții poporului.

Evaluînd tendința spre dominație, spre cuceriri de noi piețe de desfacere și de colonii a țărilor capitaliste dezvoltate, gânditorul îi învinuiește pe agenții diplomatici de tulburările care se produc în lume. El condamnă politica colonială de cotropire promovată de țarism la periferiile Imperiului, indirect și anexarea Moldovei din stînga Prutului, respinge rusificarea forțată și demască politica de invazie promovată de colonizatori. Rusia maschează intențiile sale prin necesitatea convertirii la creștinism, însă acțiunile desfășurate nu se deosebesc practic cu nimic de cruciadele sîngeroase din Evul Mediu. Conform lui C. Stamati-Ciurea, războiul se dovedește a fi, în principiu, inevitabil în societatea a cărei lege supremă constă în lupta pentru existență, încetarea războiului nu înlătură eterna luptă dintre indivizi. „Pacea, în general, poate fi restabilită, însă numai între mulțimi. Lupta dintre indivizi nu încetează din veac în veac, din neam în neam, pentru că fiecare om este egoist și își păstrează ideile sale care trec peste hotarul regulilor obișnuite” [5, p. 190].

C. Stamati-Ciurea, în acord cu ideile exprimate de J.-P. Proudhon, subliniază că proprietatea privată a apărut în urma furtului, proprietatea omului este „individualitatea generală, iar tot ce este de prisos, este a comunității” [4, p. 91]. Gînditorul menționează că societatea contemporană lui se caracterizează printr-o decădere generală a moralității, cauza acestui fenomen el o găsește în „lux”. Astfel, luxul este viciul cel mai atrăgător, cel mai molipsitor, generează toate calamitățile, care, la rîndul lor, duc la pieirea nu numai a popoarelor, ci și a omenirii. Luxul este catalizator al dezvoltării și îmbogățirii unui popor numai atunci cînd se asigură proporționalitate cu industria și agricultura. În același timp, luxul legislativ este necesar să fie folosit în scopul înălțării civilizației și dezvoltării unei națiuni, însă se cere de a fi supus controlului politic și economic. Prin urmare, luxul contribuie nu numai la decăderea societății, dar și la ascensiunea ei.

În scrierile sale cugetătorul abordează problema genezei și dezvoltării civilizației umane. El exprimă opinia că omul a apărut în India, în valea Kashemir, de unde își trag originea majoritatea religiilor. Gînditorul descrie dezvoltarea civilizațiilor umane de la indienii antici la egipteni, greci și romani, precizînd că există două tendințe în evoluția civilizației: apariția și dezvoltarea luxului și lupta dintre „idealism” și „realism”, tendințe care se află în interconexiune organică, prima fiind determinantă pentru a doua. Luxul s-a ivit omenirii în trei faze: la egiptenii antici predomina luxul „religios”; la greci - „luxul de belle arte”, la romani - „luxul individual al îndestulării trupești”. El este cata-

lizatorul principal al dezvoltării societății, fiind sinonim cu sintagma „idealul societății”. Idealul vieții sociale este pentru cugetător Grecia antică, aici exista armonie deplină între individ și societate, iar spiritele cetățenilor erau dominate de cultul pentru frumos. În Imperiul Roman au decăzut moravurile și idealurile societății, locul înaltelor aspirații pentru frumos și rațiune îl ocupă tendințele spre „îndestulările trupești”. Apariția creștinismului și a islamului reprezintă izvorul de purificare a societății. Cauza tuturor transformărilor sociale rezidă în idei și teorii, temelia societății se bazează pe viața spirituală. În procesul dezvoltării omenirea progresează în continuu, practic niciodată nu se află în stare statică, ci se mișcă. Prin concepțiile sale politice C. Stamati-Ciurea s-a situat pe pozițiile liberalismului, fiindu-i proprie tendința spre compromis deschis cu autocrația. El promova unele idei menite să contribuie la accelerarea procesului de dezvoltare a capitalismului în Rusia. Totodată, un loc important îi revine temei patriotismului, elogiul citat de gînditor Patriei este pătruns de un profund lirism.

V.2.3. Idei politice în studiile lui Vasile Lașcu. V. Lașcu (1861-1932) s-a distins ca publicist și teoretician al artelor, poet și critic. El a lucrat mai mult timp la Direcția fiscală din Basarabia de pe lângă Ministerul Finanțelor, a fost deputat în Sfatul Țării, votînd unirea cu România, a fost ales în Senatul României din partea Societății Ziariștilor din Chișinău. Fiind autodidact, în anii tinereții s-a antrenat într-un studiu profund al literaturii ruse și celei occidentale, dar și al filosofiei, datorită traducerii în limba rusă a operelor unor mari filosofi. Lucrările de bază sunt: „Ce este viața?”, „În ce constă creația?”; insistăm și asupra „Reflecțiilor”, peste 1000 de schițe, aforisme și paradoxuri.

Conform opiniei lui V. Lașcu, în societate nu există alt tip de progres decît cel intelectual, în calitate de purtători figurează oamenii geniali, ale căror îndoieli alcătuiesc forța motrice a evoluției societății. Evidențierea personalității în societate în baza dezvoltării sale morale și intelectuale semnifică progresul societății, în afara luptei singularului cu generalul nu este nici o mișcare spre progres. „Bunăstarea personalității este un ideal al societății, însă inaccesibil” [6, p. 283] din cauza că presupune scoaterea singularului de sub tutela generalului. El tinde să demonstreze că mișcarea intelectuală progresivă în continuu nu poate să aibă loc, „progresul și regresul se mișcă pe linie frîntă” [6, p.388], din această cauză progresul poate fi apreciat drept regres și invers. Progresul are nevoie de credință, regresul - de încredere; unul trăiește cu speranța, altul - cu amintirea; prezentul este calificat de progres ca ceva obișnuit, de regres - ca ceva pierdut; regresul necesită aprecierea justă a conținutului său, progresul - subapreciere, neînțelegerea sa plenară, fapt care condiționează generarea

ideilor, inspiră oamenii la activitate. Suferințele sunt catalizator al progresului, progresul și mulțumirea se dovedesc a fi incompatibile: mulțumirea este limitată de prezent, iar progresul se află mereu îndreptat spre viitor, solicitând nesatisfacere de realitate, de prezent. Speranța într-un viitor mai bun impune conceperea prezentului ca ceva ce trebuie să cedeze locul unei stări perfecte; regresul din contra, își îndreaptă privirea spre trecut, considerat a fi superior prezentului, el inspiră neîncredere față de prezent și provoacă amintiri despre trecutul nostalgic: regresul și nostalgia față de trecut, aflându-se în relație de identitate. Modalitatea evoluției progresului este următoarea: un pas înainte, doi pași înapoi. În acest sens, progresul devine regres, iar regresul progres. Notăm că V. Lașcu nu neagă plenar posibilitatea oricărui progres în societate, nu este atât de categoric ca O. Spengler, dar ca și A. Toynbee, admite în întregime progresul unei laturi a organismului social - progresul intelectual al personalității, care reprezintă forța motrice a evoluției societății către noi trepte superioare. Progresul și regresul coexistă în timp și se succed reciproc, evoluția istoriei fiind asemănătoare unui zig-zag. Legile dezvoltării sociale, istoria demonstrează cu lux de amănunte că omenirea în procesul evoluției sale nu se află într-o mișcare eternă ascendentă atât timp cât este satisfăcută de o anumită etapă a vieții sale, nu există și nu pot exista premise pentru ascensiune din cauza absenței condițiilor indispensabile și necesității. Atunci când apare îndoiala și nesatisfacerea față de prezent, acestea din urmă îndreaptă omenirea către noi forme ale vieții și dezvoltării. Prin urmare, în concepțiile cugetătorului istoria nu prezintă altceva decât soluționarea necesităților care se manifestă întotdeauna și pretutindeni.

V. Lașcu susține că singurii purtători ai progresului sunt personalitățile marcante, în afara personalității nu pot fi concepute manifestările vieții spirituale înălțătoare. Cugetătorul exprimă atitudine negativă față de nivelarea tuturor, care nu conduce decât la știrbirea din individualitate și scrie că evidențierea personalității din mase, din societate este utilă pentru societate: „masele inerte trebuie să se deprindă cu progresul, altfel progresul nu poate să fie înfăptuit” [6, p. 182, 220, 225]. Însă masele nu pot să facă acest lucru în mod independent și este nevoie de individualitate care își desfășoară activitatea reieșind din interesele personale. Marile descoperiri și adevăruri, trecând în moștenirea maseilor, devin patrimoniu al întregii societăți. Forța motrice a progresului istoric, în această ordine de idei, este personalitatea marcantă. Similar cu opiniile expuse de către Aristotel, V. Lașcu subliniază că în calitate de forță stimulatorie pentru activitate servește interesul, anume interesul de natură subiectiv-obiectivă este determinant în activitatea oamenilor. Personalitățile marcante sunt chemate să genereze idei, iar masele populare „trebuie să se deprindă cu progresul”, să asi-

mileze ideile, în caz contrar nu vor putea să fie implementate și riscă să rămînă numai ca idei și societatea se va afla în imposibilitatea de a evolua spre o etapă nouă, superioară.

În 1916 V. Lașcu se include activ în viața politică. Din mulțimea de articole publicate în anii 1916 și 1917 se evidențiază următoarele: „Raționamente”, „Problemele războiului”, „Revoluția și evoluția”, „Primele alegeri în Rusia liberă”, „Violența și socialismul”, „Saltul în întuneric”. El este de părere, în mod greșit, că războiul mondial a fost provocat de bandiții Europei, iar Rusia nu este decît jertfa lor. Însă publicistul nu chema la transformarea războiului mondial într-un război civil, ci din contra, a făcut apeluri la consolidare, în condiții extreme, a tuturor forțelor.

V. Lașcu menționa că războiul poate să provoace explozii revoluționare, care vor transforma societatea în mod esențial. El a salutat Revoluția din februarie 1917, apreciind-o drept „o victorie titanică” și considera că Rusia a pășit pe calea popoarelor civilizate, aderînd la contextul cultural al omenirii: linia de demarcațiune dintre Orient și Occident, dintre întuneric și lumină, dintre robie și libertate dispăruse. Forțele motrice ale revoluției le-au alcătuit intelectualitatea, proletariatul și armata. Intelectualitatea este organizator al prosperării întregului popor și purtător al ideii libertății, a avut de suferit cele mai multe jertfe în lupta pentru idealurile de libertate. Revoluția constituie acordul final al prăbușirii forțelor perimate, iar construcția vieții noi urmează să fie efectuată nu de către cei ce au distrus, ci de către cei ce sunt chemați să creeze. Revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 îl aranjează întru totul, Rusia trebuie să adopte calea democratizării societății, sublinia gînditorul, democratizarea vieții publice trebuie să înceapă de jos, iar alegerile municipale fiind estimate ca repetiție generală a scrutinului care urma inevitabil să se soldeze cu convocarea Adunații Constituante.

V. Lașcu a exprimat opinia, în acord cu W. Churchill, că numai „statele unite europene”, această ultimă etapă a evoluției la care vor ajunge mai degrabă sau mai tîrziu toate statele civilizate din Europa, vor fi în stare să înlătore militarismul, agresiunea și războiul. V. Lașcu nu poate să fie numit precursor al unificării europene, însă ideea expusă și-a găsit materializare, demonstrînd pe deplin justețea prin activitatea Uniunii Europene

Evenimentele din octombrie 1917 V. Lașcu le-a respins plenar, nu dorea noi coliziuni sociale și considera, pe bună dreptate, că în Rusia nu erau prezente condițiile necesare pentru instaurarea socialismului, sarcinile revoluției burghezo-democratice nu fuseseră soluționate. Acapararea puterii de stat de bolșevici, haosul care venea de la Răsărit au condiționat unele transformări în concepțiile social-politice ale cugetătorului (votarea în Sfatul Țării a unirii cu România).

Așadar, concepțiile social-politice ale lui V. Lașcu poartă un caracter vădit liberal-democrat și au fost supuse schimbării numai în sensul modificării parțiale a direcției orientării spre România. Liberalismul s-a manifestat în următoarele: deși a criticat neajunsurile societății capitaliste, aprecia la justa valoare prioritățile ei; idealul său politic era republica parlamentară, democrată, o societate civilizată, cultă; el a respins totalmente evenimentele din octombrie 1917, însoțite de violență, de intoleranță față de pluralismul de opinii. Votarea Unirii denotă caracterul național al liberalismului exprimat de către gânditor. Democratismul și-a găsit amplă reflectare în următoarele: a făcut critică la adresa nedreptăților sociale, în special a exploatării omului de către om; opta pentru iluminarea poporului, pentru dreptate, pentru ca însuși poporul să devină creator al fericirii sale; proprietar al produsului muncii trebuie să fie cel ce muncește. Poziția lui V. Lașcu poate fi concepută la justa ei valoare prin prisma umanismului și a valorilor general-umane.

V.2.4. Idei politice în studiile lui Paul Leonard. P. Ștefan Leonard (1837-1891), fiind descendent dintr-o familie boierească, își face studiile la Chișinău și Odesa, le continuă apoi la Universitatea din Sankt-Petersburg. Unele dintre lucrările scrise de P. Leonard sunt: „Schițe din viața Europei din ultimii 20 de ani”, „Călătorie prin Europa a renumitului principiu al naționalităților”, „O durere socială”, „Ce vor să i se răpească poporului rus”, „Nevoile gospodăriei sătești”, „O eră nouă pentru nobilime”, „Tripla Alianță și Anglia”.

P. Leonard susține că poporul are nevoie de autonomie internă și autonomie externă. Prima, autonomia internă, prevede: poporul să se conducă de legile care îi corespund spiritului, dezvoltării istorice, moralei și obiceiurilor sale, climei țării, să i se permită ca să confeseze religia strămoșilor, să-și dezvolte liber limba maternă în scopul prosperării spirituale și industriale. A doua, autonomia externă, constă în folosirea după propria dorință a forțelor și mijloacelor care se află la dispoziția sa pentru a-și confirma și apăra cerințele, a urmări și a valorifica obiectivele general-umane care stau la baza civilizației. Gânditorul pledează pentru „monarhia democrată», aceasta fiind singura orînduire posibilă în Imperiul Rus care să fie în măsură să mențină echilibrul între interesele tuturor claselor, însă idealul suprem spre care trebuie să tindă omenirea este republica democrată. Cauza „decăderii moravurilor, mizeriei totale și sărăciei rezidă în sistemul fals de conducere, denumit în mod greșit liberal” [7, p.58, 59]. În cadrul acestui tip de regim prea mulți au grijă de libertate și prea puțini se îngrijesc de educația morală a poporului, tot răul este din cauza neînțelegerii juste a noțiunii de libertate. Sub egida liberalismului, în țările cu regimuri constituționale de la Apus s-a instaurat exploatarea legală a unei clase

de către alta, fapt care a condus la dominația burgheziei, iar protestul împotriva acestei orînduiri a generat radicalismul, adică socialismul, comunismul și nihilismul. Radicalismul urmărește să se plaseze în fruntea mișcării democratice a secolului, însă „democrația este echitate, echitate generală, echitate față de toate clasele sociale, aceasta fiind mai presus de orice, iar în particular este echitate față de cei slabi, față de clasele de jos, recunoașterea importanței lor primordiale în stat și aprecierea justă a meritelor» [7, p. 67]. Preocupările statului trebuie să fie îndreptate spre baza societății, formată din clasele de jos, toate eforturile depuse de păturile de sus urmează să fie canalizate spre întărirea fundamentului alianței sociale. P. Leonard înaintează unele principii care trebuie să se afle la baza activității monarhiei democratice: libertatea presei, comunicarea cît mai larg posibilă cu poporul, inițierea celui mai strict control social asupra activității administrației de stat. Revendicările de acest caracter se înscriu în spiritul liberalismului din Imperiul Rus și denotă transformările care se produceau după reformele din anii 60 ai secolului al XIX-lea, existînd și o mișcare la nivelul autorităților administrației locale.

Potrivit cugetătorului, poporul dispune de dreptul sfînt la proprietate, proprietatea este sfîntă, fiindcă alcătuiește un bun general-uman, ea este sfîntă cînd aparține întregii omeniri și în condițiile cînd un asemenea rol este stabilit de însuși proprietarul. Omul nu poate fi privat de proprietate: acordîndu-i libertate deplină referitor la bunurile care îi aparțin, statul urmează să-l educe și să-l reeduce pentru a-l pregăti de a putea dispune de bogățiile sale. Pentru a putea soluționa problemele sociale, pentru a uni toate clasele societății, pentru a crea armonie, pentru satisfacerea necesităților vitale ale omului este necesar de a educa omul. Pornind de la supoziția că omul este o ființă liberă, cugetătorul subliniază că nu o forță exterioară sau puterea de stat, ci conștiința fiecărui urmează să-i spună ce trebuie să facă cu proprietatea sa. Adevărata temelie a societății este exprimată prin deviza: „fiecare pentru toți și toți pentru fiecare”. Omul se naște cu anumite necesități, care sunt satisfăcute prin muncă în societate, la crearea oricărui lucru este necesar consumul atît al muncii fizice, cît și al celei intelectuale. Însă omul nu este înzestrat cu toate calitățile și propune ce are în schimb la ce nu posedă și se stabilesc în așa mod relații de echitate. Cel mai deplin asigură oamenii proprietatea funciară, cel mai indirect atentat la dreptul de proprietate, cu precădere la cea funciară, semnifică cea mai mare nedreptate împotriva cărei se ridică toți oamenii cu judecată sănătoasă. Limitarea sau distrugerea proprietății funciare duce la limitarea și/sau distrugerea oricărui alt tip de proprietate din cauza că orice proprietate își are origine în proprietatea funciară. Pornind de la supoziția că „proprietatea înseamnă civilizație”, gînditorul consideră că odată cu investirea muncii omului asupra pămîntului acesta

devine proprietatea sa individuală, iar „proprietatea colectivă se dovedește a fi o abstracție: după cum nu există o personalitate colectivă, astfel nu poate exista nici o proprietate colectivă, fiind o ficțiune juridică” [8, p.34-35]. Pământul nu poate fi împărțit în mod egal între toți oamenii, amestecul puterii de stat la împărțirea proprietății funciare între cetățeni este la fel de dăunător ca și implicarea la împărțirea oricărui alt tip de proprietate. Cugetătorul nu este adept al șerbiei, munca, în accepția sa, constituind unica proprietate a poporului, însă clasele dominante, în condițiile șerbiei, prin înrobire au atentat prin aservire la dreptul sfânt de proprietate. Munca fiecărui țăran trebuie să satisfacă necondiționat trei cerințe: ale sale și ale familiei sale; ale statului; ale claselor dominante, și dacă nu este satisfăcută măcar una dintre aceste cerințe, se pune în pericol însăși existența poporului. Sarcina principală a societății bine chivuite constă în oferirea mijloacelor către clasele de jos pentru a satisface cât mai ușor și mai echitabil cerințele date. Potrivit lui P. Leonard, în Basarabia, unde țăranimea este în mare parte independentă față de alte clase și se bucură de libertate deplină, unde nu există munca gratuită și procurarea proprietății funciare este accesibilă fiecărui, îmbunătățirea modului de viață al țăranilor comporta altă oportunitate decât în Rusia de după reforma din 1861, avându-se în vedere realizarea anumitor măsuri comune pentru toate clasele prezente din ținut: decretarea creditului avantajos, dezvoltarea căilor de comunicație, cultivarea pădurilor, perfecționarea gospodăriei sătești. Revoluțiile practic n-au făcut nimic pentru a înlătura sărăcia și nici n-au putut face, de pe urma sărăciei au de suferit atât cei săraci, cât și cei bogați: săracii nu au pîine, iar bogații nu au liniște, conștiință curată, adevărata fericire. Problema sărăciei, a proletariatului care distruge organismul social, nu poate să fie soluționată prin revoluție și prin violență: soluționarea problemelor sociale este întoarcerea omului în sînul naturii, de unde să asimileze rezultatele științei și artei, ale dezvoltării spirituale, intelectuale și morale. Haosul în dezvoltarea omenirii este prezent din cauza plasării laturii materiale a vieții omului mai presus de cea spirituală, morală.

Rezolvarea problemei sociale ține de educarea omului, acestei laturi a dezvoltării i se acordă primatul, apoi urmează sfera cunoștințelor și a științei. La om trebuie de introdus începuturi pentru viață, pentru modul de activitate care să corespundă adevăratei sale naturi, legilor vieții din cadrul familiei, societății și statului. Fără dezvoltarea laturii spirituale se încalcă evoluția corectă a vieții, iar primul rău devine însăși proprietatea, cel mai sfânt drept al omului se transformă pentru el în izvorul dezastrelor și pericolelor: cu cât bogăția are acțiune benefică în mâinile unui om bine educat, cu atât se dovedește a fi dăunătoare în mâinile unui om înstrăinat prin lipsă de educație de interesele societății, de interesele adevărate ale omului.

P. Leonard consideră că libertatea depinde de nivelul de dezvoltare al popoarelor: popoarele care au atins un înalt nivel de dezvoltare au ajuns la convingerea că libertatea constă în aplicarea în viață a virtuților supreme omenești. Minoritatea cultă în cadrul unui popor incult trebuie să fie exemplu de viață virtuoasă în stat: numai unui om cult poate să i se acorde libertatea deplină, dat fiind că instruindu-se pe sine, se pregătește prin aceasta pentru a o concepe. În mîinile unui popor incult libertatea deplină devine o armă distrugătoare din cauza că viciile și patimile niciunde nu au o asemenea libertate pentru acțiune distructivă și coruptă ca în mediul popoarelor inculte, care au dovedit deja să se familiarizeze cu noțiunea de libertate, inaccesibilă în trecut pentru sine. De libertate este demnă numai o ființă creștină, în care să fie immortalizate adevărurile veșnice, stabilite în baza creștinătății - fără religie, fără idealuri, fără virtute practic se dovedește a fi imposibil de a elibera omenirea.

P. Leonard a desfășurat o activitate prodigioasă în cadrul zemstvelor din Basarabia, își puna mari speranțe în reformele din domeniul administrării publice locale. Fiind ales în repetate rînduri în calitate de mareșal al nobilimii din Basarabia, s-a pronunțat pentru introducerea transparenței în activitatea autorităților locale, instituirea judecătoriei publice și libertatea muncii. În același timp, a indicat asupra unor aspecte negative care însoțeau reformele administrației locale, atenționînd pe marginea caracterului lor limitat, insuficienței de transparență, delapidărilor de bani publici la nivel local (dirigitorii și cancelaria însușesc aproape toate mijloacele alocate zemstvelor, pe cînd învățămîntului public și medicinei îi revine foarte puțin), situație care provoca repercusiuni nefaste, în ținut avînd de suferit interesele sociale.

Așadar, concepțiile social-politice ale lui P. Leonard se dovedesc a fi tangențiale în linii mari cu ideile promovate de liberalul rus K. Kavelin. Cugătorul optează pentru îmbunătățirea situației social-economice a tuturor claselor prin introducerea creditului avantajos, dezvoltarea băncilor funciare și construcția de căi ferate: sărăcia poate fi înlăturată nu prin revoluție, ci prin dezvoltarea corectă a laturii spirituale a omului, prin educarea lui

V.2.5. Idei politice în lucrările lui Nicolae Grădescul. N. Grădescul (1865-1941), fiu de nobil moldovean, și-a făcut studiile medii și superioare la Harkov, unde absolvște Facultatea de Fizică și Matematică și Facultatea de Drept. Studiile reprezintă rezultat al alegerii conștiente, făcute sub influența ideilor lui A. Comte. N. Grădescul s-a consacrat activității științifice (a predat dreptul la instituții de învățămînt superior din Harkov și Sankt-Petersburg (Leningrad)) și celei politice (este deputat în Duma I de Stat, membru în organele superioare de conducere al Partidului Constituționist Democrat, participînd

activ la lupta dintre liberali-democrați și sociali-democrați prin intermediul presei de partid). Conform surselor oficiale, după evenimentele din octombrie 1917, N. Grădescul a evoluat spre stînga, concepțiile sale și-au găsit elucidare în cartea „Rusia în trecut și în prezent” (1926), recunoscînd unele cuceriri ale statului sovietic. Pînă la evenimentele din 1917, cugetătorul a publicat lucrări științifice consacrate problemelor juridice: „Cu privire la realizarea dreptului”, „Probleme contemporane ale dreptului”, „Dreptul și economia”. Notăm și unele articole științifice, precum „Sarcinile teoretice ale dreptului civil contemporan”, „Cu privire la teoria puterii”, „Rolul intelectualității în viața socială”, „Personalitate și societate”, „Marxism și idealism”.

Dreptul roman, subliniază N. Grădescul, este pătruns de individualism total, acesta a format persoana și i-a dirijat activitatea în sfera economică. Persoana liberă, predestinată forțelor proprii și egalată în relațiile de drept cu alte persoane, dezvoltă în economie maximum de activități pentru acumularea bunăstării materiale. Însă acțiunea îndelungată a acestui sistem a condus la diferențiere și predominarea celor puternici asupra celor slabi. În rezultat, avem o acumulare enormă de bogății și o distribuire foarte neechitabilă. Sistemul dreptului roman a dat rezultate pozitive (a sancționat acumularea bunăstării materiale), dar, totodată, sunt prezente și laturi negative („triumful egoist al celui puternic asupra celui slab”) [9, p. 26]. Coordonarea intereselor personale cu interesele sociale este puțin probabilă prin intermediul paradigmatelor socialismului, înlocuirea individualismului este sarcina unei evoluții istorice îndelungate și se cuvine de a îndrepta cu eforturi conștiente procesele istorice în direcția științifică.

În opinia lui N. Grădescul, puterea este forța care provoacă frica, iar frica - supunerea. Totuși, supunerea este posibilă nu din cauza fricii, ci din încrederea față de o anumită conducere. Juristul este adept al tezei „forța fizică în persoana autorității are, fără îndoială, un concurent” [9, p. 36]. Dezvoltarea socială progresivă conduce spre predominarea supunerii benevole contra celei forțate, dezvoltarea morală a personalității conduce spre negarea forțării și deci, progresul social se află în interconexiune cu dezvoltarea morală a indivizilor. Guvernul obține supunere prin autoritate și nu prin forța fizică, deși forța fizică este necesară guvernului din cauza că în societate întotdeauna există persoane care nu doresc să se supună: „dacă ies din supunere întregi pături sau chiar clase, este inutil de folosit forța fizică” [9, p. 43]. Autoritatea guvernului care asigură supunerea benevolă este în el însuși, se are în vedere activitatea pentru asigurarea binelui social, soluționarea cu succes a sarcinilor istorice înaintate de evenimente. În același timp, autoritatea guvernului nu se dovedește a fi ceva dat odată și pentru totdeauna, ci se supune neîncetat unui proces de modificare.

Pe treptele superioare ale dezvoltării sociale cerințele poporului sunt atât de complicate încît noțiunea de „bine comun” devine greu de determinat și este absolut necesar ca în guvern să fie introduși reprezentanți ai poporului, oferind loc voinței și rațiunii colective în administrarea statului. Autoritatea socială a guvernului pe motivul că este diminuată, se întronează anarhia și nesupunerea, guvernului „încep să nu i se mai supună nu numai cei care făceau înainte acest lucru „din toată inima”, dar și cei care se supuneau de frică”. [9, p. 52].

Analizînd teoria lui K. Marx, el precizează că „sensul fundamental al acesteia este că la baza vieții sociale se află factorul economic, restul formînd suprastructura: prin schimbarea economiei se modifică și suprastructura, care doar însoțește procesul economic” [10, p.2]. Gînditorul susține că, examinînd legătura dintre productivitatea muncii și libertatea ei, este dificil de a găsi factorul determinant - tendințele economice sau cele juridice. Referindu-se la viitorul societății schițat de K. Marx, N. Grădescul, în deplin acord cu E. Berstein, scrie: „a vorbi despre tendințele dezvoltării este un lucru, a imprima acestor tendințe autenticitatea unor preziceri astronomice este cu totul alt lucru” [10, p. 21]. Muncitorii vor lupta pentru a obține plusvaloare, succesele lor vor crește mereu, iar acest proces se va termina cu distrugerea totală a bazei orînduirii existente ori cu modificarea ei într-o anumită măsură, fiind dificil de a determina în mod univoc rezultatul acestei activități. În viitorul îndepărtat, cînd natura umană poate deveni perfectă, laurii victoriei urmează să fie oferii anarhismului, care se bazează pe principii morale libere și nu pe forță. În perioada de trecere de la epoca contemporană spre viitorul îndepărtat socialismul poate deține un rol benefic, însă nu trebuie să uite de începuturile libertății umane și să nu fie negare a temeliilor orînduirii existente. Supunînd analizei raportul dintre economie și drept în teoria lui K. Marx, N. Grădescul notează că renovarea instituțiilor juridice nu prezintă o coincidență simplă cu modificarea formațiunilor economice, de asemenea nu poate fi pusă la îndoială nici dependența dreptului față de economie, nici dependența economiei față de drept, acest coraport este dublu și nu simplu. Din punctul de vedere al importanței sociale și rolului social, dreptul este mai larg decît economia, trece dincolo de hotarele economiei, avînd o semnificație independentă. Omul tinde să-și satisfacă necesitățile materiale, dar, totodată, îi sunt proprii și tendințe ideale, care nu se află în relație de subordonare cu cele materiale. Omului și societății îi sunt caracteristice năzuințe de două tipuri - unul generează sfera economică, celălalt creează produsele ideale ale creației umane: religia, morala și filosofia, știința și arta. Bunăstarea materială umană constă nu numai în economie și în tehnică, dar și în drept și în stat, toate împreună formează un edificiu.

Toate manifestările omului și ale societății se află în conexiune organică și nicidecum într-o legătură unilaterală, menționează cugetătorul.

Forța motrice a istoriei, în accepția lui N. Grădescul, nu este economismul, ci psihismul. Din cauza lipsei idealului, omul rămîne nesatisfăcut, mișcarea spre armonie decurgînd lent, prin luptă și prin confruntare. Este necesar ca perfecționarea personalității să se situeze pe prim-plan, însă nu trebuie de neglijat nici modificarea spre bine a orînduirii sociale, ambele procese aflîndu-se într-o interacțiune organică.

Așadar, N. Grădescul a reușit să se ridice la nivelul conceperii celor mai înalte aspirații ale curentului liberalist din Rusia de pînă la 1917. El n-a activat în Moldova, deși își trage rădăcinile de aici, însă reprezintă o figură proeminentă a liberalismului rus.

V.3. Idei politice în opera lui Mihai Eminescu. M. Eminescu (1850-1889) și-a făcut studiile la școala elementară și la liceul din Cernăuți, apoi le-a continuat la universitățile din Viena, unde urmează filosofia și audiază dreptul și medicina, și din Berlin, unde studiază filosofia și manifestă interes față de științele naturii. Însă nu și-a luat doctoratul și după scurt timp revine în Patrie.

În opinia lui M. Eminescu, civilizația este materializarea gândurilor-idei, iar istoria omenirii reprezintă desfășurarea cugetării lui Dumnezeu, realizarea ideii Divinității. Aceste reflecții indică influența ideilor hegeliene asupra scriitorului, se are în vedere identificarea existenței cu rațiunea. În același timp, în scrisoarea din august 1871 către D. Brătianu, se întrevide tentativa de a depăși panlogismul hegelian - M. Eminescu exprimă părerea că gîndirea este o formă de existență: ideile interne și acțiunile atît ale indivizilor, cît și ale generațiilor sunt rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultat care depinde mult mai puțin de voința celor prezenți decît de voința celor trecuți. În acest sens, în perioada timpurie de creație M. Eminescu concepe civilizațiile ca fiind încercări zădărnice ale omenirii de a dobîndi nemurire, însă în lume, susține poetul, totul este supus morții, eternă este numai natura. Civilizațiile dispar în mod inevitabil, dar, totodată, își continuă existența în legende, adică persistă un ciclu repetat în permanență: idee - civilizație - mit. Fiind influențat de ideile lui A. Schopenhauer, scriitorul promovează aserțiunea că răul apărut în urma goanei după putere și măreție este o dominantă în dezvoltarea istoriei.

În poemul intitulat „Împărat și proletar” se regăsesc unele ecouri ale ideologiei marxiste. M. Eminescu a însușit ideea lui K. Marx că mizeria, nedreptatea socială și exploatarea nu pot dispărea decît atunci cînd va fi distrusă și lichidată pe cale revoluționară orînduirea socială care generează această mizerie

și exploatare. M. Eminescu face distincție dintre poporul muncitor și conducători, el manifestă dragoste pentru popor, iar pentru conducători - critică vehementă.

Odată cu întoarcerea în anul 1874 în țară, concepțiile social-politice ale lui M. Eminescu au suferit unele modificări, el exprimînd opinia că țărănimea este singura clasă pozitivă. Dezvoltarea industriei este primul criteriu al progresului economic al țării, însă sectorul industrial într-o țară cu prioritate agrară trebuie să se limiteze strict la prelucrarea materiei prime, avînd un statut secundar față de economia agrară: în țara „țăranilor și păstorilor” nu este dorită ca să fie instaurată civilizația împrumutată.

Omul, potrivit accepției lui M. Eminescu, nu aparține întregii omeniri, ci numai unei părți, adică națiunii. Singurul lucru care poate să fie făcut de individ este de a se pune în serviciul națiunii sale. Cosmopolitismul este o imposibilitate și o simulație, fiind numai un pretext de a nu face nimic pentru o parte a omenirii. Națiunile au dreptul singure să-și determine soarta, triumful națiunii este triumful dreptății. O națiune n-are dreptul de a domina asupra altei, ci numai de a avea suveranitate și legislație proprie, iar trecerea suveranității unei națiuni asupra altei nu este altceva decît o crimă împotriva primei. Națiunea reprezintă o sumă de puteri vii care merg în direcția hotărîtă de propria lor natură și adevărată putere socială capabilă de a se dezvolta nu este statul, ci natura; statul fiind dependent de națiune, existența sa fiind inferioară existenței naturii. Personalitatea care dorește cu adevărat să lucreze pentru societate nu poate să se dedice omenirii în genere, omenirea nu există decît în părțile ei componente - în națiuni. M. Eminescu este nemulțumit de direcția spirituală care se imprima neamului și consideră că prioritar trebuie să fie românismul. De la 1848, susține poetul, românii au pierdut simțul istoric - am lăsat tot ce este originar în viața națională și am adoptat toate formele și toate teoriile cosmopolite. Legile străine care le-am introdus nu se potrivesc cu starea noastră și nu corespund stadiului dezvoltării sociale a țării.

M. Eminescu susține că statul este un organism specific care dispune de forme firești de viață în conformitate cu natura sa. Numai complexitatea firească a vieții sociale contribuie la apariția în stat a diferitelor inovații publice. Statul este un așezămînt al naturii, nu al rațiunii, a apărut în baza creșterii familiei și se află deasupra tuturor claselor, acestea fiind în fața statului egal de importante. Menirea statului este de a stabili armonie între clase. Statele în care principiul monarhic a înflorit, au progresat și au ajuns cele mai puternice în Europa. La începutul dezvoltării, popoarele au nevoie de un centru spre care să graviteze, viața lor internă este lupta dintre ideea statului și individualism. Individualismul exagerat distruge, cel înțelept este creator de armonie, iar ideea

statului este ideea armoniei intereselor. Viața socială se află mereu în mișcare, statul semnifică stabilitate. În istoria Moldovei atât timp cât a existat stabilitatea domnitorilor, țara a progresat, când însă sub influența dreptului public polon se perindau mereu domnitorii, a început decăderea. Pentru păstrarea națiunii este nevoie de organizare de stat, care să conțină condițiile: stabilitate prin monarhie ereditară, mai mult sau mai puțin absolută; impunere la munca colectivă; concordanță între foloasele aduse de cheltuieli și sacrificiile făcute pentru acestea. În România, în opinia lui M. Eminescu, este necesară o dinastie cu autoritate morală, numai statul național poate contribui ca elementul românesc să-și impună specificul și să fie determinant în viața societății. Soarta și caracterul neamului trebuie să fie determinate de caracterul național.

În accepția poetului, legea apare din existență, armonia intereselor și binele comun au creat cu timpul necesitatea ca în procesul de dezvoltare a statului anumite obiceiuri să fie fixate prin legi scrise. Legea devine necesară numai prin concursul de circumstanțe ale vieții. Statul adevărat este un stat al claselor pozitive, în timp ce statul artificial este acel stat în care puterea se află în mâinile partidelor, „state în stat”, care înlocuiesc stabilitatea legilor nescrise prin pluralitatea formelor de legi scrise aflate într-o permanentă schimbare.

Societatea nu progresează prin salturi, garanția dezvoltării trainice și durabile a unui stat cu instituțiile sale este conlucrarea dintre formele tradiționale de existență și conținutul lor nou. M. Eminescu atacă formele noi introduse în România, considerînd că nu s-a ținut cont de fondul românesc tradițional, „mai bine să înaintăm mai încet, dar păstrînd firea noastră românească, decît să mergem repede înainte folosind legi și obiceiuri străine” [11, p. 196]. Formele noi introduse în România cauzează istovirea și sărăcirea națiunii și nu țin seama de tradițiile și fondul românesc de altă dată. Singurul mijloc de a ajunge la realizarea conținutului corespunzător a formelor introduse este munca, fiind legea lumii moderne. Numai munca serioasă poate să conducă spre progres real, „progresul intelectual este imposibil fără munca individuală, fără studiu” [11, p.165]. M. Eminescu susține că singura temelie a civilizației și progresului este munca.

M. Eminescu este convins de necesitatea de a lua ca bază trecutul pentru a pregăti progresul din viitor al țării. El nu cerea întoarcerea în trecut, ci crearea condițiilor de bază de pe timpul când neamul creștea și progresa. Poetul aștepta de la un program conservator crearea tuturor condițiilor necesare unui progres firesc în toate ramurile de activitate ale poporului, el fiind convins că numai conservatorii pot salva națiunea. Un stat liberal nu poate să fie puternic, numai legile conservatoare sunt bune. Astfel, cine dorește soluționarea problemelor, va trebui să devină conservator. Partidul conservator trebuie să lupte

nu împotriva principiilor de libertate și egalitate, ci contra abuzurilor care se înfăptuiesc prin intermediul lor: „liberalii au falsificat instituțiile în ființa lor și se folosesc de acestea pentru pradă și satisfacere de interese, conservatismul are menire de a imprima formei un conținut real. Liberalii discreditează instituțiile prin abuzuri, conservatorii trebuie să le păstreze prin realizarea fondului lor” [11, p. 59-60]. M. Eminescu înțelege conservatismul ca fiind ocrotire în realitate a principiilor înscrise în legea fundamentală a țării: fiecare factor de decizie trebuie să-și îndeplinească misiunea prescrisă de legi, să-și cunoască prerogativele și să fie responsabil de a lor îndeplinire. Liberalismul, în opinia scriitorului, nu poate face ca națiunea să fie puternică și să progreseze în mod firesc și continuu, dat fiind că țărănimea reprezintă însăși națiunea, iar liberalii o exploatează. Legislația liberală este îndreptată exclusiv în favoarea clasei de mijloc, în România aceasta este formată de evrei: prin liberalism ne putem aștepta la o perioadă de dominare a evreilor, față de care domnia fanariotă ar fi o epocă de aur, considera poetul.

Visul lui M. Eminescu era formarea unui stat puternic, prin care națiunea să se dezvolte și să-și îndeplinească menirea ei civilizatoare. Un stat liberal nu poate fi puternic din cauza că renunță la puterile sale în favoarea individului. Industria trebuie să aparțină națiunii, legislația să includă cele mai constante idei raportate la necesitățile poporului, iar știința trebuie să reprezinte realizările proprii ale națiunii, prin care să contribuie la iluminarea și progresul uman. Cauza decepției lui M. Eminescu este „păcătoșenia civilizației burgheze” introduse la 1848. El analiza problemele politice și sociale, însă pentru a le putea soluționa, nu dispunea decât de o inteligență capabilă să stabilească analogii și acorduri ale faptelor istorice și o imaginație cuprinsă de aspirații naționale.

Opera lui M. Eminescu reprezintă o adevărată sinteză între receptarea artistică a lumii și interpretarea ei filosofică. În lucrările sale este prezentă o strictă concordanță între ideile filosofice abstracte și analiza concretă a socialului, edificată pe argumente istorice și economice. M. Eminescu și-a pus toată energia în serviciul ideilor benefice pentru națiune, în gîndirea românească el nu reprezintă o simplă atitudine de poet sau de ziarist apologet al unui partid, ci o clară concepție conservatoare naționalistă în înțelesul cel mai bun al cuvîntului.

V.4. Idei politice în creația lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. B. Petriceicu Hașdeu (1838-1907), fiul lui Alexandru Hâjdeu, își face studiile la gimnaziile din Kamenet-Podolsk și din Rovno, apoi le continuă la liceul regional din Chișinău și la Universitatea din Harkov (Facultatea de drept). Din 1858 B. P. Hașdeu desfășoară o intensă activitate publicistică, el a editat și redactat un șir de ziare și reviste, printre care: „România” (1858-1859), „Foaie de isto-

rie română” (1859), „Din Moldova (Lumina)” (1862-1863), „Arhiva istorică a României” (1863-1868), „Columna lui Traian” (1870-1877), „Revista nouă” (1887-1895). Cele mai valoroase elaborări ale ilustrului om de cultură și de știință sunt următoarele: „Ioan-Vodă cel Cumplit”, „Ursita”, „Istoria critică a românilor”, „Cuvinte din bătrâni”, „Trei măsuri”.

B. P. Hașdeu este bine familiarizat cu paradigmele gândirii istorice universale, în special ale lui G. Vico și B. Niebuhr, L. Ranke și J. Gorres; a fost atras de ideile pozitivistice ale lui A. Comte, de teoria evoluționistă a lui Ch. Darwin și de teoria lui A. Wallace, apreciază pozitiv doctrina lui H. Spencer în problema cunoașterii umane. B. P. Hașdeu tinde spre o concepție totalizatoare despre istorie, considerând că aceasta nu poate fi izolată de celelalte științe, deși se dovedește a fi partea cea mai supraordinară în clasificarea pozitivistă a științelor [12, p. IX]. Istoria este criteriul legilor nașterii, creșterii, dezvoltării, slăbirii, pieirii și renașterii popoarelor în spațiu și timp [13, p. 1-2]. Concepția despre istorie a lui B.P. Hașdeu poate fi divizată în doua perioade: romantică - cuprinde anii 1860-1870, și critică - cuprinde anii 1870-1900. În prima perioadă idealizează trecutul istoric, evocând epocile glorioase ale neamului românesc, domeniile și faptele de vitejie ale domnitorilor, viața istorică fiind nemijlocit legată de personalități și de destinul acestora (el se referă, în special, la Vlad Țepeș și Ioan-Vodă cel Cumplit). Procesul istoric este determinat de puterea de acțiune a factorilor subiectivi, de intervenția lor în esența fenomenelor istorice. În perioada următoare, B. P. Hașdeu tratează istoria în mod critic și în conexiune cu natura exterioară, cu factorii naturali. Istoria umană este o istorie naturală, orice factor exterior modifică acest proces natural al istoriei. Factorul geografic apare la B. P. Hașdeu ca factor constant în manifestarea sa, influențând nemijlocit asupra istoriei cu totalitatea circumstanțelor fizice și climatice, iar mai presus de influența naturii asupra istoriei se află elementul activ, adică cel uman. În plan istoric persistă o înrîurire reciprocă dintre factorul natural și factorul social: natura influențează uniform istoria, iar omul care o alcătuiește, a evoluat neîncetat, această evoluție a înfrînt de mai multe ori rezistența climei. Instituțiile sociale restrâng acțiunile naturii asupra istoriei, personalitățile marcante de asemenea pot mărgini acțiunile naturii, intervenția acestor oameni este determinată de o anumită necesitate istorică, activitățile lor fiind după măsura timpului și locului.

Potrivit lui B. P. Hașdeu, natura nu pune obstacole în calea progresului, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni, însă ea le imprimă o direcție, adesea întreruptă și apoi restabilită din interval în interval, iar „supradirecția tuturor direcțiilor climatice parțiale, precum și toate câte rămîn neștrăbătute pentru cugetul omului țin de providență” [12, p. 181].

B. P. Hașdeu îl consideră pe H. Spencer cel mai profund cugetător al secolului al XIX-lea, în baza ideilor lui A. Wallace și Ch. Darwin gînditorul susține că există similitudini între dezvoltarea istorică a omenirii și dezvoltarea individului. În acord cu teoria lui G. Vico, exprimă supoziția că dezvoltarea omenirii trece prin trei faze: copilăria, bărbăția și bătrînețea. Progresul în istorie se datorează providenței și potențialului geniului uman. Providența a acționat în mod esențial atît în mediul natural, cît și în mediul social, „o seamă de gînti poartă sigiliul predestinațiunii” [12, p. 16]. De fapt, cugetătorul a reluat tezele lui E. Renan și A. Schopenhauer despre superioritatea unor rase omenești, teze ridicate la rangul de lege. B. P. Hașdeu susține că după cum superioritatea unor indivizi sau rase este numai o posibilitate, nu și necesitate, în mod similar, progresul în istorie este posibil și depinde de om ca să devină necesar, fiindcă nu este „mai palpabilă sarcina individualității umane, care va rămîne în veci pe loc dacă nu va progresa prin propriul liber arbitru” [12, p.17]. Intervenția forței de natură divină nu impune umanității sau individului o direcție necesară, ci facilitează posibilitatea de a-și îndeplini misiunea sau de a o neglija.

Acceptînd, în fond, teoria „circuitului istoric” a lui G. Vico, B. P. Hașdeu nu nega progresul social, după depresie societatea renaște, devine mai desăvîrșită. Dezvoltarea societății se prezintă ca un proces de evoluție treptată, fără salturi bruște, ca un proces continuu de negație a vechiului de către nou. Necesitățile oamenilor se află la baza dezvoltării societății, dezvoltarea este asigurată de știință și cultură, de perfecțiunea morală și difuzarea cunoștințelor.

Poporul este cel mai fidel păstrător al limbii, obiceiurilor și tradițiilor naționale, principalul apărător al Patriei de cotropitorii străini, victoriile reputele asupra dușmanilor fiind consecință a forței naționale interne și nu a geniului princiar. Marile personalități sunt cele în ale căror cuget și fapte se reflectă cu necesitate revendicările poporului și ale epocii. Măreția oamenilor proeminenți rezidă în faptul că sunt exponenți plenipotențieri ai societății, pășesc în unison cu cerințele epocii, geniul lor consta în „aptitudinea de a ghici voința colectivă” [12, p. 30]. O adevărată capacitate nu poate fi personală, ci doar colectivă, se află întotdeauna în strînsă armonie cu necesitățile timpului și a națiunii, este servilă în loc de a domina. Astfel de personalități au fost Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Mircea cel Bătrîn, Ioan-Vodă cel Cumplit, Vlad Țepeș, Napoleon, Alexandru al II-lea. Cunoașterea năzuințelor poporului, permanenta legătură cu viața și grijile oamenilor de jos asigură succesul oamenilor mari. B. P. Hașdeu a respins concepția subiectivă despre istorie, conform căreia istoria este culegerea biografiei marilor demnitari de stat, el subliniind că este necesar de a scrie istoria pămîntului și a poporului, nu a tronului și conducătorului. „Poporul nostru este întotdeauna just în aprecieri și de

cîte ori se întîmpla ca un boier... să fi arătat în privința sărmanilor muncitori simpatie umană, țăranul se grăbea să-l celebreze cu recunoștință” [14, p. 290]. Gînditorul respinge dictatura, forma despotică a administrării puterii de stat. Oamenii cu adevărat superiori nu pot să fie despoți din cauza că însuși geniul lor nu constă în altceva decît în aptitudinea de a ghici voința colectivă, mărghinindu-se apoi a o personifica: dictatura este patima necesară a nulităților [14, p. 323]. Subliniem că în spiritul timpului, în concepțiile cugetătorului noțiunea de „popor” semnifică „masele populare”

B. P. Hașdeu solicita soluționarea imediată și concomitentă a trei măsuri: unirea definitivă, votul universal și împrumutarea țăranilor, considerîndu-le garanția transformărilor spre progres. Unirea principatelor contribuie la întărirea economică și politică a țării, zădărnicierea acestui proces se datorează feudalilor, marilor demnitari de stat, care preferau să fie mai multe tronuri, mai multe dregătorii și se temeau de concurență. Boierii nu doresc nici votul universal, pentru că s-ar nimici orice deosebire de clasă, nici împrumutarea țăranilor din cauza că sunt de părere că proprietatea este „hrisovul din cer al boierilor”, iar țăranul nu va ști ce să facă cu această proprietate. Efectuarea concomitentă și imediată a acestor trei măsuri este chezașia dezvoltării și prosperității țării, susține B. P. Hașdeu în 1861. Aceste procese indispensabile urmează să fie transpuse în viață de puterea executivă. Cugetătorul nu neagă lupta de clasă de la sate, iar soluționarea problemei țărănești o găsește în împrumutarea țăranilor cu pămînt, în bunăvoința și virtutea feudalilor, atitudinea lor omenească față de plugari. Ca și H. Saint-Simon, ilustrul om de cultură cere repartitia produsului social în baza egalității în drepturi, legea fundamentală care determină dezvoltarea societății fiind raportul dintre individ și neamul omenesc.

Gînditorul face o critică dură la adresa parlamentarismului din România: Camera Deputaților nu reprezintă întregul popor român, ci doar clasele avute. țăranii sunt reprezentați de marii boieri, însă nu ei i-au ales și în plus, boierii întotdeauna i-au desconsiderat. Senatul îl aseamănă cu Camera Lorzilor din Marea Britanie, mai ales că senatorii în majoritatea lor nu sunt de origine românească, ci greacă, această pretinsă aristocrație care și-a însușit perfect arta de a vorbi fără a spune nimic, care știe bine despre toate fără a fi învățat mult. B. P. Hașdeu subliniază că România va cădea sub jugul unui despot străin, veneticul Carol I, și împreună cu acesta sub dominația unei țări industriale. Dinastia în Principatele Dunărene nu este un fenomen tradițional și a luat ființă în baza constituției, iar încălcarea Legii Fundamentale de către domnitor reprezintă subminarea temeliei prezenței sale în țară: odată cu abrogarea Constituției dinastia va dispărea de la sine. Respingînd cosmopolitismul, el

îndeamnă la cultivarea a tot ce este românesc și susține necesitatea coeziunii tuturor forțelor în vederea zădărnirii lărgirii arbitrare a prerogativelor regale și propune adoptarea unei constituții noi, obligatorie pentru toți, act care urmează să legifereze monarhia constituțională, concepută ca o etapă de trecere spre un sistem democratic, contribuind la modificarea relațiilor sociale. Însă mai târziu, B. P. Hașdeu a susținut dinastia Hohenzollern în România, a fost deputat în Parlament, fiind reprezentant al liberalilor.

Așadar, democrația și patriotismul reprezintă trăsături definitorii ale crezului politic al lui B. P. Hașdeu. Din anul 1872 el se distanțează de avanscena luptei social-politice active și se dedică, în linii mari, muncii științifice și meditației. Chiar dacă prematur a fost dat uitării, creația lui B. P. Hașdeu a influențat asupra conștiinței sociale a epocii, remarcîndu-se prin spirit critic.

V.5. Idei politice în lucrările lui Alexei Mateevici. A. Mateevici (1888-1917) a primit cunoștințe de carte la școala din satul Zaim, județul Bender, la școala Spirituală și la Seminarul Teologic din Chișinău, iar în 1909 este trimis la Academia Teologică din Kiev. După absolvirea acestei instituții de învățămînt este numit profesor de limba greacă la seminarul în care a învățat, în anul 1915 este înrolat în armata rusă în calitate de preot militar. Creația lui A. Mateevici cuprinde trei perioade: anii 1905-1907 alcătuiesc prima perioadă, cînd a scris poeziile „Cîntecul zorilor”, „Țăranii”, „Eu cînt” și eseurile „Lupta moldovenilor pentru drepturi”, „Ce ne trebuie nouă?”; anii 1908-1916 au format perioada a doua, cînd a scris eseuul „Ideile lui L. N. Tolstoi despre religie și aprecierea lor” și lucrarea „Concepția religioasă și filosofică a lui Fechner despre lume și viață”; anul 1917 ține de ultima perioadă, cînd a scris poeziile „Limba noastră”, „Basarabenilor”.

A. Mateevici propagă ideea că masele populare din Basarabia, cu predilecție țărănimea, dețin rolul principal în istorie, țăranii „de la plug pe toți îi hrănesc”, dar singuri trăiesc „în robie și necaz” [15, p. 33]. Lucrătorii ogoarelor sunt lipsiți de pămînt și înjosiți, la boieri n-au „nici nume”. Totuși, soarta vitregă n-a ucis în ei omenescul, în pofida muncii istovitoare au rămas „voinici și puternici” și se gîndesc la „voie și pămînt” [15, p. 30]. Prin urmare, creația lui A. Mateevici prezintă un protest împotriva asupririi sociale și dependenței naționale a maseilor muncitoare din ținut. În Rusia trăiesc multe neamuri, vorbesc diferite limbi, confesează diferite credințe, au diferite obiceiuri, specifică poetul, și dacă toate popoarele neruse, inclusiv moldovenii, ar avea drepturile lor naționale, adică ar avea posibilitate să vorbească, să scrie, să citească, să învețe, să se judece și să se roage în limba lor, ele ar putea „desfășura în pace și în liniște toate puterile minții și ale inimii lor” [15, p. 100]. De drepturile civile trebuie să se folosească

toți locuitorii Imperiului Rus, indiferent de deosebirile naționale și confesionale, o țară numai atunci poate să trăiască bine, în pace, liniște și lumină când toți locuitorii își administrează afacerile împreună și când îndatoririle sunt potrivite cu drepturile: cu cât mai mari și mai multe sunt îndatoririle, cu atât mai mari și mai multe trebuie să fie drepturile.

A. Mateevici nu se mărginește numai la constatarea sorții triste a țărănimii, ci consideră că aceasta trebuie să-și dobândească drepturile cât mai repede. Majoritatea țăranilor aveau nevoie de pământ și scriitorul face apel la luptă pentru satisfacerea acestui deziderat, soarta țăranilor depinde de eforturile lor. El cheamă compatrioții la luptă pentru un viitor mai fericit în lume, pentru zidirea unei vieți noi, unde va predomină frăția și toți vor avea „un gând și un nume”, toți vor fi frați și nu vor mai fi războaie și omoruri [15, p.38]. Pentru ca acest scop să fie soluționat, moldovenii trebuie să înainteze din rîndurile lor un proroc care ar aprinde în popor făclia libertății, ar insufla încredere și speranță. Masele sunt creatoare nu doar a bunurilor materiale, sorții lor istorice, dar și a bunurilor spirituale, inclusiv a limbii, adică a celui mai mare tezaur. Scriitorul respinge „limba doftorească”, susținînd că limba română, ca și oricare alta, din sine prinde floare, din sine se înnoiește [1, p.40].

Personalitatea nu trebuie să fie confundată cu individul, personalitatea poate fi atribuită doar lui Dumnezeu. Pentru om ca individ personalitatea nu este decît un ideal spre care trebuie să tindă scopul și sensul vieții, noțiunea de „personalitate” i se poate atribui nu în măsură deplină, ci numai parțial. Este de precizat că în perioada a doua a creației sale A. Mateevici chema masele populare la supunere și calm din cauza că lupta lor nu se va încununa de succes, afirmînd că în această lume este imposibil de a găsi speranță și dreptate, aceasta din urmă se află numai în sufletele oamenilor.

În opinia lui A. Mateevici, în paralel cu relațiile politice dintre oameni, în societate există și relații juridice. Dreptul constă din o totalitate de norme și reguli de conduită ale oamenilor stabilite sau aprobate de către stat. Există, prin urmare, două tipuri de drepturi: „naționale” și „civile”. Fără a împrăști țărani, consideră poetul, este imposibil de a instaura în ținut libertatea și egalitatea în drepturi. În timpul primei revoluții ruse el își leagă speranțele de activitatea Dumei de Stat, acest for legislativ ar putea acorda drepturi, libertate și pământ. Națiunea poate să se dezvolte cu adevărat atunci când viața poporului va fi liberă și independentă, când va suferi modificări ordinea existentă. El consideră că societatea se dezvoltă, urcă anumite trepte în mișcarea ei ascendentă, progresul societății depinde de răspîndirea cunoștințelor, de perfecționarea forțelor intelectuale și concepției despre lume. Numai cunoștințele vor contribui la depășirea mizeriei de către moldoveni, afirmă A. Mateevici.

Scriitorul a exprimat aspirațiile seculare ale țăranilor de a deține pământ, lupta moldovenilor pentru libertăți democratice și îmbunătățirea substanțială a condițiilor de trai. Poetul este exponent al mișcării și gândirii democratice a moldovenilor, generalizările lui sociologice aflîndu-se într-o conexiune strînsă cu mișcarea națională din Basarabia de la începutul secolului XX. Din creația lui A Mateevici desprindem un profund sentiment de dragoste față de poporul de jos, patriotismul scriitorului poartă o nuanță dinamică, un pronunțat caracter social.

V.6. Idei politice în opera lui Constantin Stere. C. Stere (1865-1936), descendent dintr-o familie de boieri, primele cunoștințe de carte le-a primit în satul natal, Cerepcău, județul Soroca, apoi la pensionul pentru băieți din Chișinău și la „gimnaziul de nobili” din aceeași localitatea. Pentru că citea literatură revoluționară a fost arestat și exilat în Siberia pentru șase ani (1886 - 1892). După întoarcere la baștină, a emigrat în România, absolvind cu succes Facultatea de Drept a Universității din Iași. C. Stere s-a inclus activ în viața politică și științifică a țării - în repetate rînduri a fost ales deputat în Parlamentul României, a înființat în 1914 Liga Reformelor și în 1931 Partidul Țărănesc Democrat, în 1924 a contribuit decisiv la fuzionarea Partidului Țărănesc cu Partidul Național din Ardeal. În anul 1905 vine la Chișinău și participă la crearea gazetei „Viața Basarabiei”. Programul oficial al ediției cuprindea următoarele cerințe: autonomia Basarabiei, crearea unui organ efectiv de administrare a ținutului, reforma agrară, dezvoltarea școlii și bisericii în limba maternă. În 1918 a fost cooptat ad-hoc ca deputat la ședința Sfatului Țării din 27 martie, în aprilie-iunie 1918 a fost președinte al acestui for. În 1898 a devenit profesor la Facultatea de Drept a Universității din Iași, în 1916 a fost ales în calitate de rector al universității nominalizate. În 1906 a fondat la Iași revista *Viața Românească*, pe a cărei pagini a fost publicat voluminosul eseu „Social-democratism sau poporanism?” Concepțiile social-politice ale lui C. Stere de asemenea și-au găsit amplă reflectare în lucrările „Introducere în studiul dreptului constituțional”, „Dreptul constituțional”, „Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept”, „Studiu sociologic și juridic”, în numeroase luări de cuvînt, documente, programe etc.

În anii tinereții, cînd era în Rusia, C. Stere se afla în căutarea metodelor revoluționare pentru edificarea unei societăți echitabile, bazate pe libertățile democratice. Studiind literatura socialistă rusă, l-a impresionat mult lucrările lui N. Danielson, M. Mihailovski și P. Lavrov; de asemenea a apreciat înalt „Manifestul Partidului Comunist” scris de K. Marx. În centrul atenției lui C. Stere se afla problema forțelor motrice ale revoluției, fiindcă aceasta nu poate

izvorî din faptele izolate ale câtorva individualități istorice, ci întotdeauna este rezultat al mișcării maselor: înainte de a începe activitatea sa, un revoluționar trebuie să găsească clasa pe care s-ar putea sprijini, clasa ale cărei interese se identifică cu interesul de renovare socială. Țărănimea niciodată n-a avut un asemenea rol, ea urmează întotdeauna clasa care își asumă directiva istorică, asemenea clasă este proletariatul industrial, dar care, cert, nu va renunța niciodată la interesele sale de clasă, consideră gânditorul.

Aflîndu-se în România, C. Stere își modifică esențial concepțiile, susținînd că țărănimea este unicul izvor al tuturor bogățiilor. El demonstrează posibilitatea și necesitatea unui „stat țărănesc”, edificat pe principiile asocierii și cooperării gospodăriilor libere țărănești. Structura socială a unei țări pur agrare, România, o face improprie căilor de dezvoltare a statelor industriale de tip capitalist din Occident, economia agrară o predestinează unei „democrații rurale românești”. Statul român poate deveni organizatorul întregii societăți doar dacă se constituie ca stat național, deoarece numai un asemenea stat poate oferi indivizilor cadrul general real de integrare socială. Statul național este instituția cu o bază socială largă, formată din toate clasele principale ale unei națiuni. C. Stere face critică la adresa teoriilor sociale din Occident, precum și ale social-democrației românești: adeptii social-democrației discută despre progres „în general”, discută despre omenire, nu despre națiune, ei consideră că există o singură cale spre progresul social, valabilă pentru toate națiunile, și nu țin cont că orice ideal, oricît de înalt și strălucitor ar fi, trebuie subordonat idealului național, fiecare țară, pentru a-și trasa calea spre progresul social, trebuie să studieze condițiile proprii. Problema societății românești este problema țărănească, țărănimea este însuși poporul românesc, iar singura mișcare serioasă ce are șanse de reușită în luptele sociale este cea poporanistă. În țările occidentale proletariatul reprezintă marea majoritate a maselor muncitoare, problema agrară se subordonează celei industriale. În țările agrare sau în care predomină producția agricolă, singura problemă ce se impune pentru a fi rezolvată de societate este problema agrară. În România, datorită caracterului preponderent agrar al economiei, unde industria, alte ramuri ale producției materiale ocupă un loc secundar, acționează legi cu totul specifice. Caracterul social al țărănimii nu doar că nu se prezintă ca o piedică în calea progresului social, ci îi asigură o dezvoltare lipsită de mari deficiențe. Evoluția progresului social în țările agrare necesită fortificarea economică a țărănimii, ridicarea nivelului ei de cultură și înlăturarea tuturor obstacolelor în calea dezvoltării libere, calea progresului social nu poate fi deschisă în țările agrare decît prin instaurarea adevăratei democrații rurale. Constituirea statului țărănesc prosper ține de dezvoltarea agriculturii intensive, bazată pe aplicarea tehnologiilor avansate,

prevede antrenarea maselor la viața publică, adică cultivarea deprinderilor de guvernare și de întreprindere a activităților în comun, facultăți care nu pot fi dezvoltate decît într-o societate democratică. Însă în România masele au rămas aproape străine vieții publice, libertățile înscrise în Constituție n-au pătruns nici măcar în conștiința poporului de jos. Datorită acestui fapt, țărănimea nu poate constitui în mod independent forța politică conștientă care ar duce lupta pentru edificarea adevăratei democrații rurale, are nevoie de sprijinul claselor de mijloc din cauză că democratismul a apărut în rezultatul luptei politice și al colaborării dintre masele muncitoare și clasele de mijloc. Rolul intelectualilor în lupta politică este destul de mare, elita întrezărește căile viitorului. C. Stere chema intelectualii să plece „în popor”, ei trebuie să-și întoarcă datoria prin propagarea în rîndurile maselor țărănești a ideilor libertății. Este de precizat că în anii 30 ai secolului XX C. Stere introduce unele modificări în concepțiile sale sociologice, el consideră că țărănimea în mod independent nu este în stare să asigure progresul social-economic. În scopul susținerii procesului social-economic, este nevoie ca țărani să se alieze cu muncitorii industriali, forțele lor comune urmează să renoveze din temelie organizarea producției prin socializarea mijloacelor de producție.

În opinia lui C. Stere, istoria omenirii este un proces continuu, inteligența și gîndirea fiind forța motrice a evoluției istoriei. Mersul normal al istoriei societății ține de evoluție și nu există vreo revoluție absolut necesară, absolut inevitabilă, progresul în istorie constă în efectuarea reformelor: calea spre socialism este trasată de democrație, nu de revoluție. La baza societății, subliniază C. Stere, se află cooperarea, societatea constă în organizarea muncii colective prin cooperare. „Transformarea societății primitive într-o organizație politică de stat nu semnifică altceva decît nașterea unei forme noi de cooperare socială” [16, p.52]. Însă pentru a putea valorifica și menține coeziunea necesară dintre elementele sociale, această formă mai superioară de cooperare presupune apariția „puterii statului”. Statul prezintă în sine o vastă cooperare socială potrivită cu cerințele și nevoile unei stări sociale mai complicate. Războiul etern dintre diferite grupări sociale a modificat atît de puternic structura omogenă a societății, încît funcționarea aparatului societății gentilice nu putea să mențină ordinea socială existentă, iar formele de cooperare simplă nu puteau face față noilor exigențe sociale. Apariția statului este concomitentă în timp cu dominația politică și cu inegalitatea social-politică. C. Stere nu acceptă teoria „contractului social”, fiind de părere că statul n-a fost constituit printr-o convenție benevolă a oamenilor liberi și independenți, ci reprezintă un produs al evoluției istorice. Statul presupune persistența unui popor, necesită un teritoriu, ține de organizarea constrîngerii sociale: caracterul de autoritate supremă și puterea

de constrângere socială îl deosebește esențial de alte forme de asociere. Statul, în ordinea reliefată de idei, este o „organizație a constrângerii sociale stabilită, acceptată de toți sau împotriva tuturor” [16, p. 17], este cooperarea socială dintre oameni liberi care stabilește și asigură ordinea pașnică în limitele teritoriului determinat prin monopolizarea și organizarea puterii de constrângere [16, p. 18]. Constrângerea într-o organizație de stat tinde să fie în acord cu conștiința juridică a masei poporului, „statul este o constrângere juridică, sub care se înțelege națiunea considerată ca unitate în toate manifestările ei active” [16, p.26]. Funcțiile statului trebuie să fie: apărarea vieții naționale de orice atac din exterior; apărarea intereselor poporului în sfera relațiilor internaționale economice; soluționarea cât mai efectivă a problemelor învățământului public; stabilirea și menținerea ordinii de drept; ocrotirea patrimoniului național; grija pentru dezvoltarea agriculturii și pentru îmbunătățirea infrastructurii. Îndeplinind aceste funcții, statul apare ca fiind reprezentant al unității naționale, al interesului și binelui general și permanent al întregului popor. Statul nu poate, nu trebuie să impună societății o credință religioasă sau un adevăr științific, religia și știința nu pot avea alt suport decât conștiința și convingerea omului. Statul este întruchipare și personificare a puterii naționale, suveranitatea statului presupune independență de alt stat și implică două idei: de plenitudine a puterii publice și a puterii supreme de stat față de toate celelalte puteri subordonate și mai restrânse, care pot funcționa în numele ei. Suveranitatea statului prevede existența puterii constituționale (dreptul de a hotărî liber la organizarea internă) și a puterii legislative (puterea de a stabili normele de drept obligatorii pentru membrii săi). În baza caracteristicilor exterioare, sunt trei tipuri de state: monarhia absolută; monarhia constituțională și republica. El notează că se dovedește a fi îndreptățită tentativa de a cuprinde ultimele două tipuri în unul singur, numindu-l stat constituțional.

În perioada Primului Război Mondial, C. Stere se pronunță pentru aderarea României la alianța Puterilor Centrale, exprimând speranța în eliberarea Basarabiei de sub aservirea rusească. El era îngrijorat de faptul că opinia publică românească se preocupa doar de soarta conaționaliilor din Transilvania, pe când de Basarabia practic nu se interesa nimeni. În 1918, C. Stere a avut un rol esențial în înfăptuirea unirii Basarabiei cu România.

C. Stere s-a angajat plener în promovarea proceselor dificile de reformă a României, iar în calitate de fundamente ideologice i-au servit țărănismul, constituționalismul, libertățile politice, votul universal, cooperatismul și exproprierea. Fiind la baza fondării mai multor partide politice, gânditorul scrie că orice partid adevărat apare sub presiunea necesităților sociale și naționale, expresia aspirațiilor politice ale unor grupuri sociale în conformitate cu intere-

sele lor materiale și morale. Partidul nu poate fi catalogat ca fiind o combinație artificială, izvorită din bunul plac al fondatorului său, deoarece societatea este partajată în mai multe structuri, fiecare cu interese specifice, cu mentalitate și fizionomie morală proprie. Rostul partidelor politice este de a organiza diferite categorii sociale pentru lupta politică și formularea ideologiei lor într-o doctrină politică.

Referințe bibliografice

1. Зубку-Кодряну Николай. Скриерь. Кишинэу: Штиинца, 1978. 148 п.
2. Арбуре Замфир. Опере алесе. Кишинэу: Шкоала советика, 1957. 424 п.
3. Ралли-Арбуре Замфир. Сытые и голодные. Женева, 1875.
4. Стамати-Чуря Константин. Опере алесе. Кишинэу: Литература Артистикэ, 1978. 412 п.
5. Стамати-Чуря Константин. Опере алесе. Кишинэу, 1957.
6. Лашков. Василий. Сочинения. СПб: Изд. 2-ое, 1891.
7. Леонард Павел. Что хотят отнять у русского народа. СПб, 1882.
8. Леонард Павел. Нужды сельского хозяйства. СПб, 1881.
9. Гредескул Николай. Право и экономика. СПб, 1906.
10. Гредескул Николай. Социологическое изучение права. В кн: Современные вопросы права. Харьков, 1906.
11. Eminescu Mihai. Scrieri alese. București: Minerva, 1973. 694 p.
12. Hașdeu Bogdan Petriceicu. Istoria critică a Românilor. București, 1875.
13. Hașdeu Bogdan Petriceicu. Istoria. În: Foița de istorie și literatură. Iași, 1860.
14. Хашдеу Богдан Петричейку. Скриерь алесе. Ын 2 волуме. В. II. Кишинэу: : Литература Артистикэ, 1988. 161 п.
15. Матеевич Алексей. Пажинь алесе. Кишинэу. Литература Артистикэ, 1985. 148 п.
16. Stere Constantin. Introducere în studiul dreptului constituțional. Iași: Dacia P.I. 1903. 257 p.

Bun de tipar 18.10.2017. Formatul 16,5 ×24,0
Hîrtie ofset nr. 1. Coli de tipar 7,5. Coli de autor 8,5.

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chişinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46